

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tanja Škabar

EKONOMSKA SAMOSTOJNOST ŽENSK KOT SREDSTVO PRIDOBIVANJA

MOČI ŽENSK

(Primer žensk iz tržaškega zaledja)

Magistrsko delo

Mentorica: izr. prof. dr. Vesna V. Godina

Somentorica: zasl. prof. dr. Maca Jogan

Ljubljana, 2007

ZAHVALA

Na tem mestu bi se najprej želela zahvaliti mentorici izr. prof. dr. Vesni V. Godina ter somentorici zasl. prof. dr. Maci Jogan, ki sta mi s svojimi predlogi ter nasveti pomagali pri pisanju naloge.

Zahvalo dolgujem tudi prof. Samu Pahorju ter dr. Alekseju Kalcu za nasvete pri zbiranju arhivskega gradiva.

Zahvala gre tudi knjižničarkam Narodne in študijske knjižnice v Trstu ter vsem zaposlenim pri »Diplomatskem arhivu« in »Splošnem občinskem arhivu« v Trstu, zlasti pa dr. Ugolinijevi, ki mi je pomagala pri raziskovanju in iskanju gradiva.

Prav tako bi se rada zahvalila Marti Košuta, Milici Kravos ter Danieli Durissini ter duhovnikoma – Antonu Bedenčiču in Dušanu Jakominu, predvsem pa vsem informatorkam in informatorjem, ki so privolili v intervjuje.

Nenazadnje gre zahvala še Gašperju in Julijanu, staršem ter Ireni in Miranu

KAZALO

I. UVOD.....	4
II. ŽENSKA V KMEČKI DRUŽBI.....	7
II. 1. <i>O njenem položaju in lastnostih</i>	7
II. 2. <i>Vzorci delovanja žensk v družini</i>	13
II. 3. <i>Delitev dela glede na spol</i>	15
III. ŽENSKE DOPOLNILNE PRIDOBITNE DEJAVNOSTI IN NJIHOVA GOSPODARSKA POVEZANOST S TRSTOM.....	20
III.1. <i>Drobna blagovna trgovina na mestnih trgih</i>	21
III.1.1. Kmečke ženske in prodaja kmečkih pridelkov.....	22
III.1.2. Poklicne branjevke.....	26
III.1.3. Mestne ženske in prodaja mešanega blaga.....	31
III.1.4. Potujoče trgovke.....	34
III.1.5. Mestna oblast in odnos do prodajalk na živilskih trgih.....	38
III.2. <i>Peka kruha</i>	44
III.3. <i>Pranje perila</i>	52
III.4. <i>Prodaja cvetja</i>	64
III.5. <i>Prodaja mleka</i>	73
III.6. <i>Prodaja rib</i>	86
III.7. <i>Druge ženske dopolnilne dejavnosti</i>	90
III. 8. <i>Služenje v mestu</i>	95
III.8.1.Zavod sv. Nikolaja.....	101
III.8.1.1.Zamisel in ustanovitev zavoda.....	102
III.8.1.2.Financiranje.....	104
III.8.1.3.Sedež.....	107

III. 8.1.4. Notranja razhajanja.....	109
III.8.1.5. Število deklet.....	113
III.8.1.6. Dejavnosti v domu.....	115
III.8.1.7. Nравstveno varstvo, skrb za vero in narodno zavest.....	119
III.8.2. Zavod sv. Marte.....	129
IV. ŽENSKÉ IN NJIHOVO DELO V VOJNEM ČASU.....	131
V. DRUŽBENO VREDNOTENJE ŽENSKÉGA DELA.....	149
V.1. <i>Ideologija spolne hierarhije na Slovenskem</i>	149
V.2. <i>Kritike ženskega dela</i>	156
VI. POMEN ŽENSKÉGA DELA.....	162
VI.1. <i>Ženski denar in njegova poraba</i>	164
VI.2. <i>Ženske kot posrednice med kmečko in mestno kulturo</i>	174
VII. EKONOMSKA SAMOSTOJNOST ŽENSK KOT SREDSTVO PRIDOBIVANJA MOČI ŽENSK V ZASEBNI SFERI.....	186
VIII. SKLEP.....	191
IX. VIRI IN LITERATURA.....	195

I. UVOD

»Na mamo imam pravi cankarjanski spomin. To je bila žrtev, celo življenje ena sama žrtev: prej je bila dobesedno izkoriščena doma kot edina hči, potem pa izkoriščena v družini.... Bila je oseba, ki ni nikoli zaradi tega komu kaj rekla in niti od nas zahtevala, da bi upoštevali to njeno žrtev. Sedaj vidim, kakšno velikansko žrtev je ona naredila, koliko si je ona odrekla v življenju, koliko je ona žrtvovala, kako je bila ona nezahtevna, tudi po krivici, v tem primeru do nas, da bi ji priskočili na pomoč. Vedno samostojna, vedno prava mravlja, vedno izredno skromna in izredno globoka ter izredno dobra. Ona je toliko doživela v življenju, toliko ponižanja, žalosti, težav, da karkoli je imela, je izredno cenila; seveda, sem ji dala jaz s svojo življenjsko potjo zadoščenje, nisem pa vračala njej, vrnila sem potem očetu, ki sem ga 19 let stregla, v njenem spominu. Vem, da bi ona tako, in ker je ona tako, sem jaz tako. Njej nisem dala, ker je prej umrla, sem pa dala v njenem spominu očetu, tako da je on dosegel visoko starost...« (Stanislava Bandi, hči perice).

Življenje, polno žrtvovanja, odrekanja ter težkega dela je zaznamovalo pravzaprav vse življenjske poti kmečkih žensk iz okolice Trsta in njegovega zaledja. Že *»od majhnega«* (Alma Godina) so morale pomagati pri gospodinjskih in kmečkih opravilih, trda kmečka stvarnost pa jih je tudi prisilila v iskanje dodatnih virov dohodkov v okviru ali zunaj kmečkega gospodinjstva. V teku svojega življenja so si tako *»izdelale lastno filozofijo preživetja«* (Stanislava Bandi), opravljale so najrazličnejše dopolnilne dejavnosti (od malih trgovskih poslov do raznih storitvenih dejavnosti) in s tem dejansko izkoristile vse dane možnosti, ki jih je njihovo okolje ter bližnje mesto ponujalo. Da bi zagotovile družinam potrebna denarna sredstva, so vedno delale *»kot črna živina«* (Slava Starc), poznale niso počitka, temveč le naporne obveznosti in garanje. Po besedah pričevalk so bile *»kot ene deklet«* (Stana Korošec), stalno nadobremenjene s fizičnim delom, njihov položaj pa je bil – kot je pravilno ugotovila Marilyn French – podoben bolj delovnim živalim kot pa kraljicam družine (Jogan, 2001: 13). Na vseh področjih osebnega in družbenega življenja so se namreč kot pripadnice ženskega spola, nižjih plasti prebivalstva ter slovenske etnične skupnosti v italijansko govorečem Trstu znašle v najbolj obrobnem položaju, kjer so se vsakodnevno srečevale z občutki nemoči, prikrajšanosti, prisilnosti in podrejenosti. Da bi se prikrija njihova nemoč in da bi se ustvarila podlaga za sprejemanje te nemoči in večkratne podrejenosti kot smiselne in vredne individualnega truda, odrekanj, žrtvovanj itd., so se nosilci družbenega reda posluževali v svojih razlagah različne vrste legitimizacij

(Jogan, 1990:39): opravičevali so ideologijo enega hranilca družine, opevali dom ter družino kot naravni prostor delovanja moškim podrejenih žensk, poudarjali vdanost žensk v njihovo težko usodo ter povečevali njihove »prave« vrline (Jogan, 2001: 9, 14). Ženske bi tako po njihovem mnenju morale biti - kot drugorazredna ter od moških odvisna bitja - pasivne, ponižne, trpeče, molčeče, poslušne, pobožne, predvsem pa ubogljive.

Kako so se ženske s svojimi življenjskimi potmi dejansko približale takšnim predstavam in tej zaželeni idealizirani podobi ter v kolikšni meri so njihove ekonomske dejavnosti pripomogle k spreminjanju njihovega podrejenega položaja zlasti v družinski sferi, bom skušala ugotoviti v tej teoretsko neseksistično sociološko-antropološko zasnovani nalogi.

Osrednja problematika v magistrski nalogi je tako torej usmerjena na raziskovanje in preučevanje produktivnih dejavnosti kmečkih žensk iz bližnje in širše okolice Trsta, na pomen, ki so ga te dejavnosti imele za preživetje njihovih družin in možnosti uresničevanja njihove ekonomske samostojnosti, ter na odnos nosilcev družbenega reda do tega pojava.

Obravnavanje tematike je bilo zaradi svoje specifičnosti, svojevrstnosti ter pomanjkanja antropološko - socioloških študij, zlasti pa zgodovinskega pregleda ženskih ekonomskih dejavnosti na tem območju, dokaj težavno. Raziskave, ki so to vprašanje v preteklosti delno načele, so bile v glavnem etnološko zasnovane, osredotočile so se le na nekatere ženske poklice ter niso posvečale velike pozornosti antropološko - sociološkim vidikom. Ravno zaradi tega razloga sem se odločila, da bom v okviru teoretičnega konteksta osvetlila širše družbene dimenzije tega pojava ter vprašanje in vzroke negativnega družbenega vrednotenja ženskega dela s strani nosilcev družbene moči. Za stvarnejši pristop in objektivnejšo analizo ter za čim bolj izčrpnjši pregled ženskih pridobitnih dejavnosti sem se naslanjala na tujo (antropološko) in domačo (zgodovinsko, sociološko in etnološko) literaturo ter na različne primarne (arhivske in statistične podatke ter podatke, zbrane v intervjujih) in sekundarne vire (npr. na analizo vsebine afirmativnega tiska).

V svojem delu opiram analizo na naslednjo ključno hipotezo, in sicer, da so ženske iz nižjih plasti v teku svojega življenja vedno delale, da so bile aktivne članice družbe, ki niso bile odvisne od svojih hranilcev oziroma skrbnikov, saj so s svojimi pridobitnimi dejavnostmi pomagale vzdrževati družine, v številnih primerih pa so bile celo edine preskrbovalke in »prinašalke« družinskega denarja.

Izhodiščno hipotezo dopolnjujeta še dve posebni hipotezi:

- kljub vsesplošnemu prepričanju, da je le moški tisti, ki naj bi pri hiši imel denar in z njim razpolagal, je žensko vključevanje v sfero plačanega dela povsem spremenilo razmerja v družini, tako da so se vloge med zakoncema zamenjale; ženske so postale takrat upravljalke denarja, urejale so družinsko blagajno ter določale, kako se bo denar porabil;
- kljub politični brezpravnosti ter izrinjenosti žensk iz javne sfere se je z njihovo ekonomsko osamosvojitvijo začela krepiti njihova moč v družinski sferi: zmanjševal se je nadzor nad njihovim življenjem, večala pa se je tako možnost sodelovanja pri družinskih zadevah kot tudi njihova avtonomija odločanja na ravni lastnega in družinskega življenja.

V uvodnem poglavju (Ženska v kmečki družbi, str. 6) sem na kratko predstavila položaj in vlogo žensk v kmečki družbi, medtem ko sem v drugem poglavju (Ženske dopolnilne pridobitne dejavnosti in njihova gospodarska povezanost s Trstom, str. 19) prikazala najraznovrstnejše produktivne dejavnosti (od peke kruha, pranja perila, služenja v mestu, do prodaje cvetja, mleka, kmečkih pridelkov ter raznega blaga na mestnih trgih itd.), s katerimi so ženske preživljale sebe in svoje družine. Kako je bilo z njihovimi posli v času prve in druge svetovne vojne, sem skušala ugotoviti v tretjem poglavju (Ženske in njihovo delo v vojnem času, str. 130). Naslednje poglavje (Družbeno vrednotenje ženskega dela, str. 149) sem posvetila družbenemu vrednotenju ženskega dela, v zadnjem delu naloge (Pomen ženskega dela, str. 162; Ekonomska samostojnost žensk kot sredstvo pridobivanja moči žensk v zasebni sferi, str. 186) pa sem želela pokazati kako je vključevanje žensk v delovne procese ustvarjalo podlago za njihovo ekonomsko

samostojnost in kako je ta njihova ekonomska neodvisnost vplivala na razmerja moči v družini.

II. ŽENSKA V KMEČKI DRUŽBI

Saj vemo – preden bomo prebrali te vrste – kaj je bil in kaj je njen delež: napor in trpljenje, malo veselja, pa mnogo skrbi in gorja. (Angela Vode, Ženski svet, 1939, XVII, april: 82)

II.1. O njenem položaju in lastnostih

V tradicionalni, pretežno agrarni družbi, kakršna je bila v preteklosti tudi v bližnji ter širši tržaški okolici, je imela osrednji položaj v družbeni organizaciji družina, ki je bila hkrati produkcijska enota in enota porabe (Boh, 1986: 130; Palazzi, 1990:26). Zaradi te enotnosti proizvodnje, porabe in družinskega življenja se je kmečka družina izoblikovala z osebno vezjo vseh članov kmečkega gospodarstva, ki pa ni bilo usmerjeno na dobiček, ampak na zagotavljanje lastnega obstoja, zato so vsi člani po svojih zmožnostih sodelovali v domači proizvodnji (Sieder, 1998: 14; Boh, 1986: 130). Ni presenetljivo, da so tudi kmečke ženske morale delati, saj je bil njihov prispevek nujno potreben za preživetje družinske skupnosti (Scott, Tilly, 1976: 18). Vendar pa je bila kmečka družina, prežeta z vrednotami patriarhalnosti in patrilinearnosti (Pescarolo, 1996: 309; Palazzi, 1990:26), tudi tisti kraj, kjer se je jasno kazalo nasprotje med veliko količino anonimnega dela, ki ga je ženska morala opraviti (Stuard, 1987:155), ter njeno šibko simbolno in materialno oziroma telesno ali denarno vrednostjo (Pescarolo, 1996: 311). Kmečka ženska je bila namreč vrednotena izključno kot delovna in reprodukcijska sila, brez civilnih in političnih pravic, z nizkim družbenim statusom (Bravo, 1980: 846), ki je vedno in povsod ostajala »nevidna«, saj sta bili njeni vlogi matere in gospodinje od nekdaj samoumevni ter neločljivi sestavini vloge

kmetice kot delovne moči na kmetiji. Prav ta nevidnost vlog je v določenem obsegu pripomogla k ohranjanju tradicionalnih odnosov znotraj same kmečke družine (Barbič, 2000: 99), ta pa je bila za vsako žensko - poleg poroke - tudi najpomembnejša institucija v njenem življenju (Opitz, 1990: 336). Ženska v kmečkem okolju namreč ni imela statusa vse dotlej, dokler se ni poročila; šele s poroko je lahko vstopila v svet odraslih ter začela sprejemati nove odgovornosti. Poroka je bila zato pomemben družbeni obred v življenju večine žensk, s katerim so si pridobile status žene in bodoče matere, ter tista institucija, ki jim je zagotovila eksistenčno varnost (Segalen, 1983:110; Barbič, Miklavčič Brezigar, 1999:39).

Da bi to svojo vlogo bodoče kmečke matere in žene čim boljše izpolnile in opravile, so morale biti v ekonomiji, ki je slonela predvsem na posesti in obdelovanju zemlje v prvi vrsti, močne in zdrave (Sieder, 1998: 54; Scaraffia, 1988:204): *»Da boš, drago slovensko dekle, izšlo iz ...boja zmagovito, oboroži se najprej s krepkim zdravjem. Mi smo povečini kmetijski narod, ki živi na deželi...Zato bodi prva skrb naših deklet, da se ohranijo zdrave«* (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1929: 117). Po poroki se je namreč zanje začelo oziroma nadaljevalo *»trdo delo na grudi«* (Ženski svet, 1939, XVII, april: 84), temu so se pridružili še porodi, gospodinjska opravila in druge družinske obveznosti. Zakonsko življenje vsake ženske je bilo tako zelo daleč od *»raja ali zlatih sanj«*, saj je bilo v njem navzoče predvsem *»delo, trud z otroci, pogosto bridko pomanjkanje in mnogovrstna razočaranja...«* (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1927: 101). Zato si tudi ni mogoče zamisliti, da bi se v zakonski stan podala *»punca iz b' lehne rodbine«* (Marija Škabar v Grizonič 2003:58), ker bi se v *»takem zakonu zdravstveno zlo ne odpravilo, pač pa povečalo in razpaslo na druge, tepena bi bila družina, tepena bi bila družba«* (Koledar Družbe sv. Mohorja,1931:90). Kljub telesni moči marsikatera ženska naporov ni prenesla, zato je bila med kmeticami povprečna življenjska doba nizka, na njihovo visoko umrljivost pa je usodno vplivala tudi nevarnost ob porodih (Sieder, 1998: 54; Scaraffia, 1988: 204):

»To pa je resnica, da se delovna moč kmetijske žene povečini nečloveško izkorišča. V tem, ko velja drugod osemurni delovnik, dela kmetijska....gospodinja po 16-18 ur dnevno in ob najhujšem delu se za nočni počitek niti ne sleče. Ni čuda, da je potem med njimi toliko smrtnih slučajev ob porodih, toliko obolenj v drobovju, pa tudi za jetiko, toliko prezgodnje neporodnosti in slabelosti. (...) Tako padajo žrtve na naših kmečkih domovih, o katerih nihče ne ve, nihče ne piše. (...) Pri vsem tem napornem delu ni nobene zaščite za noseče žene. (...) Povsod je znano, da kmečka mati dela do poroda in mnogokrat rodi kar na polju.« (Ženski svet, 1939, XV, št. 10: 224).

Tudi žensko telo je bilo vrednoteno le kot delovna moč ter reprodukcijska sila, ne pa kot sredstvo zapeljevanja v odnosu do moških, ker je imela v tradicionalnem kmečkem okolju delovna zmožnost vedno prednost pred telesno privlačnostjo (Scaraffia, 1988:205). Ženska lepota je ponazarjala tisto, kar je sijoče, široko, rejeno, zdravo, medtem ko so bile veliko manj izpostavljene estetske lastnosti (Segalen, 1983:17):

»Moja bodoča Micika ali Ančka bodi lahka kakor mlada srnica, gibčna kakor vrtavka, brza in spretna kakor na škripcih. Beli koži gre po svetu velika slava, ali jaz je ne maram. Beloličnim ne diši delo na polju, ker se boje, da bi ogorele. Jaz pa zahtevam pridno babnico, ki se ne bo strašila sonca in pota in nobenega posla. Tudi je beseda vseh modrih mož, da so rjavke veliko bolj trdne in zdrave nego mehkužne belke. Na vsak način si moram dobiti zaročnico, ki bo lepo okrogla in rejena. To ugaja očem in srcu, pa je tudi koristno potrebno.« (Trdina, 1998: 38-39).

Poleg nevestine telesne moči in zdravja, je bila v očeh kmečke skupnosti za uspešno sklenitev zakonske zveze potrebna tudi njena dota, ki ni bila nič drugega kot »materialni prispevek nevestine rodbine k izoblikovanju nove družine« (Verginella, 1996: 228) ter edini premoženjski delež (npr. v denarju, zemlji ali premičninah), ki so ga bodoče neveste imele pravico dobiti v svoji izvorni družini (Palazzi, 1997: 52). Poročna izbira je namreč nekoč upoštevala jasne ekonomske in družbene parametre ter ni dopuščala prostora za čustvene

vezi: *»...v preteklosti pa so se sami očetje že zmenili, očetje, ne. Spominjam se none, očetove mame, ki je pravila: 'Sem imela sedemnajst let, so se zmenili in niso ničesar vprašali in jaz nisem razumela ničesar, ker sem bila otročja'«.* (Ida Caharija v Grizonič, 2003:57). Poroka je bila zato predvsem ekonomski sporazum, s katerim se je osnovalo novo ekonomsko enoto, kvečjemu pa okrepilo ali ohranilo integriteto družinskega premoženja (Scaraffia, 1988: 203; Tilly, Scott, 1981: 59); bila je torej bolj gospodarska kupčija kot čustvena zveza (Verginella, 1996:224).

Čim večji je bil *»materialni prispevek«* dekleta, tem lažje si je to dobilo izbranca, glede na to, da so *»fantovi starši – in dostikrat tudi on sam – gledali v prvi vrsti po doti«* (Ženski svet, 1927, V, št. 12: 368):

»Kajti naše ženitve se vrše še danes po starem načinu prodanih nevest. Malokdo še vpraša po dobrih lastnostih in duševnih dobrinah bodoče žene, ampak v prvi vrsti po doti. To se zve že vse naprej: strici in tete imajo v potrebi vse v pregledu, koliko bo tu ali tam pod palcem. Marsikaka resnična in prava vez se mora ob tem kupčijskem poslu pretrgati. Mi se čudimo orijentalcem, kjer je razvita kupčija z ženami.... S temi običaji smo še daleč v paganstvu. Dota in dota! Vse dobre lastnosti naj gredo rakom žvižgat pred tem mamonom....Splošno opažamo, da hirajo pod vplivom denarja vse druge dobrine. Dekle se zanaša na svojo doto, mesto na svoj razum, svojo pridnost in izurjenost v gospodinjstvu. Čul sem mater, ki je rekla: 'E, naši ne bo treba delati, bo nesla dovolj od hiše.' Kako neumen nazor je to, sebičen in nevreden poštenega človeka! Tako naj živijo trotje, a ne ljudje.« (ibidem: 368).

Kmečka skupnost s svojo tradicionalno miselnostjo je posebno pozornost posvečala tudi lastnostim ter dobrim in slabim navadam bodoče *»moževe pomočnice«*. Slednja je morala v moževo družino vstopiti kot *»dobra, ljubezniva in skromna«*, *»blaga«*, *»poštena«* ter *»mravljичno pridna, skrbna in vzorna, vrla gospodinja«*, ki je znala dobro opraviti svojo družinsko in gospodinjsko vlogo (Ženski svet, 1923, I, št. 3: 64).

Ob delavnosti in neoporečnem moralnem vedenju je morala biti še »prava, dobra mati, prva vzgojiteljica in učiteljica svojih otrok« (Jadranka, 1923, III, št. 12:187), ki jim je poleg »telesnega življenja dajala tudi duševno življenje« (Dom in svet, 1894, VII: 606), jih učila domačih spretnosti in delovnih nalog ter skrbela za njihovo zdravje.

»Globoko pristni materinski čut je postavil kmečko ženo v središče svojcev. Ona je zaupnica, priprošnjica in zavetnica otrok v sreči in nesreči. Zato je nenadomestljiva vrzel, ki nastane, kadar jo ugrabi smrt. Telesna brhkost in čvrstost naše kmečke žene je svoj čas slovela za meje naše ožje domovine. Utrjena v delu, vajena od malih nog naglega in ročnega kretanja, živeča v ličnih vaseh sredi prirode, je gospodinjala pri ognjišču, izbi, v hlevu in na polju. Učila je otroke in posle dela in pridnosti ter jim kazala vzoren primer.«(Ženski svet, 1932, X, št.3: 83).

Zaželena in idealna ženska je bila vedno »gibčna, nikdar trudna« ter »krotka, ponižna služabnica« z milo in pobožno ter požrtvovalno voljo (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1927: 102). Kakršno koli odstopanje od pričakovanih in zapovedanih vzorcev obnašanja je zaslužilo takojšnjo moralno obsodbo kmečke skupnosti. Obsojanja vredna je bila, denimo, lahkomiselnost, nepoštenost in preveč klepetava ženska, gospodarski polom v družini pa je bil neizogiben pri zapravljeni gospodinji (Dom in svet, 1894, VII: 606; Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1932: 90), ki je zanemarjala gospodinjska opravila ter uničevala dom »z brezumnim in napačnim svojim gospodinjstvom« (Slovenka, 1897,I, št. 14: 5). V kolikšni meri je lahko taka nevarčna žena škodovala možu, nam ponazarja naslednji zapis:

»Gorje hiši, ki ima zapravljivo gospodinjjo. Tonetovo posestvo je bilo (...) eno najlepših v vasi. (...) Danes pa je Tonetovo premoženje zadolženo....Vprašate zakaj?(...)Tone Brbinc (...) bil je priden gospodar, toda bil je preveč popustljiv nasproti svoji ljubi ženici Urši«. Ta je namreč »moževo premoženje preveč delila med svoje prijateljice«, s svojim klepetanjem pa je »zanemarjala tudi gospodinjska opravila. Po smrti Tonetove matere bila sta nered in nesnaga ...takorekoč doma....Lačni prašiči cvilili so včasih tako, da jih je bilo slišati celo

na drugi konec vasi, kolikokrat je moral požirati Tone sline, mesto na pol kuhane večerje (...) tudi kokoši, njene prijateljice, so morale včasih brez večerje spat...Urša je bila, od kar je prevzela ona gospodinjstvo, kakor pravimo, »odprta« žena. Vse bi rada razdala...Oh, Urša, ti zapravljiva Urša, kam si pripravila tako dobro hišo....«. (Primorski gospodar, 1907, št. 4: 49- 52).

Možu je bilo gorje tudi takrat, ko je imel neubogljivo ženo, ki ni spoštovala »naravnega reda«, s tem pa spodbujala njegovo moč ter ga celo grajala ali poniževala: *»Nič moža bolj ne ugonablja kot ženina čemernost, preostra graja ali celo poniževanje. Kajti mož že v svoji naturi čuti neko nadrejenost in ta čut se ne da zatreti s silo, ampak samo omejevati do neke dopustne meje, da ne zaide v absolutno gospodstvo...«* (Ženski svet, V, 1927, št. 12: 370). Poleg strahu pred ženinim sprejemanjem aktivne in gospodovalne vloge v hiši je bila nekaj odklonskega tudi moževa nesposobnost urejanja gospodinjstva (Segalen, 1983: 47; Scaraffia, 1988: 211), na katero je skupnost gledala z neodobravanjem, kar se lepo pokaže tudi v enem izmed slovenskih pregovorih, ki pravi, da *»kjer kura poje in petelin molči, pri hiši tudi vse v redu ni«* (Kunaver, 1999:12).

Strah vzbujajoča je bila še ženska naravna moč, povezana s spolnostjo oziroma njeno razpolaganje z lastno reproduktivno sposobnostjo (Jogan, 1990: 18-19), ki ni ogrožalo samo moža, temveč celoten družbeni red. Njeno nevarno moč je bilo zato treba usmeriti v »pravi tok, v družbeni red«, jo razglasiti za neurejeno, uničujočo, ujeti njeno (zlo) naravo, jo udomačiti, jo narediti za nedivjo, ne-nevarno (ibidem:18) in ustvariti tak simbolni diskurz, v katerega so bile vtakane vse njene hibe in napake, iz katerih naj bi ženska črpala sovražne, zlonamerne vzgibe, ter jo nenazadnje postaviti še v demonski univerzum (Segalen, 1983: 159).

V kmečkem imaginariju si tako stojita nasproti njena moteča ter škodljiva moč, ki lahko zlonamerno deluje na gospodinjstvo in na moža, na drugi strani pa je lahko ta ista moč tudi zaščitniška, torej taka, ki varuje dom in hišo z dejanji in molitvijo (ibidem: 121-124): *»kadar*

zahteva potreba, (...) brani dom in svojce v nevarnosti, bodisi pred tatovi ali ognjem, vodo ali živaljo, se žrtvuje do skrajnosti» (Ženski svet, 1932, X, št.3: 83).

II.2. Vzorci delovanja žensk v družini

Zgodovina kmečke ženske je dinamična zgodovina, v katero je vpeta podoba prožne in prilagodljive kmetice, ki je morala v teku življenja svoje vloge in naloge nenehno spreminjati. Zanj je bila namreč značilna t. i. etika prilagajanja, v katero jo je, nasprotno od moških, silila obstoječa družbena stvarnost: po poroki je morala zapustiti svojo izvorno družino in se najprej prilagoditi moževi, potem pa v družinski strukturi - kot zelo prožna in fluktuirajoča delovna sila - opravljati najraznovrstnejša dela (Guidicini, Alvisi, 1994: 9-18). Prisiljena je bila svoj življenjski cikel prilagoditi ter podrediti družinskim potrebam, zahtevam ter različnim delovnim razmeram in življenjskim okoliščinam (Bravo, 1980: 849). V jedrnih družinah je bila le mati, žena, hčerka ali sestra, v razširjenih družinah pa se je znašla v kompleksni in prepletajoči se mreži odnosov (Palazzi, 1990: 33-34), saj se je v preteklosti večinoma uveljavil prav patrilokalen vzorec bivanja. Ženska se je tako nastanila pri moževih starših, oziroma se umestila v moževo sorodstveno jedro, zasedla položaj, ki je bil znotraj družinskega jedra odvisen od moževega ter vstopala v hierarhične odnose z drugimi ženskami (Monoukian 1988:50):

»Prav v mučen položaj pridejo po prihodu neveste moževe sestre, ki so ostale še doma. Črez noč postanejo nekako odveč pri hiši, le za delo so še. S temi svakinjami mora biti nevesta posebno obzirna in se zatopiti v njih čustvovanje. Ne sme jim pokazati, da so ji na nek način podrejene ker že tako same prebridko občutijo, da zanje domača gruda umira. ...Položaj svakinj je po vsem tem precej neprijeten. Nevesta mora z njih položajem računati, če hoče ohraniti mir v hiši. Nova gospodinja je potemtakem nekaj strah za naše domove.« (Ženski svet, 1927, V, št. 12: 369).

Pri takih kompleksnih družinskih oblikah so imeli odločilno besedo tudi moževi starši, ki so praviloma izvajali avtoriteto nad mladim parom (Manoukian, 1988: 50). Medtem ko so bili očetovi avtoriteti ponavadi podrejeni moški člani družine, je mati uveljavljala svojo moč nad ženskimi članicami (Guidicini, Alvisi, 1994: 32), zato ni presenetljivo, da je prav zaradi tega prihajalo v hiši do pogostih sporov in nesoglasij, predvsem med nevesto in taščo (Segalen, 1983: 69; Scaraffia, 1988:208).

»Mlada nevesta pride k hiši, v svoj novi svet. Tu pride skupaj s svojo taščo, ki je prve čase njena vodnica in učiteljica. Pravijo, da so ti prvi stiki odločilni za vse poznejše razmerje med njima. Blagor nevesti, ki se je že doma pri svoji materi naučila vsega, kar je treba znati pravi gospodinji. Matere mnogokrat rajše same opravljajo važnejša gospodinjska dela, kot da bi se mudile s svojimi hčerkami, jim razkazovale in jih učile...To se na hčerah kruto maščuje, ko pridejo na svoj novi dom. Tašča hitro opazi, da nevesta ne zna tega in onega, in se boji, da bi zagospodarila vsega, kar je ona s trdom pridobila. Ni čuda, da jo odganja in hoče sama gospodinjiti naprej. Nevesta je užaljena in na skrivnem joka. Morda potoži ob priliki celo svoji materi in kmalu se razve po devetih farah, da se ne razumeta. O nesoglasju izve tudi mož, ki ima najtežje stališče na eni strani njegova rodna mati, na drugi žena – a on v sredi kot razsodnik. V takih slučajih je mirno družinsko življenje pokopano... A tudi če je nevesta dobro veščica vseh gospodinjskih del in opazi, da je tašča v marsičem preveč starokopitna, ji ne sme prehitro posegati v njene nekdanje pravice. Kajti nič ni težjega kot umikati se novo prebujočemu se rodu. V takih slučajih mora biti pač mlajši bolj odjenljiv in paziti na vsako dejanje, da ne rani občutljivosti starejših ...Zato se mora pač nevesta nekoliko ukloniti kljub morebitnim napakam življenja trudne tašče. Tašča sprevidi, da nevesta nima slabih namenov z njo, in se bo sama počasi umikala, s tiho resignacijo, češ da jo leta zmagujejo.« (Ženski svet, 1927, V, št. 12: 368-369).

Taščina avtoriteta je ostajala v hiši nevprašljiva, vse dokler je bila ta pri moči, nevesta pa je njeno mesto lahko zasedla šele takrat, ko so se njeni sinovi poročili in pripeljali v hišo novo žensko (Guidicini, Alvisi, 1994:81).

II.3. *Delitev dela glede na spol*

Za preživetje kmečkega gospodinjstva so bile potrebne vse delovne moči v družini (Tilly, Scott, 1981:65-66). Vsakodnevna kmečka opravila so bila na ramenih poročenega kmečkega para, na kmetiji pa so jima pomagali ponavadi še starši, otroci, po potrebi tudi posli (Segalen, 1983: 78), njihova organizacija dela pa je temeljila na dopolnjujočih se, spolno in starostno razdeljenih vlogah (Sieder, 1998:14). Ženske so opravljale predvsem tista dela, ki so bila vezana na hišo in njeno neposredno okolico (Šmitek, 1987: 153). Izključno na ženskih ramenih je bilo tako gospodinjstvo s svojo *»nepregledno množico malenkostnih opravil«* (Ženski svet, 1931, IX, št.3: 82), med katere je spadalo nošenje vode in drv, prižiganje ognja ter peka kruha in priprava hrane (Barbagli, 1988:449). Vsakodnevno kuhanje je sicer znašalo v 18. in 19. stoletju na kmetih le majhen del gospodinjskih opravkov (Sieder, 1998: 25), kar dokazuje tudi tale zapis v Ženskem svetu (1937, XV, št.10: 223):

»...na kmetih (...) so le redke hiše, kjer se žena posveča le kuhanju in domačemu delu: to je pri gostilnah ali pa pri redkih, zelo bogatih kmetijah...sodelovanje v kmetijski produkciji je njeno glavno delo – gospodinjstvo pa mora biti kar mimogrede opravljeno, ko je delo na polju končano. Pravo gospodinjstvo je le še nekakšno 'potrebno zlo', privesek poljedelstva, ki naj zavzema čim manj časa in truda. Gospodinja komaj uspe skuhati kosilo(...) Gospodinjstvo, uprava hiše je osirotelo...«.

Kljub temu pa se je od žene zahtevalo, da se je *»pobrigala tudi za kuhanje«* (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1931:120), *»...kajti hrana je prva podlaga zdravju in čilosti telesa, in*

duha družini, ona je podlaga soglasju mej možem in ženo...pomilovanja vredno je dekle, koje stariši zaroče možu, ne da bi bili skrbeli za temeljito njeno izobražbo v stroki gospodinjstva in posebno kuhinje.» (Slovenka, 1897, I, št. 14: 4- 5).

Kmečke ženske so morale skrbeti tudi za pranje perila, šivanje, predenje, tkanje, vezenje, pletenje ter za pospravljanje in čiščenje hiše, ki se je sicer spreminjalo glede na letne čase in dneve v tednu, predvsem pa praznike (Barbagli, 1988: 449). Obilo nasvetov o čiščenju ponuja ženskam že leta 1857 Slomšek (Slomšek, 1857: 51- 53), ki jih takole pouči:

»Preden čez prag stopim, lahko vem, kaj ženske veljajo... Prebivalnica za ljudi naj bo snažna, lepo svetla. ... Vsake svetke jih pridne devojke in skerbne ženke lepo zamažejo in pobelijo, kakor berglezi gnezdo. ... Vsako soboto večer pridne ženske mize in klopi omijejo, okna in stole očedijo, da je vse belo ko pražna ruta...Vsakega mesenca se pertiči, plahte alj rjuhe iz postele pobero, ino v pranje denejo....Za to po zimi bolj zgodaj vstani in predi, da si domačega platna pripraviš; to je gospodinje prvo blago. ...Vsako jutro ženske postele popravijo, čedno pogernejo, hišo pred kosilom pometejo, prah iz mize, klopi in stolov pobrišejo, ter vsako stvar v kraj postavijo, da vsakdor, ki k hiši pride, lahko spozna, da so ženske kaj vredne....Take, moje deklice, morte ve biti, se snage iz mladega učiti...«.

Popolnoma v ženski domeni je bil vrt, saj je bilo potrebno za uspešno vrtnarjenje veliko potrpežljivosti in trdega dela, to pa so bile tiste vrline, ki so bile bližje ženski kot moški naravi (Segalen, 1983:93). Ženske so sadile, zalivale, okopavale ter pobirale zelenjavo in jo prodajale v Trstu. Poleg vrta so skrbele tudi za male živali. Vsaka dobra gospodinja je morala imeti pridno mačko, v nasprotnem primeru, tista, ki je ni imela - tako vsaj zatrjuje slovenski pregovor- *»tudi za moža ni marala«* (Kunaver, 1996: 29). Pristojna je bila za zajce in za kokoši, za katere naj bi zelo vzorno skrbela, po nekaterih navedbah pa naj bi bila vanje celo zaljubljena:

»S koso ugonobim to kokošjo golazen, ako mi je ne spraviš kmalu izpred oči. Vse žito mi požrejo in še za seme ga bom moral kupovati«. Tako se je hudoval Luka na svojo »boljšo

polovico». Imel je prav! Žena je rada cvrla jajca in jih dajala v štacuno za »kofe« in cukar, pa je metala kokošim toliko zrnja da ga niso mogle niti požreti. ...Kakor je govoril Luka, tako govori pri nas marsikateri gospodar. Žal pa, da ima nasproti milemu spolu premalo eneržije. Ženstvo nas včasih tako premoti, da vidimo belo, kar je prav za prav črno. Tudi v kokošnjereji imamo velike dobičke, pravi. Saj znese kokoš vsak drugi dan jajce. Kaj to malo zrnja! Saj se pridela doma. ... Marsikatera naša gospodinja je zaljubljena v kako kokoš, ki ima lepo perje ali lepo rožo ali pa nosi na nogah ali na glavi čop. Ne mara je zaklati, četudi je kokoš stara že 5 ali 10 let.« (Primorski gospodar, 1906, št. 7: 97-98).

Kokoš je bila tista žival, ki je bila najbolj primerljiva z žensko, imela je njene iste lastnosti in napake. Zelo natančen pri primerjanju ženske s kokošjo je Erjavec (Erjavec, 1937: 94), ki v enem izmed svojih opisov takole razmišlja in ugotavlja: *»Kokoš je manjša od petelina in nima tako velikega grebena in obradka...Tudi druge njene zmožnosti so slabe. Pohlevna je in tiha, mirna in krotka, z vsem zadovoljna, prav kakor se ženski spodobi. Pametna ni ravno, da bi dejal, ali zato je pa neizrečeno dobra mati; rekel bi, vse njene zmožnosti so zajete v materini ljubezni...«*. Nekaj besed namenja tudi psu, ki naj bi se po njegovih besedah bolj *»ravnal po svojem gospodarju«*. Ženske psa namreč naj ne bi znale *»odgajati, ker ga ne vedo v pravem času v strah prijeti«*. Zanje naj bi bili *»naročni«* le *»izbirčni, mehkužni, trmasti in dostikrat tudi potuhnjeni«* psički (Erjavec, 1934: 37).

Povsem ženska skrb so bili prašiči, ki so jih kmetice tudi same kupovale na semnjih; molzle so tudi krave, po potrebi krmile hlevsko živino, kidale gnoj itd. Kmetice so bile vedno znova prisotne pri delu na travnikih in poljih: žele so, plele, okopavale, grabile seno in listje, trosile gnoj itd., medtem ko sta ostajali košnja ter oranje s plugom v moških rokah. Ženske so bile v glavnem odgovorne za stalna, vsakodnevna opravila (Šmitek, 1987: 53), ki so veljala za manjvredna, umazana, nevidna (npr. gospodinjska dela, skrb za živali, otroke), ter za dela zunaj doma, vendar le taka, za katere je bila značilna ročna spretnost, natančnost, enoličnost, upognjenost (vrtnarjenje, pletje, okopavanje, obiranje) (Bourdieu,

1998: 33, 58). Njihovo delo je bilo od nekdaj predstavljeno kot nekaj naključnega, obrobnega, celo lažjega, čeprav je bilo prav tako naporno ter odločilno za preživetje kot moško (Scaraffia, 1988: 196-200). Drugače kot ženske so se moški vedno ukvarjali z bolj raznovrstnimi deli (Šmitek, 1987: 53) ter plemenitimi nalogami, ki so bile kratke, nevarne in spektakularne (npr. ubijanje živine, oranje, košnja) (Bourdieu, 1998: 40). Tudi dela s stroji in raznimi orodji (kot s plugom, brano, sekiro, lopato, krampom), ki so zagotavljala velik delovni učinek, so večinoma čakala moške (Sieder, 1998: 27; Šmitek, 1987: 53-54; Scaraffia, 1988: 196). Ženskam so bila dodeljena le tista dela, pri katerih se je uporabljalo preprosto in majhno, tehnološko zastarelo orodje (npr. motiko, srp), kar je narekovalo manjšo profesionalizacijo kmečkega ženskega dela ter večjo odvisnost od moških, saj jim je bila vedno onemogočena možnost podaljšanja telesa in rok z bolj kompleksnimi orodji, ki bi povečala njihovo delovno moč (Scaraffia, 1988: 196). Tudi delovni ritem se je pri moških delih z letnimi časi zelo spreminjal (Šmitek, 1987:53), medtem ko so bile ženske zaposlene s številnimi raznovrstnimi opravili skozi vse leto, tako da niso poznale niti počitka niti prostega časa (Scaraffia, 1988: 197).

V kritičnih trenutkih so morale poprijeti tudi za moška dela, medtem ko so se moški ženskih izogibali, ker se to ni »*strinjalo z njegovim moškim dostojanstvom*« (Slovenka, 1901, V, št. 11: 285). Kmečko žensko bi bilo treba »*splah nekoliko osvoboditi težkega dela, posebno pa kmečko mater v oni dobi, ko ima še majhne otroke. Pri nas je na kmetih ženska splah bolj obremenjena z delom kakor moški, in to deloma po nepotrebnem. Imamo nekatera dela, n.pr. oranje, košnjo, drvarjenje, ki veljajo kot moško delo in so seveda tudi bolj primerna moškim kot ženskim močem, a v sili orjejo, kose in delajo v gozdu tudi ženske. Imamo pa neglede na gospodinjska dela razna »ženska« dela, n. pr. pletev, žetev, molžo, obiranje itd., ki so vsa tudi precej naporna, pa se jih marsikje moški ne pritaknejo, če bi še tako utegnili.*« (Ženski svet, 1934, XII, št.10: 220).

Delitev dela med kmetom in kmetico v ožji tržaški okolici ter zaledju pa vendarle ni bila tako toga in stroga. V kmečki družini so bile namreč vse sile družinskih članov usmerjene v pridobivanje virov za preživetje, tako da si ni mogoče zamišljati organizacije dela brez integracije vseh članov gospodinjstva (Opitz, 1990: 363; Segalen, 1983:109): *»Splošno pa je področje kmetske gospodinje in gospodarja v tako tesni zvezi, da morata biti drug drugemu v oporo tako, da lahko pri gospodarstvu tudi drug drugega nadomestujeta«* (Ženski svet, 1931, IX, št.3: 83). Stopnja ženskega sodelovanja pri samem kmečkem gospodarstvu in količina njenega prispevka pri obdelovanju zemlje je bila tako odvisna od sestave samega gospodinjstva, ekonomskih razmer, kulturnih modelov (Segalen, 1983:106) ter – kot bomo videli v nadaljevanju - od sekundarnih pridobitnih dopolnilnih dejavnosti žensk, ki so bile v okolici in v zaledju Trsta še posebej razvite.

III. ŽENSKÉ DOPOLNILNE PRIDOBITNE DEJAVNOSTI IN NJIHOVA GOSPODARSKA POVEZANOST S TRSTOM

Jako pridne in delavne tržaške okoličanke se na vse kripje trudijo, ali timveč morijo, da si kaj pridobijo posebno s prodajo mleka, kake vertnine in cvetlic, in tudi, sicer bolj blizo mesta, s perilom za tisto. (Godina – Verdelski, 1870: 105)

Prebivalstvo iz tržaškega zaledja in okolice se je od nekdanj gospodarsko vezalo na Trst, saj je našlo v njem trg za svoje proizvode ter zaposlitev za odvečno delovno silo (Zgodovina Slovencev, 1979: 534). Kot pristaniško, industrijsko in trgovsko središče je namreč Trst vplival na kmetijstvo okolice in zaledja, bližina mesta pa je spodbujala tudi razvoj nekmetijskih dejavnosti, ki so za prebivalstvo teh krajev predstavljale prav tako pomemben vir preživljanja kakor samo kmetijstvo (Titl, 1965:8). Skromni dohodki od poljedelstva pogosto niso zadoščali za preživetje kmečkih družin, prav zaradi tega so lahko le domače nekmetijske gospodarske dejavnosti bistveno pripomogle k izboljšanju življenjskih pogojev posameznega kmečkega gospodarstva (ibidem: 91). S temi različnimi sekundarnimi pridobitnimi panogami so se ukvarjale povečini ženske, tako da lahko upravičeno govorimo o t. i. ženski »vzporedni ekonomiji«, ki ni samo odločilno vplivala na ekonomsko življenje samih družin, temveč je tudi razkrila aktivno in pomembno vlogo, ki so jo imele ženske v kmečkem življenju (Palazzi, 1997:74; Guidicini, Alvisi, 1994: 65). Kot ugotavljajo številni avtorji (Palazzi, 1997: 74; Tilly, Scott, 1981: 77) je šlo za prave strategije preživetja, s katerimi so ženske s svojimi majhnimi samostojnimi dejavnostmi povečale družinske prihodke, obenem pa še poskrbele za njihovo varčno porabo. Za opravljanje takih pridobitnih dejavnosti ni bilo potrebno veliko delovnih izkušenj, saj so bila to povečini stereotipno ženska dela (Wiesner, 1987:239), ki so potekala v okviru kmečkega gospodarstva ali pa njegovi bližini (kot npr. peka kruha ali pranje perila). Prav

tako je bila ženska stvar prodaja kmečkih pridelkov v mestu, s katero so se nekatere kmetice poklicno ukvarjale, druge so le občasno nosile na trg zelenjavo z lastnih vrtov, z ženskami iz bližnje tržaške okolice pa je prihajalo v mestno središče še sadje. V ženskih rokah je bila tudi prodaja cvetja, v večjem obsegu pa so kmetice prodajale v Trstu še mleko ter druge mlečne izdelke, in sicer maslo, smetano ter skuto. V nekaterih okoliških tržaških (ribiških) vaseh se je uveljavila prodaja rib. Predmet živahne ženske trgovine so bila tudi jajca¹, olje, moka, razna zelišča in pepel. Pomemben vir dohodka je za ženske in otroke predstavljalo v določenih vaseh (v Nabrežini, Zgoniku in Repnu) gojenje sviloprejke in zbiranje murvinih listov, ki so ga kmetje nosili v Tržič, Gorico, včasih tudi v Gradiško². Precej zanimivo in nenavadno prodajno blago so bili tudi ženski lasje, žima, kosti in cunje, ki so jih ženske prodajale Furlanom, ti pa so jim v zameno dajali sukanec, igle in naprstnike (Vas, ljudje in čas, 1975: 769). Poleg naštetega so ženske zbirale še staro železo in steklenice (ibidem: 292).

III.1. *Drobna blagovna trgovina na mestnih trgih*

Tako kot v številnih mestih so bili tudi v Trstu mestni trgi oziroma tržnice ekonomska in geografska središča, kjer so ženske – kot trgovke na drobno - vodile veliko večino poslov (Wiesner, 2003:129). Čeprav so aktivno sodelovale pri trgovanju, so bili njihovi posli majhnega obsega, zato so v nasprotju z moškimi prevladovale le na nižjem nivoju spektruma (Hanawalt, 1986: 12; Wiesner, 1987: 236, 239). Kljub temu pa so se v preteklosti te ženske s svojimi oblikami trgovanja nedvomno izkazale za pomemben povezovalni člen med kmečko in urbano ekonomijo, saj je bila prodaja na drobno skupna

---

¹ Prodaja in preprodaja jajc je bila donosna veja kmečkega gospodarstva predvsem za ženske z območja višjega dela koprškega zaledja. Jajčarice oziroma Šavrinke so hodile v osrednjo Istro po jajca in jih potem prodajale v Trstu (Rogelja, Ledinek, 1996).

² Archivio di stato di Trieste (dalje ASTS), Catasto franceschino, Elaborati catastali, Comune di Sgonico, N.b.1047; Comune di Aurisina, N.b. 950; Comune di Reppen grande, N.b. 1020.

izkušnja večine kmečke in mestne ženske populacije: če so kmečke ženske prihajale v mesto, da bi si našle zaposlitev v množici posebnih storitvenih dejavnosti, predvsem pa, da bi v njem prodale svoje pridelke, so mestne ženske hodile na podeželje, da bi kupovale blago in ga potem preprodajale v mestu (Wiesner, 2003: 128-129).

III.1.1. Kmečke ženske in prodaja kmečkih pridelkov

Tržaške okoliške vasi so vsaj že od 16. stoletja močno občutile bližino mesta ter začele svojo proizvodnjo vse bolj prilagajati potrebam mesta (Vilfan, 1957:85). Kmetje iz bližnje in širše, v preteklosti izrazito agrarne okolice so vrtnarili, gojili sadje in zelenjavo ter druge žitarice za mestne potrošnike (Bednarik, 1932: 71). Viri navajajo, da so se prebivalci v 19. in v začetku 20. stoletja v glavnem ukvarjali z obdelovanjem zemlje, kjer so pridelovali pšenico, ječmen, piro, turščico, rž, repo, ajdo, proso, krompir, ponekod koruzo, po obrežnem pasu pa so poleg vinske trte gojili tudi oljke (Bednarik, 1932; Rutar, 1896; Godina - Verdelski, 1870; Cumin, 1929). Tudi povrtnine in nekatere vrste sadja so (do najbližje preteklosti) prihajale na tržaški trg iz zelo ozke okolice, saj je bila gojitev vrtnih sadežev, v času, ko ni bilo hitrih transportnih sredstev, mogoča le v neposredni bližini mestnega prebivalstva. Intenzivnejše vrtnarstvo se je začelo razvijati predvsem od srede 19. stoletja, ko je mesto naraščalo in se je posledično povečalo tudi povpraševanje po vrtninah (Valenčič, 1970:274-275). Po Valenčičevih navedbah (1970:277) naj bi v obdobju med obema vojnoma vrtnine zavzemale na območju tržaške občine kar 2/3 (563 ha) vse obdelane površine, kjer so kmetje gojili razne vrste zelenjadi: od paradižnika, zgodnjega krompirja, belušev, graha, fižola do raznih vrst zelja itd. Takole nam Rutar (1896: 47) predstavi podobo tedanjih mestnih okolišev: *»Zelenjadi je okoli mest in krajev v obilici, tako da je veselje gledati take zelenice. Vse polno je raznih salat, radiča, luka, kopra, kapusa,*

zelja, špargljev, brokolov in artičok; po nekodi goje tudi buče in dinje.« Okoliški kmetje so, poleg vrtnin, zalagali tržaški trg tudi s sadjem, v glavnem s češnjami, hruškami, breskvami, marelicami, figami, grozdem, češpljami, zelenimi renklodami ter majhnimi jabolkami (Cumin, 1929: 163,170; Kovačič, 2001: 461).

Vodilno vlogo pri tem kmečkem trgovanju so prevzele kmečke ženske, ki so s prodajo kmetijskih pridelkov vzdrževale vsakodnevni stik s trgom. Da je moralo biti to žensko trgovanje s podeželja v mesto zelo živahno, nam nedvomno dokazuje Cumin (1929:107) v svojem vodniku za Julijsko krajino, kjer zapiše, da *»so predvsem ženske iz bližine Trsta tiste, ki nosijo kmečke pridelke v mesto, številne ženske pa se srečuje tudi zgodaj zjutraj po cestah z vozičkom, z osličkom ali preprosteje peš. Nič manj natrpani pa niso obalni parniki, zlasti tisti iz Kopra*«.

V Trst so ženske znosile vse, kar se je boljšega pridelalo na vrtu. Poleg sezonskega sadja in zelenjave so za prodajo nabirale še hrenove korene, ostrolistne beluše, užitne vršičke navadnega bljušča, divje šparglje, lipovo cvetje za čaj, brinove jagode za brinovec in likerje, orehe, lešnike, želod ter plodove škorža (Kovačič, 2001: 455, 461; Davis, 1989:65). Precej pogosto in za ženske pomembno »prodajno blago« so bile tudi gobe. Prodaja (svežih, celih) gob je bila dovoljena le na določenih mestih³ in le pod strogim nadzorom tržnih organov, v drugačnem primeru je prodajalke lahko doletela denarna kazen⁴. Med kršiteljicami se je npr. znašla tudi neka 20-letna kmetica Race Maria iz Rodika (oziroma sežanskega okraja), ki je septembra leta 1908, *»približno ob sedmih zjutraj, na ulici Molin a Vento, nezakonito prodajala gobe in bila zaradi tega prijavljena*«⁵.

³ V 80. letih 19. stoletja sta bila za prodajo gob namenjena tako Veliki trg kot trg pri Rusem mostu, na prelomu stoletja pa se je gobe dobilo vzdolž kanala (od trga pri Rusem mostu do kavarne »Caffè della stella pollare«. Prodajalci gob so imeli svoj prodajni prostor tudi na živilskem trgu della Zonta, po njegovi ukinitvi se jih je nekaj preselilo na Goldonijev trg, nekaj pa na trg pri Rusem mostu (Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 1745, Anno 1883-87, F. 3/5-1, n. 25790; b.2633, Anno 1903, F.3/5 2-5, n. 34087).

⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 1745, Anno 1883-87, F. 3/5 - 1=, 42819.

⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3166, Anno 1908, F. 3/5 1-4, n.48588.

V mesto so kmetice prihajale že zelo zgodaj zjutraj in so kot neposredne prodajalke – na trgih, namenjenim kmečkim prodajalcem - prodajale v »*prvih vrstah*« vse do 11. dopoldne, ko so njihova prodajna mesta lahko zasedle preprodajalke oziroma poklicne branjevke⁶. Vsaj do 80. let 19. stoletja se kot eden najvažnejših trgov za kmečke pridelke omenja predvsem Veliki trg, ki se po Curielovih navedbah (Curiel, 1922:17) izkaže za pomembno središče trgovanja okoličanov že v 17. stoletju:

»Iz okolice Trsta so prihajali kmetje, ki so vlekli osličje natovorjene s stročnicami, perutnino, vinom, in s tem prispevali k slikovitosti in živahnosti trga: možje s širokimi klobuki ali s tradicionalno kapo iz kožuha – karegonom, v suknjičih in hlačami do kolen ....; skoraj vsi z uhanom na desnem ušesu, včasih z dvema ali tremi; ženske s širokimi belimi oblekami, (...) z belo ruto, prilegajočo se čelu (...) in privezano na vrhu glave.«

S slikovitostjo in živahnostjo tega trga nas seznanja še Caprin (1973: 37), ki svoje vtise takole strne: *»...na največjem trgu, gnijejo ostanki cvetač in zelenjave, živilski trg vpije s tisočimi glasovi, in med kupi stročnic, med pulti sadja in koši cvetja se razlega pisan hrušč, brskanje množice in širokoustenje branjevok: slikovita zmešnjava poljedelcev, služkinj in kmetov z belimi rutami...«.*

Prodaja kmečkih pridelkov se je že leta 1801 odvijala tudi na Rusem mostu (t. i. trg Ponterosso), kjer so *»kmetje, ki so prihajali s hribov, in sicer z openske, kontovelske in kjadinske smeri, zalagali prebivalce novega mesta s svojim blagom«*⁷. Posebno se je ta živilski trg uveljavil po ukinitvi tistega na Velikem trgu ter tako postal za *»mnogo tistih izmed našega ljudstva (posebno ženskega spola), ki prihajajo po svojih opravilih od zunaj v mesto«* (Godina-Verdelski, 1870: 57- 58), poglavitni kraj malih trgovskih kupčij.

---

⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 1745, Anno 1883-87, F. 3/5-1, n.42819; Comune di Trieste, Archivio Generale, Delegazione Municipale di Trieste, 1.7.1870: 89.

⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, Capitanato circolare, b. 52, Anni 1800- 1802, F. 53, n.1794.

Število preprodajalcev in preprodajalk na tem trgu je z leti naglo naraščalo, tako da se je po podatkih tržnega nadzorstva iz leta 1904, v jesenskem času, ko so na trg prihajali še prodajalci gob, povzpelo na 500 ali več. Zaradi preštevilnih preprodajalcev je zato na trgu vedno znova primanjkovalo prostora še za *»kakah 30 kmetic – prodajalk kruha ter okrog 100 kmetic oziroma kmetov s piščanci, jajci, sadjem itd«*⁸. Kako težavno je bilo za mestne oblasti uravnavanje števila preprodajalcev oziroma zagotavljanje možnosti prodaje pridelkov na mestnih trgih samim kmetom, vidimo iz dejstva, da se poročila v zvezi s tem problemom redno pojavljajo že od druge polovice 18. stoletja dalje. Leta 1777 zasledimo v policijskih virih podatek o *»množičnem zgrinjanju branjevk na trg, zaradi katerih naj bi kmetom s podeželja zmanjkovalo prostih prodajnih mest...«* (Apih, 1957: 79). Prav tako je za kasnejši čas ugotovljeno, da se mandrjarke (okoliške kmetice) in kmetje, ki prinašajo *»od blizu in daleč poljske pridelke«*, na Velikem trgu, na Gadollovem trgu ter na drugih živilskih trgih nimajo kam postaviti zaradi *»vseh vrst preprodajalk«*, *»tako da so prisiljeni prodajati svoje pridelke preprodajalcem namesto neposredno prebivalcem...«*⁹.

Poleg zgoraj naštetih trgov se v arhivskem gradivu pojavlja v 20. letih 19. stoletja kot kmečki trg še tisti *»za cerkvijo sv. Antona«* (Rivista mensile della città di Trieste, 1935: 1), medtem ko so kmetje in kmetice v drugi polovici 19. stoletja ter na začetku 20. stoletja v množičnem številu prisotni predvsem na Lesnem trgu (današnjem Goldonijevem trgu), na trgu Stare mitnice (današnjem Garibaldijevem trgu) oziroma na trgu sv. Jakoba. Kmečke prodajalce in prodajalke srečamo v obdobju med vojnama še na trgu Perugino, Campu belvedere, z ukinitvijo živilskega trga na Lesnem trgu pa dobijo kmetje leta 1936 svoj prodajni prostor v novi pokriti tržnici¹⁰.

---

⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 2634, Anno 1904, F. 3/5 2-5, n.65162.

⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 946, Anno 1843- 1847, F. 3/5-3, n.7169.

¹⁰ Comune di Trieste, Archivio Generale, Annona, prot. corr. 184/1922.

III.1.2. Poklicne branjevke

Poleg kmečkih žena iz okolice Trsta, ki so prodajale svoje kmečke pridelke, so bile prisotne na trgu tudi branjevke. Bile so poklicne trgovke iz mesta in iz nekaterih okoliških vasi (zlasti Kontovela, Proseka, Barkovelj), ki so preprodajale na številnih mestnih trgih¹¹ vrtnine ali sadje nakupljene pri kmetih in kmeticah ter pri beneških oziroma koprskih uvoznikih (čolnarjih)(Kalc, 2003: 358-359). Prve podatke o branjevkah je mogoče zaslediti že v tržaških statutih iz 15. stoletja, kjer je bilo med drugim določeno, da »venderigolae ali tricolae« ne smejo nabavljati pred deveto zjutraj, trgovati morajo na predpisanem mestu, biti mirne in se posvečati samo prodaji. Pri svojem delu naj ne bi vile in predle, poleg tega naj ne bi imele ob sebi otrok, manjših od dveh let. V primeru kršitve določil pa naj bi morale obhoditi mestno palačo in pri tem nositi okrog vratu 25 liber težek kamen (Mihelič, 2004:27-28). Posebno zanimiv pa je s tega vidika zlasti popis iz druge polovice 18. stoletja, kjer avtor Tognana tudi poimensko omenja nekaj okoličank ter slovenskih priseljenk iz Gorice, Vipave, Krasa, Idrije, Senožeč in Tolmina, ki so se v mestu ukvarjale z branjarijo¹².

Podrobnejši vpogled v ohranjeno arhivsko gradivo nam nazorno pokaže, da so se za poklic branjevke odločale večinoma revne mestne ženske, ki so si s to pridobitno dejavnostjo lahko zagotovile nek skromen dohodek. Da je bilo njihovo ekonomsko stanje precej zaskrbljujoče, je razvidno iz poročila, ki ga je sestavila mestna oblast leta 1811,

---

11 Kot prodajni prostori za zelenjavo oziroma sadje se v pravilnikih iz prve polovice 19. stoletja pojavljajo trg sv. Petra (kasneje Veliki trg, trg Unità), Gadollov trg, trg »starega škvera« (squero vecchio), trg Riborgo (oziroma mali trg sv. Jakoba, kasneje trg Lipsia, današnji trg Hortis), od 1842 pa trg san Lazzaro (Lesni trg, pozneje Goldonijev trg). Pomemben zelenjavni in sadni trg je bil tudi na trgu pri Rusem mostu; kasneje omenjajo pravilniki tudi trg Stare mitnice, trg sv. Ivana in trg pri kasarni - vojašnici (današnji Oberdankov trg). Od leta 1897 je mogoče srečati veliko branjevk na Giulianijevem živilskem trgu, in sicer v delavski četrti sv. Jakoba, tržni prostor za sadje in zelenjavo je bil tudi na trgu della Zonta, leta 1936 pa se je vse branjevke z Goldonijevega trga premestilo v novo pokrito tržnico (Rivista mensile della città di Trieste, 1935: 1-5; Comune di Trieste, Archivio Generale, Annona, prot. corr. 184/1922; Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 1841, Anno 1888-1892, F. 3/5 1-4, n.45000).

¹² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio diplomatico, Anagrafi di Trieste, Anni 1735-1758,1765, 2D 32a.

potem ko je popisala vse tržaške branjevke ter prodajalke na mestnih trgih. Presenečeno je namreč ugotovila, *»da je malo takšnih, ki kaj posedujejo«*, zato se je piscem poročila *»zdelo odveč, da bi se v to še bolj poglobljali in preverjali«*, glede na to, da so bile po njihovem mnenju vse revne, siromašne, nekatere pa celo v brezupnem stanju.

Iz navedenega vira je mogoče presoditi, da je bilo med temi nesrečnicami tudi precej slovenskih branjevk iz Rihemberka, Krasa, Planine, Gorice, Tolmina, Vipave, Ljubljane, Logatca, Kopra, Postojne, Kanala, nekaj pa jih je prihajalo iz samega mesta in iz okolice, in sicer s Proseka in Trnovce. Drugače je bila po tem zapisu mestnih oblasti večina Slovenk zdravih, krepkih, močnih, nekatere naj bi bile tudi moralne, z lepim vedenjem in dobrimi navadami¹³. Na hud ekonomski položaj branjevk opozarja tudi dokument iz leta 1845, ki dokazuje, da so nekatere ženske zaradi prenizkih zaslužkov celo predstavile oblastem dotična potrdila o revščini z namenom, da bi bile oproščene plačila predpisane pristojbine¹⁴.

Mestna oblast je bila nasploh zelo prizanesljiva in strpna do socialno šibkejši ženske populacije, ženskam je izdajala obrtna dovoljenja za prodajo na trgu, zato da te ne bi potrebovale javne pomoči.

Predvsem je bila popustljiva, ko je šlo za stare ženske, ki bi v nasprotnem primeru pristale v ubožnici in s tem obremenile občinski proračun (Wiesner, 1987:236). Tako sta lahko, denimo, neporočena 70-letna Maria Godina, ki *»si zasluži le toliko, da ne umre od lakote«* ter neka druga 61-letna tržaška vdova *»brez otrok, ki ne vidi na eno oko, z drugim pa bolj malo«*, kljub starosti prodajali na trgu, saj bi drugače morali v ubožnico¹⁵. Podobno usodo je doživljala 80-letna Caterina Bosich s hudo revmo, ki ji ni samo preprečevala opravljati

---

¹³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n.3065.

¹⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n.7425.

¹⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1963, Anno 1894-1897, F. 3/5 1-5, n.5819.

obrti, temveč ni mogla zaradi bolezni niti iz hiše. V pismu, ki ga je naslovila na mestni magistrat, izjavlja, da je »v breme zetu«, čeprav je v resnici »s skromnimi zasluži« družino vzdrževala le njena hči, ki je imela prodajno mesto na Lesnem trgu. Ker pa je morala hči poskrbeti še za štiri otroke, je Božičeva zaprosila mestne oblasti, da naj bi njeno mesto za prodajo sadja zasedel zet, tako da bi jo lahko preživljal, saj bi bila drugače »v javno breme«¹⁶. Sorazmerno veliko žensk je tako še v poznih letih trgovalo in se obračalo na mestno tržno nadzorstvo s svojimi prošnjami.

Svojo dejavnost so branjevke ponavadi opravljale ločeno od soprogov, številne med njimi so bile vdove, z mladoletnimi otroki, brez večjega premoženja, tako da so morale »s prodajo sadja in zelenjave vzdrževati družino«¹⁷.

Vdovo Licio Miot je pokojni stražnik Giacomo Miot zapustil z osmimi otroki. »Čeprav je slavna oblast poskrbela zanjo in za njene uboge otroke«, je bila po oceni tržnega inšpektorata »revna ubožica«, zato ji je dodelil prodajno mesto zelenjave na Giulianijevem trgu pri sv. Jakobu¹⁸. Tudi prošnjo vdove Marije Novak za prodajo sadja je odobril »glede na razmere, v katerih se prosilka nahaja: stara je 39 let, zelo revna, že dve leti vdova s petimi otroki, od katerih je starejši štirinajstletnik grbast in šepav, drugi je v ubožnici, boleha za revmatizmom«¹⁹.

Po številu napisanih prošenj in izdanih obrtnih dovoljenj so bile prisotne na tržaških mestnih živilskih trgih še poročene žene, ki so lahko z branjarijo »vsaj delno poskrbele za nujne družinske potrebe«²⁰. V mnogih primerih so postale celo edine vzdrževalke družine, predvsem takrat, ko moževi dohodki niso zadostovali za kritje vseh družinskih stroškov.

---

¹⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.27042.

¹⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.3649.

¹⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.28581.

¹⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n.45378.

²⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.62987.

61-letna branjevka Antonia Ferluga je skrbela za nekaj let starejšega moža, ker je premalo zaslužil *»kot dninar, saj ni mogel opravljati težkih del zaradi kile«*²¹. V podobnem položaju sta se znašli še dve Vipavki: prva je morala poleg dveh hčerk preživljati še občasno zaposlenega bolehnega moža - nosača, druga pa je vzdrževala pet otrok, ker si je njen mož poškodoval na delu roko in dobival od nezgodnega zavarovanja na mesec 12 goldinarjev²².

Ženin dodatni dohodek je bil nujno potreben tudi v družini 28-letne Francesce Bencich, ki je ob koncu 19. stoletja prosila tržno nadzorstvo *»za prodajno mesto zelenjave, stročnic in po potrebi še kakega sadja na živilskem trgu pri sv. Jakobu«*, da bi lahko z branjevsko obrtjo dopolnila skromne prejemke, ki jih je mož prejemal kot *»delavec v skladišču pohištva in kuhinjskih pripomočkov pri g. G. Biasuttiju«*²³.

Še zanimivejša je zgodba Francesce Godene²⁴, ki se je leta 1801 obrnila na mestni magistrat z željo, da bi rada prodajala solato na trgu Riborgo. Z branjarijo naj bi se ukvarjala *»več kot 20 let«*, saj je morala, čeprav šibkega zdravja, delati za celo družino: njen mož namreč *»ni imel zadostnih zaslužkov«*, za nameček pa ji je še grozil, da jo bo zapustil s tremi otročiči.

Potrebna denarna sredstva je morala ženska priskrbeti za svojo družino tudi pri zakonski razvezi. Tak je primer neke mlade Tržačanke, ki ji je urad tržnega nadzorstva dopustil prodajati na trgu, ter svojo odločitev takole utemeljil: *»80-letna starka Bratina je prodajala kislo zelje na trgu več kot 40 let, ker je bila precej v letih, ji je že nekaj časa pri delu pomagala tudi pomočnica. Ko pa sploh ni mogla več opravljati te obrti, je odšla v Ljubljano in se le občasno vračala v Trst.... S privolitvijo Bratine lahko pomočnica zasede njeno*

---

²¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 - 3, n.26478.

²² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.3830,6972.

²³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.855.

²⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.52, Anno 1800-1802, F. 53, n.45.

mesto, drugače je Tržačanka, ima enega sina in je zakonsko razvezana od moža (zaradi njegovega grdega ravnanja)«²⁵.

Podobno je tržni inšpektor ravnal, ko je dobil prošnjo Terese Sustersich, ki je ostala sama z dvema otrokoma, potem ko so njenega življenjskega sopotnika Giacoma Vertauza, prodajalca rib, prisilno izselili zaradi javnega nasilja. V svoji pripombi je še tole dodal: *»ker prosilka ne dobiva nobene podpore in je v hudi revščini, se ji dovoli prodajati polenovko in glavno zelje na Giulianijevem trgu v upanju, da bo zaslužila dovolj za svoje otroke«²⁶.*

Prodaja na trgu je pritegnila tudi dekleta, ki so se s tem poslom začela ukvarjati že v mladih letih bodisi da bi pomagala svojim družinam ali da bi se sama preživljala. 18-letna Emilia Cogo je v svoji prošnji, recimo, obrazložila mestnim oblastem, *»da bi rada pomagala družini s prodajo glavnatega zelja, ker njen 57-letni oče kot občasni nosač zasluži malo in mora poleg nje vzdrževati tudi ženo«²⁷.* Prav tako je postalo delo na trgu življenjskega pomena za družino pokojne vdove Giovanne Bratina, ki je *»pustila v najbolj bedni revščini kar pet mladih sirot, od katerih je najmlajši celo zbolel za tuberkulozo«.* Mesto pokojne preprodajalke sadja naj bi prevzela njena komaj 13-letna hčerka Albina Bratina, v posel pa naj bi jo vpeljala teta, drugače branjevka na Lesnem trgu.²⁸ Težke življenjske razmere so tako pripeljale na trg tudi zelo mlade prodajalke, ki so s to dejavnostjo prispevale k zagotavljanju družinskega obstoja.

---

²⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.3166, Anno 1908, F. 3/5 1-4, n.17354.

²⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.42532.

²⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.3830,6972.

²⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.1180.

²⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1745, Anno 1883-1887, F. 3/5 -1=, n.1991.

III.1.3.Mestne ženske in prodaja mešanega blaga

Številni mestni trgi²⁹ niso bili dobro založeni samo s vrtninami in sadjem, temveč je bilo mogoče na njih dobiti tudi najraznovrstnejše blago. Ponudba je bila izjemno bogata, saj je zajemala različne vrste živil, vsakdanje potrebščine (metle, mila, lonce, posode, lončenino, prazne vreče, igle), drobne okrasne predmete, rabljene predmete, galanterijsko blago (klobuke, glavnike), manufakturne izdelke, kovinske pripomočke, železnino, steklovino, pohištvo, pipe, igrače, pajacke, trakove, čipke, korale, vrvice, bižuterijo, gobelinov itd. Poleg prodajalcev, ki so ponujali tako ali drugačno blago mestnim porabnikom, naletimo pri tej drobni blagovni trgovini še na veliko prodajalk.

Da bi si lahko kaj prislužila, je v začetku 20. stoletja pri Rusem mostu prodajala barvne razglednice 42-letna vdova Giuseppina Fonda³⁰. Na trgu »starega škvera« pa je, denimo, v 20. letih 19. stoletja prodajala kambrik in bombažno blago Madalena Cociancich³¹, medtem ko najdemo nekaj let kasneje na Gadollovem trgu še neko drugo Slovenko, in sicer Mario Gaberšček³², ki se je ukvarjala s prodajo kolonialnega blaga. Med prodajalkami čevljev je mogoče zaslediti ženo nekega slovenskega čevljarja Antonia Kebra³³ ter »priletno in moralno« Mario Merlach³⁴, ki je imela svoj prodajni prostor v ulici sv. Nikolaja.

---

²⁹ Prodajni prostor za večino živil in in drugega blaga je bil na sledečih mestnih trgih: na Velikem trgu, na starem škveru, Borznem trgu, do leta 1846 na trgu Riborgo, na malem trgu sv. Jakoba, na trgu Rožnega venca, na trgu sv. Jakoba, na Vivantejevem trgu, v mestni četrti sv. Katerine, na Lesnem in Gadollovem trgu, na trgu Stare mitnice, na trgu pred vojašnico, na trgu pri Rusem mostu, na Novem trgu, na trgu Stare mitnice, na trgu »delle pignate«, na Giulianijevem trgu pri sv. Jakobu (Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-47, F. 3/5-3; b.1745, Anno 1883-87, F. 3/5-1=; b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5; b. 3905, Anno 1909, sez. VII., F 3/5-5).

³⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n. 45995.

³¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.352, Anno 1821-1822, F. 31, n. 6665.

³² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n. 746.

³³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n. 13723.

³⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n. 5246.

Sorazmerno precej slovenskih žensk se je posvečalo prodaji nogavic, mila in sukanca³⁵. Ženske so trgovale tudi z zlatom, srebrnino, platnom in s starimi oblekami³⁶. S takimi rabljenimi oblačili je želela »poslovati« leta 1843 Maria Cesnich, ki je mestne oblasti zaprosila tudi za dovoljenje. V približno istem obdobju sta se tej dejavnosti posvečali še dve Vipavčanki, ena naj bi bila po oceni tržnih organov »jezična«, druga pa »lepega vedenja«³⁷.

Obenem je na tržaških trgih potekala posebno živahna trgovina z živili, kjer so ženske v množičnem številu ponujale sir, salame, riž, mast, moko, jajca³⁸, do leta 1886 pa še domače testenine³⁹. Na živilskih trgih se je dobilo tudi kuhano meso, sveže in prekajeno svinjsko meso⁴⁰, posamezni podatki pa kažejo, da se je precejšen delež slovenskih žensk preživljal zlasti s prodajo klobas in vampov. Omembe vredna je prošnja Amalie Fonda⁴¹, ki je želela zasesti prodajno mesto na trgu pri Rusem mostu, da bi lahko namesto pokojne Marie Paoletich nadaljevala s prodajo vampov. Iz njene prošnje izvemo, da je bila rojena v Trstu, stara 30 let, in je vzdrževala še mater in brata. Njen mož je bil pomočnik kovača, vendar že par mesecev brez dela. Nekaj let je pomagala pokojni pri prodaji, zadnji dve leti pa jo je povsem nadomeščala, ker je Paoleticheva zbolela za rakom in ni mogla več priti na živilski trg. Še zanimivejše je zaključno mnenje tržnega inšpektorata glede njenega vedenja: *»Pokojnica sicer ni bila njena sorodnica, kljub temu je Fonda naredila zanjo več kot bi naredil kak sorodnik. Njeno obnašanje na živilskem trgu je bilo vzorno. Glede na*

---

³⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n. 45995; b.946, Anno 1843-1847, F.3/5-3, n.12357; b. 1963, Anno 1894-1897, F. 3/5 -1-5, n. 35155.

³⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n. 3065.

³⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n. 4947.

³⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n. 6691; b.352, Anno 1821-1822, F. 31, n. 6665; b. 2636, Anno 1906, F. 3/5- 2-5, n. 27226.

³⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1963, Anno 1894-1897, F. 3/5 1-5, n. 26669.

⁴⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n. 9614.

⁴¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2634, Anno 1904, F. 3/5 2-5, n. 53887.

okoliščine je treba njeno prošnjo odobriti.« V skoraj istem času se je na »slavni magistrat« obrnila tudi 42-letna Francesca Negodi⁴², z upanjem, da bi ji »*dobronamerno dovolil prodajo vampov na novem živilskem trgu, ki naj bi se v kratkem ustanovil pri sv. Jakobu*«. V svoji prošnji je med drugim navedla, da je ostala brez očeta, »*ker je ta zapustil mesto že pred 16 leti in odšel v Kairo.... Usmilila se je je sestra Anzlovar Maria, ki pa je med tem tudi sama ostala vdova s petimi mladoletnimi otroki, tako da je sedaj ne more več vzdrževati...*«.

Tudi med prodajalkami masla srečamo veliko Slovenk. Ena izmed teh je bila vnukinja pokojne 80-letne Gertrude Dollenz, ki je babici pomagala pri prodaji masla na Lesnem trgu ter s tem skrbela zase in za svojega bolnega brata⁴³. V upanju, da bi izboljšala svoj ekonomski položaj s prodajo masla, se je leta 1904 na mestno oblast obrnila še 35-letna vdova Giuseppina Urdich iz Kostanjevice blizu Komna, po poklicu šivilja. V svoji prošnji je zapisala, da bi rada nadomestila pri prodaji naravnega masla pokojno taščo, ki je imela prodajno mesto na trgu pri Rusem mostu in ki »*je vse naredila, da bi pomagala njenim trem otrokom...*«⁴⁴. Podobno prošnjo je napisal tudi njen »sovaščan« Andrej Spazzal iz Kostanjevice na Krasu, ki pa je, z razliko od zgoraj omenjene prosilke, želel zasesti mesto pokojne matere. Vendar mu jo je tržni inšpektor zavrnil, ker je menil, da »*kot pomočnik mizar v Lloydovem arzenalu dobiva na dan 1, 80 goldinarjev*«, poleg tega »*pokojni materi ni pomagal pri prodaji masla, pa tudi tega posla ne bi osebno opravljal*«⁴⁵.

Ženske so ponujale na mestnih trgih še kis in kuhano mineštro, ki so jo – kot je razvidno iz prošnje neke Marie Jerich - prodajale predvsem branjevkam⁴⁶. Pogost ženski »posek« je

---

⁴² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5-3, n. 4858.

⁴³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5-3, n. 55191.

⁴⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2634, Anno 1904, F. 3/5 2-5, n. 50955.

⁴⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5-3, n. 14439.

⁴⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n. 1493.

bilo tudi oddajanje tehtnic⁴⁷. Leta 1899 je oddajalo na trgu pri Rusem mostu kar štiriindvajset žensk, medtem ko je bilo moških samo pet⁴⁸. Velika večina teh je bila slovenskega rodu in imela največkrat v lasti po eno ali dve tehtnici, nekatere zelo podjetne ženske pa celo več (tudi do 10 oziroma 13). Nenazadnje so bile navzoče na mestnih trgih tudi prodajalke žive in mrtve perutnine⁴⁹, nekaj jih je ponujalo ptice⁵⁰, zelo malo pa se jih je ukvarjalo s prodajo malih živali⁵¹.

III.1.4.Potujoče trgovke

Prav tako so bili v množičnem številu prisotni v mestu potujoči trgovci oziroma trgovke, ki so svoje blago prodajali z vozički ali s košarami v roki po mestnih ulicah, trgovinah, kavarnah, gostilnah, krčmah in po hišah, nekateri pa so celo hodili po vaseh. Predmet njihovega trgovanja je bilo najrazličnejše galanterijsko ali »priložnostno« blago (kot npr. igrače, figure iz mavca, železnina, lončenina, steklenina, kovinski pripomočki, knjige, časopisi, tiskovine, letaki) in predmeti za osebno rabo (manjši manufaktorni izdelki). Njihova ponudba se je raztezala tudi na raznovrstno volneno, laneno, bombažno blago, vse izključno »angleško«, ki je prihajalo z Malte, po ukinitvi svobodnega pristanišča pa je bilo pretihotapljeno. Sezonski trgovci in trgovke, tako stalni kot začasni, so prodajali kuhane hruške in jabolka, vampe, kuhano zelje, pečen in kuhan kostanj, sladoled, sveže in karamelno sadje, praženo suho sadje, arašide, lešnike, zelenjavo, agrume, mrzle jedi,

---

⁴⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n. 7425.

⁴⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5-3, n. 81401.

⁴⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5-3, n. 11140; b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n.9073; b.3905, Anno 1909, F.3/5-5, n.191.

⁵⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1963, Anno 1894-97, F. 3/5-1-5, n.58976.

⁵¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.352, Anno 1821-22, F. 31, n. 6665.

mandlje, cvetje, česen in čebulo, kuhane klobase, krljje lubenic, slaščice, mineštro, kruh. Po mestnih ulicah se je točilo tudi pijačo (vino, pivo ter liker), ženske pa so pogosto ponujale še gazirane in osvežilne pijače iz tamarinde⁵². Njihov pogost vir zaslužka je bila zlasti v bližini živilskih trgov prodaja limonade ter kave. Vdova Marija Mulich si je s prodajo limonade želela »*preskrbeti kruh zase in za svoje tri majhne otroke*«⁵³, medtem ko je leta 1844 Postojnčanka Gertruda Zucchiatti (Cukjati), poročena z nosačem Simonom Zucchiattijem, ki je bila v Trstu že 24 let, prosila »*slavni cesarsko kraljevi Magistrat*« za dovoljenje za prodajo kave, »*da bi pomagala možu pri vzdrževanju družine*«, saj, kot je pristavila v prošnji, »*njen soprog ne zasluži toliko, da bi lahko poskrbel zase, zanjo in še za otroke*«, kljub temu, da tudi sama »*skuša čim več privarčevati in troši le za najnujnejše in najpotrebnejše....*«⁵⁴.

Da je moralo biti v mestu prodajalk kave kar precej, je razvidno iz pritožbe, ki sta jo naslovili na magistrat stanovalka neke stanovanjske hiše Catterina Cosneck in podnajemnica gostilne Maria Masutti, v kateri se pritožujeta, da se na pločniku blizu hiše št. 688 ter na vratih gostilne v mestni četrti sv. Katerine ustavljajo vsak dan ženske, ki prodajajo kavo v skodelicah in s tem ovirajo prehod ljudi, vozov in kočij, ki gredo v hišo in v gostilno. Dogaja se, tako vsaj menita, »*da se morajo tisti, ki bi želeli vstopiti v gostilno, prerivati, zato gredo rajši v druge gostilne....*«. Zaradi tega sta podpisani zahtevali, da bi se te prodajalke kave »*premestilo na drugo primernejše mesto, tako da bi ostal pločnik in vhod do hiše ter gostilne prost za ljudi*«⁵⁵.

---

⁵² Comune di Trieste, Archivio Generale, Annona, Prot. corr. 194/1922, adott. cons. Com 13/1/1923; ASTS, Prefettura di Trieste Atti Generali, N.b. 797, Class. 3172/1938, Fasc. "Venditori ambulanti – posteggi fissi."; Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-02, F. 3/5-3, n. 81401; Rivista mensile della città di Trieste, 1939: 13.

⁵³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2633, Anno 1903, F. 3/5 2-5, n. 37346.

⁵⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n. 1042.

⁵⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5-3, n. 821.

Takih pritožb je bilo v Trstu zelo veliko, saj so se nad potujočimi trgovkami oziroma trgovci poleg meščanov pritoževali tudi lastniki trgovin, ki so zatrjevali, da se ti *»ustavljajo po vogalih ulic in na najbolj obiskanih trgih, nadlegujejo ljudi in kričijo na ves glas, odlagajo blago«*⁵⁶ na prepovedanih mestih ter *»nezakonito prodajajo na glavnih mestnih ulicah«*⁵⁷. Tako pravijo v eni izmed teh: *»Vsakodnevno opazujemo te potujoče tihotapske trgovce, ki se s svojimi jerbasi in košarami polnimi kruha, fig, grozdja, orehov, jajc, čebule, cvetač in še z velikimi količinami drugega blaga, ustavljajo po glavnih ulicah (...), s tem pa nam povzročajo škodo, (...), ter ogrožajo javno zdravje... njihovo blago je namreč polno praha, mikrobov, obstaja pa tudi nevarnost zdrsov na figovih olupkih, naključno zmetanih po javnih ulicah...«*⁵⁸.

Mestno oblast sta prav tako skrbeli higiena in javno zdravje mestnega prebivalstva; pri prodajalcih in prodajalkah kostanja, denimo, ni vedela, *»kje in kako«* kuhajo kostanj, medtem ko ženske in deklice, ki so v mestnih četrtih peklo bučo, sadeža sploh niso pokrivala, tako da se je na njem nabiral prah. Skratka, živila, ki se jih je prodajalo po ulicah, so bila *»izpostavljena soncu, prahu, dežju, nanje pa se je vsipalo tudi kar je prihajalo iz zgornjih oken, ker so prodajalci ponujali svoje blago kar na pločnikih«*⁵⁹.

Težave s krošnjarji in krošnjarkami je imela mestna oblast tudi zato, ker so ti pogosto prodajali brez predpisanega dovoljenja⁶⁰.

---

⁵⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1118, Anno 1848-1852, F. 3/5-1, n. 1137.

⁵⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2636, Anno 1906, F. 3/5-2-5, n. 51509.

⁵⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2636, Anno 1906, F. 3/5 2-5, n. 51509.

⁵⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2633, Anno 1903, F. 3/5 2-5, n. 38624.

⁶⁰ Potujoči trgovci in trgovke so namreč od mestnih oblasti potrebovali za svoje delo obrtno dovoljenje. Leta 1819 je, recimo, tržaški »slavni politično-ekonomski Magistrat« izdal enoletno potno dovoljenje za trgovanje z različnim blagom Marii Helferding, za katerega je zaprosil celo njen mož Carlo Helferding. Iz navedenega vira je mogoče izvedeti še, da je bila Helferdingova domačinka, poročena, katoličanka, stara 40 let, srednje postave, rjavih las, dolgega obraza in sinjih oči, z običajnim nosom. Trgovala naj bi s platnenim blagom, rutami, muslinom in kambrikom. Glede na to, da je bila prosilka - po besedah tržnega komisariata - *»moralna oseba, si je kot trgovka z blagom zaslužila podaljšanje in obnovitev potnega dovoljenja še za eno leto, da bi lahko s tem prodajala po istrski pokrajini...«* (Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.194, Anno 1819, F. 11, n. 2047).

Leta 1903 je na to pomankljivost opozoril še nek trgovec, ki je napisal v pritožbi, da »... že nekaj časa opazuje na ulicah mesta potujoče trgovce brez kakršnega koli dovoljenja. Blago, ki se prodaja po ulicah je sledeče: kruh, jajca, mleko, maslo sadje in drugo. ...«. Žal pa mestne oblasti niso mogle preprečiti prodaje po ulicah, saj je bilo v Trstu živilskih trgov premalo, obstoječi pa so bili premajhni, zato je bilo povsem razumljivo, da mora »določeno število prodajalcev prodajati po ulicah v bližini živilskih trgov ter po drugih mestnih ulicah...«⁶¹.

Šele leta 1938 je tržaška občina namenila šest manjših živilskih trgov potujočim trgovcem, tako da ne bi s svojim blagom ovirali mestnega prometa (Rivista mensile della città di Trieste, 1939:13).

Brez dvoma pa je zanimiv še primer obrtnega dovoljenja iz 30. let 20. stoletja, ki nam obenem odpira pogled v popolnoma drugačno politično stvarnost. V tem času naslavlja prošnjo – takrat že fašistični – mestni oblasti odovela 62-letna krošnjarka iz Križa, ki naj bi »s košaro v roki prodajala slaščice samo ob nedeljah in praznikih na območju sv. Križa, da bi si zaslužila za kos kruha« (Comune di Trieste, Archivio Generale, Ufficio V - Reparto 2.-Licenze commerciali, prot.corr. 1265/1939).

Za pridobitev dovoljenja v tistem času ni namreč zadoščalo samo plačilo letne pristojbine (davek za potujoče trgovce), temveč je dotična morala posredovati fašističnim oblastem še celo vrsto podatkov. Oblast je zanimalo državljanstvo prosilke, morebitna pripadnost hebrejski rasi (po očetu in po materi) oziroma članstvo v izraelski skupnosti, veroizpoved (ne samo prosilke, temveč tudi moža in otrok), narodnost prosilkinih staršev (ponavadi so Slovenke pisale, da so bili starši avstrijske narodnosti). Sledilo je mnenje urada pokrajinskih fašističnih sindikatov za potujoče trgovce ter preprodajalce časopisov in revij za pokrajino Trst ter fašističnega pokrajinskega sindikata za prodajalce raznih živil. Poveljstvo mestnih redarjev pa je podalo - po natančnem preverjanju – še splošne informacije glede državljanstva, kraja rojstva, bivališča, rase, veroizpovedi, ekonomskega položaja prosilke, njene družine in sorodstva, predvsem pa podatke o njenem moralnem, civilnem in političnem vedenju.

Preučevano gradivo nam hkrati še kaže, da so se v fašističnem času (od leta 1936 dalje) nekatere slovenske ženske za lažje pridobivanje dovoljenj vpisale tudi v t. i. Ženski fašij (Fascio Femminile - Sezione delle Massaie Rurali, in sicer v fašistični ženski odsek Kmečkih gospodinj), ki jo je leta 1934 fašistični režim ustanovil za podeželske ženske. Njegova naloga je bila organiziranje teoretično – praktičnih tečajev in ciklov predavanj za gospodinje, z namenom, da bi se jih pripravilo na učinkovitejše opravljanje gospodinjskih dolžnosti. Tečaji in predavanja, ki so se ponavadi odvijali na lokalnem sedežu stranke, so bili brezplačni, vendar so se jih lahko udeleževale le redno vpisane kmečke ženske. Pod pretvezo, da gre za pospeševanje strokovne vzgoje kmetic, so fašistične oblasti v resnici spodbujale in podpirale idealno podobo ženske, (na podlagi katere naj bi se ta posvečala le svojim primarnim dejavnostim znotraj gospodinjske sfere), ter istočasno razvrednotile model kmečke ženske kot delavke. Politični cilji in nameni tega združenja so torej prevladovali nad ekonomskimi, saj je ustanovitev fašističnega odseka »Kmečkih gospodinj« pomenila zgolj masovno organizacijo kmečkih žena, ki ni bila samo v funkciji socialne mobilizacije, temveč je bila - kot taka - nujno potrebna predpostavka za obstoj totalitarne države (Salvatici, 1999: 59 - 62).

⁶¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 2633, Anno 1903, F. 3/5 2-5, n.38624.

III.1.5. Mestna oblast in prodajalke na živilskih trgih

Mestna oblast je aktivno posegala v tržne razmere; z raznimi predpisi, ukrepi ter pravilniki je urejala trgovanje na javnih živilskih trgih, izdajala je obrtna dovoljenja za trgovce, predvsem pa je preprečevala razne zlorabe. Zlasti je imela pri kršenju pravil, višanju cen, goljufanju, prekupčevanju oziroma tihotapljanju živil mnogo opravka z ženskami, ki so se pri svojih poslih izkazale za zelo iznajdljive. Že v dobi francoske vladavine je generalni komisar tržaške pokrajine opazil, da *»na trgih in v trgovinah primanjkuje osnovnega živeža«*, cene so bile po njegovem *»spremenjene«*, *»nekatero prodajalke, ki niso spoštovale pravil, pa je bil prisiljen celo aretirati...«*⁶².

Posebno težko je bilo za mestno upravo izkoreniniti prekupčevanje, s katerim so se v velikem obsegu ukvarjale prav preprodajalke živil, ki so blago prestrezale oziroma ga nakupovale od kmetov, še preden so ga ti pripeljali ali prinesli na trg. Kljub temu, da je bilo prepovedano trgovanje z blagom na poti do mestnega tržišča ter nakupovanje z namenom, da bi se blago z dobičkom dražje prodajalo naprej (Valenčič, 1964:184), so bili ti posli za ženske tako dobičkonosni, da so nenehno kršile veljavno prepoved. Arhivski viri govorijo o *»preprodajalkah jajc in drugih osnovnih živil«* kot o *»pohlepnih povzročiteljicah škode«*, ki dvigujejo cene na trgu ter *»iščejo in kupujejo vsepovsod blago tako, da ga skoraj na silo trgajo iz rok proizvajalcem na skrivnih cestah«*⁶³. Da bi mestne oblasti odpravile po številnih neučinkovitih ukrepih to prekupčevanje, so leta 1811 celo določile, da bodo zasegle na samih trgih prodajno blago prekupčevalk, v prepričanju, da bo tako *»prenehal nered, te pa si bodo začele služiti kruh na drugačen način«*⁶⁴.

---

⁶² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n.24.

⁶³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n.901.

⁶⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n.901.

Čeprav je mestna uprava z ukrepom želela preprečiti prekupčevanje, je dejansko s tem izzvala le številne pritožbe pri samih preprodajalkah, stanje pa se bistveno ni spremenilo, saj so ti škodljivi ženski posli še naprej dobro uspevali⁶⁵. Že nekaj tednov kasneje je vodja odseka G. Gadolla predlagal vsem županom vasi in četrtnim načelnikom spet *»nekaj ukrepov za zajezitev pohlepnosti preprodajalk ter po možnosti odpravo zlorab, do katerih prihaja pri prestrezanju živeža«*. Po njegovih ugotovitvah preprodajalke *»vsak dan, kljub grožnjam in kaznim, prestrezajo jajca, perutnino, pršute in druga živila, ki prihajajo iz mejnih pokrajin, in ki so namenjena mestnemu prebivalstvu. Njihova predrznost sega tako daleč, da čakajo celo po cestah, ki vodijo v Žavlje, v Križ, na Reko, Kontovel, Prosek ter k sv. Ivanu in k sv. Bartolomeju, z namenom, da bi pokupile od uvoznikov živež, potem pa ga naskrivaj pretihotapijo v mesto ter ga tam prodajajo same ali kdo drug po visoki ceni«*. Za preprečitev takih *»zlorab, ki povzročajo škodo najrevnejšemu sloju«* je zato G. Gadolla v svojem poročilu predlagal poveljniku žandarmerije v Trstu, *»da bi omenjene ceste nadzorovala žandarmerija, aretirala vse špekulantke ter jih za kazen odvedla v mesto s pokupljenim blagom vred. V primeru, da to zaplenjeno blago ne bi presehalo vrednosti 3 goldinarjev, bi za nagrado dobila vse blago žandarmerija, če bi vsota tega znašala 10 goldinarjev bi tej pripadala le polovica, medtem ko bi za višje vrednosti čakala žandarmerijo le tretjina od prodaje iztrženega zneska«*. Obenem je g. Gadolla opozoril župane in stražnike, *»da če bodo do njih preveč prizanesljivi in jih ne bodo nadzorovali, bodo kaznovani z osebnim arestom, v hujšem primeru pa bodo celo razrešeni svojih nalog...«*⁶⁶. O *»neposlušnosti in neobogljivosti preprodajalk jajc«* nam g. Gadolla spregovori še v nekem drugem dokumentu, v katerem skoraj že resignirano zapiše, da gre za *»vedno iste kršitve«* (...), kjer *»nobena strategija ne obrodi sadov«* (...), ženske

---

⁶⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n.901.

⁶⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n.1164.

kupujejo, tako po tržaškem območju (...) kot zunaj samega območja, jajca, kokoši, pršute, skratka vse, s čimer se da špekulirati«. Obenem se obregne še ob vaške župane, ki bi se po njegovem morali obnašati do teh preprodajalk podobno kot žandarmerija, kajti le »na tak način se bo omejilo njihovo predrznost, trgi bodo založeni in meščani bodo preskrbljeni z živili«⁶⁷.

Ženske pa niso samo dobro obvladale prekupčevanja, temveč so znale tudi goljufati pri merjenju in tehtanju blaga. Leta 1833 je, na primer, tržni občinski komisariat pri pregledovanju uteži, tehtnic in mer zasačil nekatere slovenske prodajalke masla, sadja in stročnic z neustreznimi merami in utežmi ter jim dodelil globo, eni pa je celo zaplenil utež⁶⁸. Nekaj let kasneje je »pooblaščen Komisija za preverjanje uteži, tehtnic in mer« odkrila pri vdovi Cattarini Debegnack utež, ki ni odgovarjala predpisom. Čeprav bi morala dotična plačati globo v višini dveh goldinarjev, je bila zaradi »resnično kritičnih razmer, v katerih se je nahajala ter revščine, ki jo je pestila«, oproščena plačila le-te⁶⁹.

Da bi bile uspešnejše pri prodaji, so bile prodajalke na trgu ponavadi zelo glasne, kričave, včasih vsiljive, čeprav je pravilnik izrecno določal, da se mora vsak prodajalec oziroma obiskovalec živilskih trgov obnašati umirjeno in dostojno ter nevsiljivo ponujati živila kupcem⁷⁰. Neredkokdaj pa so morali zaradi njihove prepirljivosti in kreganja posredovati tudi tržni nadzorniki, ženske pomiriti, jih premestiti, v hujših primerih pa so katero celo aretirali za osem ur⁷¹. Tako je moral leta 1852 tržni občinski komisariat »zelo prepirljivo in motečo« vdovo Marijo Pruker prestaviti na nasprotno stran živilskega trga, da bi preprečil

---

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 583, Anno 1833-1837, F. 3/5 1-4, n.820.

⁶⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 583, Anno 1833-1837, F. 3/5 1-4, n.1572.

⁷⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1118, Anno 1848-1852, F. 3/5 -1, n.1137.

⁷¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 1118, Anno 1848-1852, F. 3/5-1, n.10061.

njene nenehne prepire z dvema drugima kmeticama⁷². Medtem ko so se nekatere kmetice leta 1906 obrnile na tržni inšpektorat zaradi nasilnosti in napadalnosti neke preprodajalke, ki se je do njih obnašala tako grdo, da je eno izmed teh celo *»udarila s pestjo po hrbtu...«*⁷³.

Povod za pritožbe so bila tudi kričava prigovarjanja in prepiranja preprodajalk pred občinsko ljudsko šolo v starem mestu. Vodstvo šole je namreč v svojem pismu izrazilo svojo nejevoljo nad *»številnimi preprodajalkami kruha in zelenjave, ki s svojimi košarami otežkočajo hojo po ulici«*, obenem pa povzročajo *»s kričanjem in nenehnim prepiranjem še hudo škodo šoli«*: *»Hrušč je vedno močan in pogosto žal oglušujoč, tako da učitelji lahko poučujejo le z zaprtimi okni, učenci pa morajo ure in ure vdihovati slab zrak. Vendar to še ni vse. Ker se prodajalci in kupci pogosto sprejo, učenci, raje kot učiteljevim besedam, prisluhnejo prepirom, če pa slišijo kako prostaško besedo, bruhnejo v smeh.«*⁷⁴ Vodstvo je zato v svojem sklepnem delu pritožbe prosilo mestno oblast, naj se branjevke odstrani z ulice, ker naj bi ti prepiri škodljivo vplivali na *»izobraževanje in moralnost učencev«*. Iz ohranjenega gradiva je mogoče izvedeti, da tržno nadzorstvo ni moglo povsem ugoditi tej prošnji. Sklenilo je le, da bodo *»občinski stražniki poleti prepovedali potujočim trgovcem prodajo ... v bližini šole, prodajalk pa ne bodo premestili z Ulice del ponte, ker jih ta predel starega mesta potrebuje, in ker se tam nahajajo od nekdanj...«*⁷⁵. S svojimi pritožbami so se občasno oglašali zlasti lastniki trgovin, ker so se *»občasne preprodajalke in tudi tujke vsak dan zjutraj ustavljale pred prodajalnami«*⁷⁶ ter jim kradle posej, ali meščani, ker so jim

---

⁷² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 1118, Anno 1848-1852, F. 3/5-1, n.10061.

⁷³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 2636, Anno 1906, F. 3/5-3, n.34333.

⁷⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n.35443.

⁷⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n.35443.

⁷⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 2636, Anno 1906, F. 3/5-3, n.27226.

zasedale pločnike in jim ovirale vhod v hišo⁷⁷. Leta 1903 je vodstvo policije moralo ukrepati, ker so »nekateri branjevke spale ponoči na živilskem trgu pri Rusem mostu, v bližini Brunnerjeve hiše, da bi zjutraj prodale živila in drugo blago...«⁷⁸. Nekaj let kasneje pa so se pred isto hišo vsako jutro nagnetle prodajalke zelenjave in perutnine, zasedle cel pločnik s košarami in blagom, tako da so onemogočale stanovalcem dostop do hišnih vrat, skladišč in trgovin v stavbi⁷⁹.

Čeprav so morale prodajalke na živilskih trgih paziti tudi na čistočo, in sicer odstraniti s trga neprodane izdelke, blago, posode, odlagati ostanke sadja in zelenjave v posebne košare, v kasnejšem obdobju pa pokrivati in prati zelenjavo ter sadje zaradi prahu, sončnih žarkov in dežja, se pogosto teh higienskih predpisov niso kaj dosti držale⁸⁰. Na zanemarjanje higiene pri prodajalkah so opozorjali zlasti sami meščani, ki so v svojih pismih njihova početja ponavadi tudi strogo obsodili. V enem izmed takih seznanja pisec »slavni magistrat«, da je »v središču tega mesta (...), blizu Corsa in Velikega trga, cestica (...), ki spravlja v sramoto vsako neperverzno osebo, predvsem pa nežnejši spol. (...) Ta cestica t.i. Ulica del pane je že od nekdanj, tako podnevi kot ponoči, pravo leglo nesnage, posebno zaradi naših mandrjark, ki jo brezobzirno uporabljajo kot javno stranišče. Škandal je toliko večji, ker ljudje, ki obiskujejo cerkev sv. Petra, morajo mimo te cestice. Pri vseh teh nevšečnostih je treba dodati še (...), da se širi zadušljiv smrad, ki je zdravju škodljiv«⁸¹.

---

⁷⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1118, Anno 1848-52, F. 3/5 -1, n.3638.

⁷⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 2633, Anno 1903, F. 3/5 2-5, n.70240.

⁷⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n.30037.

⁸⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1118, Anno 1848-1852, F. 3/5 -1, n.1137; Rivista mensile della città di Trieste, 1935: 1.

⁸¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 1841, Anno 1888-1892, F. 3/5 1-4, n.25433.

Nenazadnje so mestne prebivalce motili še njihovi vozički ter kmečki vozovi z blagom, »ki so se ustavljali na trgih ob zgodnjih jutranjih urah« ter vprežne živali, ki so mazale kamniti tlak s svojimi iztrebki....«⁸².

Iz zbranega arhivskega gradiva se nam tako izrisuje podoba sicer preprostih, vendar izjemno domiselnih in pogumnih žensk, ki so svoje sicer majhne posle dokaj uspešno vodile. Kljub njihovemu skromnemu znanju in pogosti nepismenosti so v odnosu do mestnih oblasti nastopale samozavestno, spretno so znale obiti veljavna pravila, se zavzemale za svoje koristi in pravice, če je bilo potrebno, pa so od mestne uprave celo zahtevale pojasnila. Madalena Samez, na primer, se daljnega leta 1797 obrača na slavni magistrat, ker ji ni povsem jasno, zakaj ji je prepovedal prodajanje na trgu »delle Erbe ali della Fontana«, saj se s svojo branjevsko obrtjo preživlja »več kot 36 let, je domačinka, Tržačanka, ki bi morala imeti prednost pred kakršno koli tujko pri opravljanju tega poklica«. V »ponižni prošnji« ne pozabi omeniti, da je »brez premoženja in da nima drugega poklica razen tega, tako da si lahko le na tak način služi kruh zase in za svojih osem ubogih otročičev«. V svojem odgovoru tržni komisarji prosilki prijazno obrazložijo, da ne more več imeti prodajnega mesta na tem trgu, ker je trg z ukrepom, objavljenim 15.11.1796, namenjen samo kmečkim prodajalcem. Njena zgodba se sicer srečno zaključi: tržni komisarji ji dodelijo neko drugo prodajno mesto izven tega trga, ker se je »vedno lepo obnašala, bila ena izmed najmirnejših preprodajalk z osmimi otročiči, poročena z nekim revnim poštenim ribičem, drugačnim od ostalih pregrešnih ribičev, ter edina, ki prinaša zaslužek v hišo«⁸³.

Pri reševanju resnejših težav ter uveljavljanju večjih zahtev so ženske ponavadi nastopale skupno, kar je opazno iz številnih peticij, ki so jih naslavljale na mestno upravo. Kot

---

⁸² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 1841, Anno 1888-1892, F. 3/5 1-4, n. 7590.

⁸³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 51, Anno 1797-1799, F. 53, n.1265.

ponazorilo lahko navedemo le eno od teh, kjer so podpisane branjevke in prodajalke izrazile željo za ponovno vrnitev na svoja stara prodajna mesta. Leta 1889 je namreč mestni svet po ustanovitvi novega živilskega trga na trgu »della Zonta« premestil nekatere branjevke s trga pri Rusem mostu na ta novi mestni trg. Zaradi majhnega števila obiskovalcev, kupčij ter nizkih zaslužkov na novoustanovljenem trgu so se te »zelo uboge matere številnih družin« znašle v »največji revščini«, zato so kot »ponižne prosilke« upale na čimprejšnjo vrnitev na živilski trg pri Rusem mostu, da bi se rešile »revščine in lakote«⁸⁴. Njihove prošnje je komisija tržnega nadzorstva kmalu uslišala in se odločila, da jih ne bo samo prestavila na stara mesta, temveč, da jim bo vrnila že plačano pristojbino za prvo polletje, oproščene pa bodo še plačila pristojbine za drugo polletje⁸⁵.

III. 2. Peka kruha

Peka kruha, s katero so se ukvarjale tržaške okoliške ženske, je bila ena najbolj donosnih sekundarnih pridobitvenih dejavnosti ter verjetno najstarejša oblika okoliškega preskrbovanja mesta. Okoličanke naj bi namreč tržaške mestne krušarce, o katerih sicer že poročajo mestni statuti iz 15. stoletja, izpodrinile pri peki kruha vsaj od prve polovice 17. stoletja dalje. Leta 1627 so, na primer, komisarji nadvojvode – cesarja, ki jim je bila poverjena preiskava o gospodarskem položaju tržaških okoliških vasi, že izvedeli, da se v Boljuncu, Zabrežcu in Ricmanjih ukvarjajo s krušarsko dejavnostjo. V enem izmed tedaj nastalih zapisov je takole zabeleženo: »V naši vasi ni druge kupčije kot ta, da zaradi svojega lažjega vzdrževanja hodimo v Senožeče in sosednje kraje kupovat pšenice, si jo prinašamo na ramenih in iz nje pečemo kruh za prodajo, ki ga nosimo v Trst in bližnje kraje ter ga prodajamo, kolikor pač moremo« (Vilfan 1983: 6).

---

⁸⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 1841, Anno 1888-1892, F. 3/5 1-4, n.45000.

⁸⁵ Ibidem.

Okoliške krušarce - Brščice (Brežkice) kot so te imenovali - so tako prihajale iz breških vasi (Boršta, Boljunca, Ricmanj, Doline, Mačkovelj, Prebenega), iz nekaterih vasi slovenske Istre (Črnega Kala, Kostabone, Ospa, Gabrovice, Dekanov, Škofij itd.), pravilnik iz leta 1756 pa celo omenja *»nekatero Slovenke iz Košane in še nekatere od sv. Angela«* (Jakomin, 2003: 22), ki so občasno nosile kruh v Trst. Najbolj znane med vsemi pa so bile prav gotovo krušarce iz Škednja, ki so se tudi najdlje ukvarjale s to dejavnostjo (ibidem: 37). Skratka, če izhajamo iz Tulove ugotovitve (1939: 92-93), *»pečenje kruha, (...), najdemo le v tistih vaseh, ki so do pred par desetletji ohranile posebno žensko nošo (brško ali brežansko). Ta ljudska noša se je raztegovala od Pogorja, Prešnice, Klanca, Ocizle, Beke, Potoka, Zabrežca, Doline, Boršta, Krogelj, Boljunca, Ricmanj do Škednja na severni strani, na zapadu do morja, na vzhodu od Zazida, Movraža, Sočerge, Trušk in podružnic, na jugu do Marezig, Pomjana, Šmarij, Kostabone, Puč, Planjav, Krkavč, Nove vasi, št. Petra in Kort«*. Peka kruha je morala biti v teh krajih od nekdaj zelo pomembna ženska gospodarska dejavnost, saj naj bi že leta 1693 po neki navedbi Brščice prodale v Trstu *»najmanj 20000 starov kruha na leto...«* (Jakomin, 2003:13-14). O sorazmerno velikem številu krušarc v breških vaseh nam govore tudi katastrski popisi (iz leta 1830), iz katerih lahko razberemo, da naj bi bilo v Borštu, Zabrežcu in Jezeru 213 krušarc (na 617 prebivalcev), v Boljuncu 314 (613 prebivalcev), v Ricmanjih in Logu 315 (679 prebivalcev, v Dolini 434 (822 prebivalcev), medtem ko naj bi bilo njihovo število manjše v Prebenegu predvsem zaradi večje oddaljenosti vasi od mesta (Verginella, 1996:29-30). Največ krušarc pa je moralo biti po vsej verjetnosti med Škedenjkami. Daljnega leta 1758 je bilo v Škednju štiriindvajset žensk, ki so prodajale *»tako imenovani kruh Brščic in vsaka od teh je imela že takrat svojo peč...«* (Jakomin, 2003: 28). Njihovo število je z leti naraščalo, kar potrjuje leta 1793 pismo škedenjskega župana *»slavnemu c. kraljevemu okrajnemu glavarstvu«*, ki med drugim vključuje sledečo ugotovitev: *»Znano je, da vas Škedenj (...)*

oskrbuje s kruhom mesto in se ponaša s peko in kakovostjo tega kruha. Po pravici povedano ni hiše in družine v Škednju, ki se ne bi ukvarjala s peko in prodajo kruha, tako da se peče kruh v petinštiridesetih hišah...«⁸⁶. Ob navedenem vsebuje njegovo pismo še seznam vseh krušaric ter količino žita, ki ga vsaka od teh tedensko porabi.

Žito bi morale krušarce praviloma kupovati le v mestnem skladišču, vendar se kljub prizadevanju mestnih oblasti tega pogosto niso držale, saj naj bi ga, po nekaterih trditvah s konca 17. stoletja, nabavljale, »kjer se jim zljubi- zdaj na Krasu in zdaj na ladji, ki prihaja z morja, ne da bi prinašale mestu kaj koristi, razen tehtanja« (Jakomin, 2003:13). Zadevo so hoteli predstavniki mestne oblasti rešiti z izgradnjo »ločenega mestnega skladišča, imenovanega Skladišče Brščic« ter prisiliti »okoliške krušarce, da si nabavljajo žito v tem skladišču« (ibidem: 13-14), v nasprotnem primeru bi jih doletela prepoved prodaje kruha v mestu. Če se pa tega ukaza ne bi držale, je razglas iz leta 1741 celo določal, da »bodo kaznovane in se jim bo odvzel kruh« (ibidem: 20). Poleg tega je leta 1759 še »prišlo na misel direktorjem, inšpektorjem ali komisiji omenjenega skladišča, da naj bi Brščice iz Škednja kupovale moko in ne več pšenice, in to samo zato, da bi skladišče razprodalo moko svojega velikega in nerentabilnega mlina...« (ibidem:33). Vendar pa vse te zamisli in pogruntavščine niso kaj prida navdušile krušarce: po njihovi presoji je bilo žito mestnega skladišča slabe kakovosti, predrago in umazano (Jakomin, 2003: 20), medtem ko so za peko škedenjskega »belega in okusnega kruha zahtevale dobro in kakovostno žito, ki pa se ga ni dobilo v mestni okolici in niti v trgovinah«⁸⁷. »Ubogim Brščicam ni ustrezala niti moka« (Jakomin, 2003:33), ki je bila povrh še predraga.

Navzlic vsem določilom so mestne oblasti kaj kmalu uvidele, da bodo z veliko težavo prisilile krušarce k nakupu žita v mestnem skladišču:

---

⁸⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, Capitanato circolare, b. 53, Anno 1790-1796, F. 53, n.1010.

⁸⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, Capitanato circolare, b. 53, Anno 1790-1796, F. 53, n.1010.

»S težavo prisilimo Brščice, ki prodajajo kruh, da kupijo običajno količino žita v mestnem skladišču. Policaj vsak dan zahteva od Brščic petico, on pa jim izroči listek kot potrdilo, na podlagi katerega jim vrne denar šele tedaj, ko si nabavijo žita v skladišču. To se ponavlja tudi danes, toda to kontrolo ovirajo razne nevšečnosti: večkrat policaj ne dobi Brščic, ker prodajajo kruh skrivaj, ne da bi prej prišle na trg, včasih pa tudi policaj ne opravlja svoje dolžnosti iz prijateljstva, ali pa ker dobi kakšen groš, tako teh žensk ni v skladišče...« (ibidem: 29-30).

Nadalje se je izkazalo, da »nekatero Brščice prodajajo kruh skrivaj po hišah in trgovinah, ne da bi prej prišle na trg, in to v škodo mestnemu skladišču; to da prodajajo kruh skrivaj, pomeni, da si ne nabavljajo žita v mestnem skladišču.(...) Nihče ne sme kupiti kruha skrivaj pri Brščicah, ki niso bile prej s kruhom na trgu. Tem ženskam se bo kruh zaplenil in dal policajem v spodbudo za nadaljno kontrolo.« (ibidem:22). V tej zvezi je leta 1759 celo »plemenitega Giambattista de Giulianija« doletela neprijetna novica, ker naj bi v njegovi palači prodajala »t. i. kruh Brščic« neka Škedenjka. Mestne oblasti so ga opomnile, da naj se pri njem tovrstnega kruha ne sme več prodajati, saj se bo »v nasprotnem primeru brez vsakega obzira dovolilo policajem stopiti v hišo. Vzeli bodo prodajalkam kruh, ki ga bodo imele, naknadno pa se bo postopalo proti njemu, ker pomaga pri tovrstnem tihotapstvu« (ibidem: 31). Vrsta ukrepov in opozoril pa nista zavrla tihotapstva s kruhom, zdi se celo, da so se v obravnavanem obdobju ti nezakoniti posli Škedenjcev še bolj razcveteli, kar odkrito opozarja leta 1759 tudi poročilo javnega policaja Zuanneja Zanardija c.k. policiji in javni varnosti: »Brezobzirnost Škedenjcev je postala neznosna in je prekoračila meje vsake potrpežljivosti. Ti podložniki (....) želijo nesramno nadaljevati z vsakdanjim tihotapstvom kruha, divje se protivijo vsaki sili pravice...« (ibidem:31). Ko je istega leta mestna uprava za krajši čas Škedenjkam celo prepovedala prodajati kruh v mestu, se je vaška skupnost na dogodek burno odzvala. Neka Helena, drugače žena Gašperja Sancina, je takole

spregovorila o nekaterih takratnih razmerah: *»...Ob tej priložnosti sem omenila Andreju, ...da bi Škedenjci trpeli ogromno škodo, če nam ne vrnejo svobodne prodaje kruha v Trstu. Povedala sem, da so naši moški zelo žalostni zaradi te prepovedi in si ne želijo srečanja s kakšnim policajem, ker bi se lahko pripetilo kaj hudega in bi prišlo do pretepa«*. Prepoved je bila kmalu preklicana, določeno pa je bilo še, da *»samo nekatere Brščice iz Škednja, ki spadajo pod tržaško jurisdikcijo lahko prodajajo na trgu svoj kruh, vendar le v manjših količinah, da ne bi izvajale monopola in povzročale večje škode zasebni Zadrugi«* (Jakomin, 2003: 32).

Člani Zadruge so se namreč nenehno pritoževali, da *»tako imenovane Brščice prodajo več kruha kakor Zadruga«*, obdolžili so jih *»monopola in izkoriščanja«* (ibidem:26), medtem ko so se mestni oblastniki hudovali nad njimi, ker niso uspeli *»zaježiti njihove pohlepnosti«*⁸⁸. Po njihovih ocenah naj bi vedno spreminjale cene kruha, skoraj vse naj bi nosile utež, da bi preslepile komisarje, predvsem pa naj ne bi spoštovale predpisanih določil in tako oškodovala javnost ter mestne peke⁸⁹. Tudi slednji so se do njih podobno obnašali ter skušali na številne načine *»preprečiti konkurenco«* domačih in tujih krušarc⁹⁰. Tržaški pekovski konzorcij se je ob koncu 19. stoletja zlasti zavzemal za omejitev prodaje kruha, ki ga *»pečejo kmetice«*⁹¹. V tistem času so namreč krušarce zalagale tržaški trg z 12. 000 kg kruha dnevno v vrednosti 25.000 gld in s tem ogrožale dejavnost mestnih pekarn (Maserati v Verginella, 1996: 30). Njihov kruh je bil vedno boljše kakovosti od tistega, ki so ga pekli peki: *»...bil je drugačen (...), boljše pripravljen in spečen ...«* (Jakomin, 2003:33). *»Kruh Brščic je iz običajnega in obenem drugačnega testa, kakor ga pripravljajo peki. Njihov kruh je zelo gost in težak in se ga poslužujejo le delavci, dninarji in podobni ljudje, ki si želijo*

---

⁸⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n.1055.

⁸⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n. 1055.

⁹⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n.19.

⁹¹ Comune di Trieste, Archivio Generale, Delegazione Municipale di Trieste, 28.6.1899: 143 (n. 21152).

bolj preprost in cenejši kruh, toda višji sloj se je, proti svoji navadi, odločil raje za kruh brščic, ker so pač videli, da je bil kruh Zadruga slabe vrste in narejen iz zelo slabe pšenice.» (ibidem: 26-27).

Škedenjke so morale biti pri svojem poslu zelo uspešne, saj jih je leta 1756 in 1764 povabila na Dunaj celo Marija Terezija, z željo, da bi tamkajšnje peke naučile svoje obrti. Dogodek omenjata tako Antonio Cratey v svoji knjigi (leta 1808) kot tudi Rutar (1896:114), ki je o tem zapisal tudi nekaj besed: *»Brške »bige« so tudi Mariji Tereziji dopadale, da je leta 1756 in 1764 nekaj krušaric iz Ščedne na Dunaj poklicala, da bi se Dunajčanje od njih naučili tak kruh delati«.*

Ker je šel njihov kruh dobro v prodajo, so imele v mestu sorazmerno veliko število odjemalcev. Prodajale so ga gostilničarjem, trgovcem, restavracijam, uradnikom po uradih in hišnim gospodinjam, delavcem ladjedelnice sv. Marka, bogatim tržaškim družinam, nosile pa so ga tudi v staro mesto – »gaspadičnam« – prostitutkam (Jakomin, 2003: 79). Kruh je bilo mogoče dobiti tudi na raznih mestnih živilskih trgih, in sicer v mestni četrti Cavana, blizu ribarnice, na trgu »del sale«, najpomembnejša trga za prodajo kruha pa sta bila trg Rožnega venca in Veliki trg⁹², kjer je bil na začetku 20. stoletja *»blizu cerkve sv. Petra pravi krušni trg in skoraj vsaka okoličanska, brežanska in istrska vas je imela tu ob letu in zimi potrpežljivo sedeče domače kruharice, ki so v dolgih vrstah čepeče nudile svoj priljubljeni kruh.«* (Tul, 1939: 93). V 18. stoletju pa so imele na tem trgu svoj prodajni prostor pod ložo. Takšen zapis se, recimo, pojavi leta 1756 v pravilniku za prodajo kruha, namenjemu »Breškicam«:

»Ves kruh bodo prinašale na trg in sicer pod ložo ali njeno bližino. Tu ga bodo lahko prodajale vsakomur, ki bi ga želel za svojo uporabo. Trgovcem in razprodajalcem pa ga bodo lahko prodale šele po prosti prodaji na trgu, torej po 11.uri potem, ko bo zazvonil

---

⁹² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 119, Anno 1806-1811, F. 29 a 31, n.3065.

zvon. (...) Če pa bo prišla Brščica s kruhom v Trst po znamenju z zvonom ali popoldne, bo moral biti kruh v prosti prodaji najmanj eno uro, šele nato ga bo lahko prepustila trgovcem in razprodajalcem...» (Jakomin, 2003: 22).

Kasneje lahko iz pritožbe škedenjskega župana in vaščanov za leto 1781 izzzemo še, da so na tem trgu *»prodajale kruh tudi ob hudem zimskem mrazu in so imele svoj prostor s streho pod občinsko ložo«*, vendar je bil ta prostor *»Škedenjkam odvzet«*. *»Kasneje so določili tem ženskam prostor na trgu Rožnega venca, kjer naj bi prodajale kruh, toda kraj je izpostavljen neurju, dežju, ledu in snegu, kar jim onemogoča prihod v tak kraj, ali pa morajo izpostaviti življenje...«*. Zaradi vsega tega se *»župan te vasi in vsi vaščani v svojem imenu«* obračajo na občinsko upravo, da bi jim ta *»čim prej dodelila v občinski loži pokrit prostor, kjer bi lahko obvarovale kruh, ki ga vsak dan prinašajo v prodajo in je izpostavljen slabemu vremenu...«* (Jakomin, 2003: 34-35). Po ukinitvi živilskega trga na Velikem trgu so krušarice prodajale svoj kruh na trgu pri Rusem mostu, in sicer ob *»pravoslavni cerkvi«* (Tul, 1939: 93).

Leta 1866 je na željo meščanov ter sporazumno z zastopniki Škedenja mestna oblast uredila prostor za prodajo kruha *»blizu Lesnega trga, na t.i. trgu delle Pignatte«* (Jakomin, 2003: 35). Kruh so v istem času ženske prodajale še na Giulianijevem trgu, na trgu Stare mitnice, kasneje na trgu Perugino. Škedenjski kruh so kupovale tudi mlekarice, ki so hodile iz Istre po stari cesti v Trst, medtem ko so krušarce iz Brega ponujale svoj kruh še na sejnih v Sežani, Divači, Bazovici in na Kozini (Jakomin, 2003).

Domače življenje vsake krušarice je bilo popolnoma podrejeno njeni produktivni dejavnosti: ponoči so morale ženske peči kruh, zgodaj zjutraj pa so ga nosile prodajat. Prenašale so ga večinoma kar na glavah v plenirjih (jerbasih), nekatere so ga tovorile v posebnih bisagah na oslih (Titl, 1965: 199-200). Od doma so šle že pred šesto uro in bile na poti približno do osmih ali še čez. Nekatere ženske so morale kruh odnesti v mesto kar

dvakrat. Nosile so ga vse: starejše ženske, dekleta ali deklice, tudi ko so bile noseče, le v primeru zelo slabega vremena jim je pomagal moški (Jakomin, 2003: 78). V mesto niso prihajale samo takrat, »*ko je bilo veliko dežja ali neurje s snegom in ledom*«, v Trstu jih ni bilo tudi v hudi zimi ob koncu leta 1788 in v začetku leta 1789⁹³ ter v času trgatve (Jakomin: 33).

Njihovo delo ni bilo lahko, saj so ponavadi opravile po dve do tri peke v eni noči, ob koncu tedna in pred prazniki pa tudi do pet (Bogataj, 1989: 191). Pri delu so jim ponavadi pomagale ožje sorodnice, sosede in hčerke, ki so se obrti izučile že kot dvanajst ali trinajst let stare deklice (Jakomin, 2003: 47, 89). Njihov poklic ni bil samo naporen, temveč je obenem zahteval še precejšnjo mero ustvarjalnosti in izvirnosti, saj so ženske zalagale tržišče z raznimi vrstami in oblikami domačega kruha, in sicer s korneti – rogljiči, hlebi, ob praznikih pincami, titolami, ptički in kitami (Bogataj, 1989: 191; Jakomin, 2003: 124-138). Med vsemi temi pa so bile posebno znane njihove bige - bišce, ki jih pod tem imenom »*wiga*« najdemo že v tarifnem listu iz leta 1793⁹⁴.

Mestna oblast je njihovo dejavnost strogo nadzirala: izdajala je posebne predpise oziroma pravila glede teže, cene, higijene, v začetku 20. stoletja je začela pregledovati tudi peči ter določala kazni v primeru kršitve predpisov⁹⁵. Krušarice so morale imeti še posebno dovoljenje, po letu 1921 pa je zanje postala obvezna tudi posebna izkaznica, ki jo je izdajala najprej tržaška občina, kasneje trgovinska zbornica (Jakomin, 2003:100). Vendar pa je že v začetku 20. stoletja število krušarc začelo močno upadati. Razlog za te spremembe je bila vedno hujša konkurenca tržaških pekov, pa tudi dejstvo, da so ženske v mnogih primerih opuščale krušarsko obrt, ker so se njihovi možje v istem času začeli zaposlovati v tovarnah ali v mestnih obrtniških obratih (Verginella, 1996: 31; Mikuletič,

---

⁹³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, Capitanato circolare, b. 50, Anno 1790-1796, F. 53, n.637.

⁹⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, Capitanato circolare, b. 50, Anno 1790-1796, F. 53, n.666

⁹⁵ Ast, Prefettura di Trieste, Atti generali, n.busta 797, classificazione 3171/1938, poimenski fascikel.

1952:125) Dokončno je ta domača obrt prenehala po drugi svetovni vojni, ko je tedanji odbornik Rinaldini leta 1955 v imenu župana Bartolija poslal zadnjim krušarcam obvestilo krajevne prefektуре, s katerim jim je sporočil, da jim je na osnovi nepreklicne odredbe, od 31.12. 1954 dalje prepovedano peči kruh (Jakomin, 2003:144-146).

III. 3. Pranje perila

Poleg peke kruha je bilo eno najstarejših domačih uslužnostnih obrti tudi poklicno pranje perila (Bogataj, 1989: 184; Štrukelj, 1958: 131), ki je zaposlovalo tako mestne ženske⁹⁶ kot okoličanke. V okolici Trsta se je uveljavilo tam, kjer je bila v neposredni bližini tekoča voda: v predmestnih okoliših, in sicer v spodnji in zgornji Kjarboli, na Rocolu, Kjadinu, Greti, v Barkovljah, Rojanu, sv. Mariji Magdaleni spodnji in zgornji, Škorklji, Kolonji in Vrdeli (Scematismo, 1843:371) ter v breških vaseh (predvsem v Boljuncu in Dolini, manj pa v Ricmanjih v Borštu, ker se je tu bolj razvilo krušarstvo)⁹⁷ (Bubnič, 1975:14). Najstarejši viri o periški dejavnosti v teh vaseh segajo v leto 1350, ko se v občinski blagajniški knjigi pojavi zapis, da je eden izmed blagajnikov izplačal 10. julija 1350 tri denarje neki ženski, ker mu je oprala prte in prtčke, ki se jih je uporabljalo na vsakoletnem prazniku sv. Urha v Dolini⁹⁸. Vendar pa se v Bregu ni razmahnilo samo pranje perila,

---

⁹⁶ Po podatkih mestnega popisa iz druge polovice 18. stoletja je bila v mestu ta dejavnost vezana predvsem na priseljene Slovenke (iz Ljubljane, Vrema, Krasa, Vipave, Idrije, Planine, Tolmina), saj so bile perice iz Trsta, Veneta, Gorice, Tirolske, Furlanije, južne Italije, Reke in avstrijske Koroške zastopane v sorazmerno zelo majhnem številu (Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, Anagrafi di Trieste, Anni 1735-1758, 1765, 2D32a). Popis iz leta 1775 pokaže še, da je bila glavnina žensk poročenih ali ovdovelih, njihova povprečna starost pa je znašala 41,4 oziroma 49,3 let, redkokatera je bila mlajša od 33 let (Kalc, 2004: 361).

⁹⁷ Pranje perila je bilo razširjeno tudi na Koprskem, in sicer blizu Rižanske doline, Dragonje in pritoka Pinjevec ter v dolinah Badaševice. Za perice iz bolj oddaljenega jugovzhodnega področja je bilo značilno to, da niso prale perila doma, temveč so zaradi oddaljenosti od Trsta in pomanjkanja vode prale perilo kar v Trstu. Tam so ostajale tudi po dva do tri dni na teden in se nato spet vračale domov (Titl, 1965:99-103).

⁹⁸ Servizio bibliotecario urbano, Archivio diplomatico, Procuratores generales et Camerari, 3B – C, vol.II, c.143v.

temveč tudi pranje volne, saj je po arhivskih podatkih za leto 1848⁹⁹ delovala na območju ricmanjske občine, natančneje v žaveljski dolini, tudi pralnica volne. Njeno obratovanje je sicer sprožilo kar nekaj nasprotovanja pri prebivalcih, zlasti pa je pralnica motila vdovo Michelo Valentich in njenega sina Mattea, ki sta imela v najemu mlin. Svoje stališče in nezadovoljstvo sta v eni izmed pritožb tudi takole pojasnila: *»Zgodilo se je pred nekaj meseci, da je gospod Giuseppe Delpin po svoji lastni volji postavil neko pralnico volne nad mlinom (...)«*. Ker je – tako sta vsaj poudarila – *»jemal vodo iz potoka in jo kalil«*, je nista mogla zajemati ne onadva, *»ne služinčad in niti popotniki za napajanje živali, ki so hodili iz Istre v Trst (...)«*. Pisca sta obenem pripomnila, da se je na slavni magistrat obrnila tudi ricmanjska občina, *»ker ji je bila odvzeta voda za napajanje živali«*. Čeprav je *»občinski magistrat s pristojnim odlokom prepovedal pranje volne«*, naj bi gospod Delpin po njunem mnenju *»še vedno nadaljeval (...) s pranjem volne...«*. V zaključnem delu pritožbe sta še prosila *»slavni magistrat, da naj s svojo avtoriteto prisili gospoda Delpina, da ne bi več kalil potočnice...«*.

Svoj pogled na celotno zadevo sta podala tudi lastnika pralnice Francesco Fabris in Giuseppe di Bin, ki sta vse zgoraj omenjene obtožbe seveda zavrnila. Po njuni razlagi sta se tako pralnica kot sušilnica nahajali na posestvu grofa Paola Brigida, medtem ko se je *»voda iztekala v močvirnata in neobdelana tla (...) ter odtekala v pralnico že kalna in nepitna...«*. Tudi živali se v tem delu niso mogle napajati, ker je bila pralnica zelo blizu morja, zato sta bila oba *»začudena«*, ker so ju po krivem obtožili, da sta postavila pralnico brez dovoljenja in da povzročata hudo škodo vsem vasem v okolici, *»ker se tam ne morejo napajati živali...«*. Vendar to še ni bilo vse: prepovedali so jima prati volno in plačati sta morala globo v višini 25 goldinarjev. Za temi odločnimi in burnimi protesti ter pritožbami pa naj bi se po njunem prepričanju skrivala Pietro Julien Brandais in njegovi družbeniki, ki

---

⁹⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 1174, Anno 1848-1850, F. 8/1-1, n.8043

imajo v lasti pralnico volne v bližini Trsta, na Rižani: *»...tem gospodom prav gotovo ni všeč, da jim konkuriramo in peremo volno po nižji ceni (...), ne morejo več izvajati monopola, tako kot so si ga v preteklosti, in uporabljajo vsa možna sredstva, da bi nam škodili«*. Pri vsem tem je še najbolj zanimivo njuno zaključno razmišljanje, kjer poudarjata, da sta oba *»uboga družinska očeta«*, ki s to dejavnostjo preživljata družino ter povesta, da bi prepoved pranja vzela tudi edini vir dohodka še *»štiridesetim, petdesetim, vse do stotim ubogim ženskam, ki služijo kruh v pralnici«*.

Če je bilo, sodeč po zgornjih podatkih, število peric v breških vaseh dokaj visoko, je bilo v približno istem obdobju v tržaških predmestjih žensk, ki naj bi se s to obrtjo ukvarjale, precej več, in sicer 429, v samem mestu pa le 28 (Scematismo, 1843:371). Z naraščanjem prebivalstva ter z večanjem potreb mesta se je v kasnejšem obdobju poklicno pranje zelo razširilo, tako da se je njihovo število krepko dvignilo: mestni občinski popis iz leta 1875 navaja kar 2161 peric, medtem ko se je na podlagi popisa iz leta 1900 s to obrtjo preživljalo 1957 žensk.

Ob koncu 19. stoletja začne, predvsem iz higienskih razlogov, tudi mestna oblast veliko bolj spremljati njihovo dejavnost. Na občinskih sejah se od leta 1893 pa vse do 1905 nenehno razpravlja o problemih pranja perila v umazanih vodah, o nujnosti postavitve občinskih javnih pralnic¹⁰⁰ in brezplačni uporabi vode v teh, z namenom, da bi se jo lahko potem posluževale revne in premožne družine oziroma njihove perice, tako da se ne bi perila pralo v podeželskih vodah.

Takole je leta 1893 strnil svoje mnenje o teh perečih problemih občinski svetnik Vierthaler: *»...menim, da je ta slavni svet dolžan poskrbeti za brezplačno uporabo vode za pranje. Že*

---

¹⁰⁰ Takrat so bile namreč v mestu le tri pralnice, in sicer v ulici Pallini, na Reni ter v ulici Coroneo, ki pa niso zadoščale potrebam mestnega prebivalstva. Najstarejša je bila pralnica v ulici Coroneo, kar dokazuje ohranjeni dokument iz leta 1838, v katerem se zahteva *»od čuvaja nove pralnice v mestni četrti Coroneo«*, da mora biti vestnejši pri izpolnjevanju svojih dolžnosti, in sicer pri čuvanju in nadziranju pralnice, kajti v nasprotnem primeru bo moral takoj zapustiti bivališče, ki ga trenutno brezplačno zaseda. Iz dokumenta izvemo še, da je pralnica vedno odprta in je na razpolago javnosti, ki pa je žal množično ne obiskuje in raje pere perilo v potočnici (Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 838, Anno 1838-1842, F. 8/1-1, n.4137).

večkrat sem omenil, da predstavlja največjo nevšečnost pranje v umazanih, bolj ali manj onesnaženih, podeželskih vodah. (...) Na tem mestu lahko omenim še tisto nadlogo, ki kljub ukrepom oblasti, noče pojenjati: pri tem mislim na koze, in smatram, da je glavni vzrok za te prav umazana voda, v kateri se pere...«¹⁰¹. Podobno stališče je goreče zagovarjal slovenski občinski svetnik Dollenz, ki se je od vsega začetka zavzemal za postavitev javnih pralnic v slovenskih predmestjih, kjer je bilo največ peric:

»Nujno bi se moralo postaviti javno pralnico v predmestno četrt Rojana, natančneje v t. i. ulico dei Moreri. Te bi se lahko posluževali različni ljudje, ki živijo v bližini: kmetje iz bližnjih vasi, tako imenovanih Ferlugov, Škalašante, del Grete, nenazadnje pa tudi vsi tisti prebivalci, ki so si postavili hiše vzdolž ulice dei Moreri. Razlogi, ki me silijo k temu, da omenjam tudi četrti okraj, so precej resni. Naše žene s podeželja hodijo prat perilo (kot vsi vedo, prav gotovo ne čisto) k bližnjemu potoku vzdolž ulice dei Moreri. Jeseni in pozimi se lahko tam pere, ker še teče voda, v sušnih mesecih pa je ta potok popolnoma suh. Tu pa tam teče kak potoček; voda se sicer ustavi v kakem jarku in ustvari majhna korita, vendar gre za nezdravo, blatno, gnilo vodo vseh barv. Tako torej, te ženske, glede na to, da ne vedo, kje naj perejo perilo, gredo na najbližje mesto in se poslužujejo umazane vode, o kateri sem sedaj govoril. S higienskega vidika bi se moralo zaradi te nevšečnosti nujno ukrepati. Dejstvo je, da je bilo leta 1886 v Rojanu med epidemijo kolere po vsej verjetnosti največ žrtev, in prav tiste kmetice so hodile prat perilo v tisto gnilo vodo, s katero so mogoče prenašale v mesto miazme«. Svoj poseg zaključí Dolenc še »s toplim priporočilom«¹⁰², da naj se čimprej zgradi javno pralnico v tem mestnem okraju.

Na isti seji je Dollenz spregovoril še o drugem tržaškem predmestju, kjer so vladale podobne razmere kot v Rojanu:

---

¹⁰¹ Comune di Trieste, Archivio Generale, Consiglio della città di Trieste, 30.11.1893, str. 214.

¹⁰² Ibidem.

»To kar velja za Rojan velja tudi za Barkovlje. Pred nekaj leti so ženske iz Barkovelj prale perilo pod obokom velikega viadukta Južne železnice. Tedaj je bil na enem izmed obokov nek žleb (ali cev), povezan z glavno nabrežinsko cevjo, ki je imel tudi pipo in tja so ženske hodile prat perilo. Že nekaj let te cevi s pipo ni več, bila je prestavljena, ne vem zakaj. Kaj se dogaja? Ženske morajo sedaj prati perilo v potočku, ki teče s hriba, (...), se vije po zgornji strani Barkovelj in teče vzdolž velikega viadukta Južne železnice oziroma ob starem vaškem pokopališču. Tja hodijo ženske prat perilo na škodo javnega zdravja.«

Leto kasneje je Dollenz na seji mestnega sveta ponovno izpostavil problem pranja perila v potokih in se zopet zavzel za gradnjo javnih pralnic v Barkovljah in Rojanu.

»... Na seji, dne 30.11. 1893,(...) sem se zavzemal za gradnjo dveh javnih pralnic, eno v Barkovljah in eno v Rojanu. Za to obstajajo zelo upravičeni razlogi. Pred kratkim sem prebral v časopisu, da je bilo pericam prepovedano prati v potoku na Rocolu, dobile pa so tudi globo, ker niso imele dovoljenja za pranje v tisti gnili, blatni in nezdravi vodi. ....Preden se prepove ženskam pranje v potokih, mislim, da je potrebno na kakršen koli način ukrepati. Vsakdo ve, da je pranje že stara vaška obrt. Ženske z območja, predvsem tiste iz nižjih predelov, se povečini ukvarjajo s pranjem in nimajo drugih sredstev za preživetje. Ženske iz ljudstva imajo druge vire, luščijo kavo, režejo gumi, sortirajo limone in pomaranče itd., medtem ko se tiste iz okolice posvečajo samo tej vaški obrti.

Na 17. seji sem, torej, toplo priporočal, da bi se iz higienskih razlogov čimprej zgradilo javno pralnico v predmestni četrti Rojan, natančneje v ulici dei Moreri, ki bi se jo lahko posluževale tudi ženske iz Ferlugov, Škalašante, Grete, tiste vzdolž ceste dei Moreri in cel Rojan. Menim, da je treba misliti tudi na okoličane (...) naše dobro ljudstvo pravi, da smo mi očetje domovine, vendar če hočemo biti očetje, moramo imeti otroke. Mi imamo otroke iz mesta in tudi iz okolice ter moramo biti ljubeznivi očetje tudi s temi, ki že stoletja živijo na tej zemlji.

Na tisti seji sem tudi priporočal javno pralnico v Barkovljah, ker je tudi tam potrebna. Ženske hodijo prati v potok, ki teče s Trstenika mimo Rumene hiše oziroma mimo železniškega viadukta ter vaškega pokopališča ter se potem izliva v morje. Zaradi higienskih in estetskih razlogov menim, da bi se moralo misliti na ljudi iz lepih Barkovelj ter tudi na letoviščarje, ki v poletni sezoni prihajajo v vas.

Njegov poseg se konča še z ironičnim vprašanjem: *»In sedaj se obračam na slavnega gospoda Župana za nasvet: naj izrazim predlog ali priporočilo? (smeh.)«¹⁰³.*

Dolenčeva zahteva po izgradnji javnih pralnicah v Rojanu in Barkovljah se še enkrat pojavi na dnevnem redu mestnega sveta leta 1896 ter leta 1900¹⁰⁴, zadnji njegov poseg v zvezi s to težavo pa sega v leto 1902, ko razočarano ugotovi, da je mestna oblast načrtovala občinske pralnice v drugih mestnih predelih, ni pa vključila v načrt še Rojana in Barkovelj: *»...sprejet je bil predračun v višini 100. 000 kron namenjen občinskim pralnicam, omenja pa se eno pri sv. Mariji Magdaleni, eno pri sv. Jakobu in eno pri sv. Ivanu...in tako, po tem, ko sem se zavzemal 10 let za Rojan, imajo prednost drugi, ki niso nič naredili...«¹⁰⁵.*

Iz zapisnikov mestnih sej za leto 1903 je razvidno, da naj bi nove mestne pralnice imele določeno število mest, enojna korita in neogrevano vodo, v pralnicah naj bi se zaposlilo še čuvajke oziroma nadzornice, ki naj bi tedensko dobivale po 14 kron¹⁰⁶. Po nekaterih vaseh in tudi v mestnih predelih pa so javne pralnice začeli graditi šele po drugi svetovni vojni, ko se je že začelo zmanjševati število peric (Repinc, 1997: 136).

Mestni organi so se zelo trudili, da bi preprečili *»nespodobno pranje perila v onesnaženih vodah mestnih in predmestnih potokov«*, zato so ga tudi prepovedali, ker je bilo *»s higienskega vidika neustrezno«¹⁰⁷*. Vendar kljub vloženemu trudu in uvedeni prepovedi, so

---

¹⁰³ Comune di Trieste, Archivio Generale, Consiglio della città di Trieste, 24.9.1894, str. 350-351.

¹⁰⁴ Comune di Trieste, Archivio Generale, Consiglio della città di Trieste, 28.5.1896, str. 151; 3.7.1896, str. 238; 30.10. 1900, str. 204.

¹⁰⁵ Comune di Trieste, Archivio Generale, Consiglio della città di Trieste, 23.12. 1902, str. 286.

¹⁰⁶ Comune di Trieste, Archivio Generale, Delegazione municipale di Trieste, 9.2.1903, št. 32324; 13.9.1905, št. 61702-05; 6.2. 1905, št. 5568-05.

¹⁰⁷ Comune di Trieste, Archivio Generale, Consiglio della città di Trieste, 24.9.1894, str. 351.

bili pri tem dokaj brezuspešni. Ženskih navad se namreč ni dalo tako hitro izkoreniniti, zato so še naprej prale tam, kjer so dobile vodo. Tako, na primer, beremo v njihovih poročilih, da se *»kljub občinski prepovedi še vedno pere v javnih potokih na tržaškem ozemlju«*¹⁰⁸ ter se zahteva *»poostren nadzor, da se zloraba preneha«*¹⁰⁹ oziroma *»temeljito čiščenje vsaj tistih potočkov, ki so v bližini mesta, in sicer pri sv.Ivanu, Rojanu, sv. Ani, Barkovljah«*¹¹⁰. Prati se ni smelo tudi v vaških mlakah, čeprav tudi pri tem ženske niso spoštovale predpisov.

Leta 1903 je občinski tehnični urad sporočil slavnemu magistratu, *»...da v vseh vaseh tržaškega območja ženske (na škodo javne higijene) nezakonito perejo perilo v mlakah in kalijo vodo, čeprav je ta namenjena za napajanje živali....«*, zato naj bi bili *»morebitni kršitelji (...) kaznovani z globami do 100 goldinarjev«*¹¹¹.

Pranje v umazanih in onesnaženih vodah ni bil edini problem, s katerim se je morala spopasti takratna oblast. Že leta 1894 se je poslanec Dolenc zavzemal za kanalizacijo predvsem *»...občinske ceste v t. i. predelu Škerlov. Tista cesta nima jarkov. Na desni je približno 30 hiš, lahko bi rekli, da gre za neko majhno vasico. In kaj se dogaja? Perice pred svojimi hišicami perejo perilo v posodah (...) in po končanem pranju, ker ne morejo prenašati teh posod, zlivajo umazano vodo na tisto cesto brez jarkov. ...glede na to, da se Greta nahaja v bližini mesta, mislim da bi se moralo iz zdravstvenih in higienskih razlogov cesto kanalizirati, (...) drugače bo prišlo še do izbruha kakšne epidemije...«*¹¹².

Nad tem so se pritoževali in se obračali na mestni magistrat *»v upanju, da bi kaj ukrenil«* zlasti stanovalci iz tistih mestnih predelov, kjer je bilo veliko število peric. Takole piše eden izmed njih: *»... v predelu Škorklje živijo poklicne perice, ki po končani žehti (...) zlivajo*

¹⁰⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2786, Anno 1903, F. 4/1-1, n.47829.

¹⁰⁹ Comune di Trieste, Archivio Generale, Delegazione municipale di Trieste, 26.3.1901; 28.7.1903.

¹¹⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2786, Anno 1903, F. 4/1-1, n.47829.

¹¹¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2786, Anno 1903, F. 4/1-1, n.78900.

¹¹² Comune di Trieste, Archivio Generale, Consiglio della città di Trieste, 3.7. 1896, str. 245.

vodo na javno ulico tako, da je vsa poplavljena, posebno poleti se širi škodljiv nadležen smrad...tudi drugi stanovalci (...) posnemajoč perice mečejo vse vrste odpadkov v tekočem stanju na isto ulico...«¹¹³. Tudi druga dva stanovalca s Škorklje, »gospod Guglielmo Hahn in Maria Zanetti«, sta se v svoji pritožbi hudovala nad »pericami iz zgornjih kmetij, ki so zlivale umazano vodo po ozki ulici sv Anastazija« ter prosila oblast, da bi primerno ukrepala zoper tako početje¹¹⁴. Okrajni vodja – gospod Ernesto Oblak – je kasneje sicer prepovedal pericam s Škorklje, to je Mariji Rebek, Mariji Bosich, Giovannijevi ženi Mariji Gustin, Giuseppejevi ženi Mariji Gustin in gospe Teresi Husso, zlivanje umazane vode po poljski poti sv. Anastazija, vendar se je izkazalo, da so to počeli še »drugi stanovalci ter perice iz zgornjih ulic....«¹¹⁵.

Prebivalec, stanujoč pri sv. Mariji Magdaleni spodnji, pa se je obrnil na mestno upravo, ker je bil prepričan, da so mu perice iz sosednjih hiš onesnažile vodo v vodnjaku¹¹⁶. Podoben primer je reševala mestna oblast tudi v Barkovljah daljnega leta 1852, ko je dobila pritožbo Giuseppeja Miklauchicha. Ta je namreč zahteval, da naj se prepove pericam pranje perila v tistem delu potoka, ki se nahaja v bližini njegovega zemljišča, ker se umazana voda steka v vodnjake in jih onesnažuje. Lokalna inšpekcija je po natančnejšem pregledu ugotovila, da »perice res perejo perilo v javnem potoku v bližini kmetije Giuseppeja Michlautschitscha, vendar ne počnejo nič nezakonitega«, tudi »voda v bližnjem vodnjaku (...) je čista, bistra in pitna...«, zato je odločila, da ne more »prepovedati pranja, ne samo na tistem določem mestu, temveč tudi vzdolž potoka, nad vodnjakom, ker to ne bi bilo

---

¹¹³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2793, Anno 1905, F. 4/1-1, n.81024.

¹¹⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2793, Anno 1905, F. 4/1-1, n.8655.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2790, Anno 1904, F. 4/1-1, n.79845.

*upravičeno in niti pravično...«*¹¹⁷. Z Miklaučičevo izjavo, da so mu »perice večkrat grozile«, se inšpekcija sploh ni ukvarjala...

Prav tako je bil jezen na perice Antonio Wurth z Vrdele, ki v pritožbi naslovljeni leta 1827 na občinski magistrat, učinkovito ter nadrobno oriše svoja nič kaj uspešna srečanja z njimi. Piše namreč, da ko je imel »*pozimi zaprta balkonska vrata, ki gledajo na potok Stari Breg*«, se je lahko izognil »*žalitvam in grožnjam peric, ki perejo v potoku pod njegovo hišo...*«. Ko pa se je zadnjič prikazal na balkonu, so ga te nespodobno »*užalile in oštele*«, ne da bi jih »*niti pogledal*« ter »*nahujskane od kakega skritega sovražnika*« takole označile: »*Glejte, tistega prekletega norca na balkonu, tistega prašiča, usranega osla, ki noče, da smo tukaj....in zanalašč smo me vedno tukaj, absolutne Gospodarice*«, in ponavljajoč kričale »*tisti burkež, tisti osel...!*«. Po takih besednih bojih in obračunavanjih je bilo povsem razumljivo, da je g. Wurth zahteval od mestne uprave »*zagraditev stopnic, po katerih hodijo ženske prat perilo k potoku*«, tako da bi se lahko »*izognil žalitvam in posledično tudi nevarnosti*«¹¹⁸.

Številne pritožbe ter razprave v mestnem svetu kažejo na zelo dvoumen odnos, ki so ga meščani imeli do slovenskih peric: kljub temu, da so se jih v množičnem številu posluževali (predvsem tisti iz premožnejših slojev), jih je obenem skrbelo, ker se je njihovo perilo pralo izven mesta, kjer se ga je bolj »*onesnaževalo kot opralo*«¹¹⁹. Tako je na mestni seji leta 1893 kritično razmišljal o tem svetnik Gairinger: »*...manjpremožni razred (...) pere doma. Po vodo gredo (manjpremožni) k vodnjaku, jo nesejo domov in tam perejo. Premožni sloj pa je odvisen, tako kot je vsem znano, od tistega nesrečnega poklicnega pranja na teritoriju....Jaz pa se zavzemam za to, da bi se več ne pralo perila premožnih družin v tistih onesnaženih vodah (ki tečejo v potočkih) teritorija, kjer se naše perilo bolj onesnažuje*

---

¹¹⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1139, Anno 1848-1852, F. 4/1-1, n.9652.

¹¹⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.517, Anno 1827-1828, F. 65, n.1209.

kot opere.»¹²⁰ Pri tem problemu se je pomudil še svetnik D'Angeli, ki je izpostavil dejstvo, da Trst, v primerjavi z drugimi mesti, ne pozna mestnih peric, »ker je pranje perila prepuščeno kmeticam, ki ga prenašajo, s kakršnimi koli sredstvi, iz mesta na podeželje, da bi ga tam oprale v umazanih vodah«¹²¹.

Nenazadnje je mestne prebivalce motila že sama njihova prisotnost in ustavljanje njihovih periških vozov (Repinc, 1997:140). Jezilo jih je tudi to, da so na ulicah puščale cule z umazanim perilom, ker naj bi ta »zloraba«, tako kot je leta 1907 presodilo vodstvo judovske ljudske šole, celo »škodila ugledu mesta«¹²². Vodstvo se je namreč pritoževalo, da je »že nekaj let prišlo v navado pericam v mestni četrti, da ob ponedeljkih puščajo cule umazanega perila na levem pločniku ulice »del Monte« .... V začetku je bilo le na nekaj takih primerov in samo za nekaj ur na dan. Že nekaj mesecev pa se je ta grda navada tako razširila, da je že na desetine cul, ki doberšen del dneva, včasih pa tudi cel dan, ovirajo prehod...«¹²³.

Drugače kot meščani, ki so se teh cul, polnih umazanega perila, sramovali, so perice imele do fagotov – kot so jih imenovali – pravo spoštovanje, saj so zanje predstavljali pomemben vir zaslužka (Repinc, 1997:142). Umazano perilo so gospodinje izročale pericam ob ponedeljkih, zaradi številnih strank pa je zbiranje perila včasih trajalo tudi cel dan. Če je bilo malo perila, so ga prinesle domov same, drugače so ga pripeljali iz mesta v vas vozniki z vozovi. Doma so perilo najprej zaznamovale, ga razvrstile po določenem redu (npr. po barvi, velikosti, po kakovosti in umazanosti), začele z namakanjem oziroma miljenjem, po tem pa so žehtale (Repinc, 1997: 133-136; Repinc,1991: 74-82; Štrukelj, 1958: 136-145) . Pri žehti so uporabljale pepel iz hrastovega lesa ali iz nabrane suhljadi, ki

---

¹¹⁹ Comune di Trieste, Archivio Generale, Consiglio della città di Trieste, 30.11.1893, str. 215.

¹²⁰ Comune di Trieste, Archivio Generale, Consiglio della città di Trieste, 30.11.1893, str. 215.

¹²¹ Comune di Trieste, Archivio Generale, Consiglio della città di Trieste, 30.11.1893, str. 216.

¹²² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 2796, Anno 1907, F. 4/1-1, n.14905.

¹²³ Ibidem.

so ga kupovale ponavadi od krušarc, barkovljanske perice pa so ga dobivale pri šavornantih¹²⁴.

V sredo so ponavadi spirale ob potokih, poleti so ga ob vodi tudi sušile, pozimi pa so ga posušile tam, kjer je bilo zavetje. Cule so ženske vračale družinam ob petkih ali ponedeljkih, včasih pa že ob četrkih. Delo peric je bilo trdo in težko, saj je zahtevalo veliko fizične moči: prenašanje težkih cul in mokrega perila, pranje, pozimi spiranje v mrzli vodi, ob hudih sušah pa iskanje vode daleč od doma (Repinc, 1991: 64, 82; Repinc, 1997:138).

O tej težavi, denimo, Godina –Verdelški (1870:105) pravi naslednje:

»...pri tem se jim (okoličanom) vpira pa skorej vsako poletje več ali manj po tih krajih navadna nesreča- suša. Tedaj pomanjkanje vode potrebne za perilo, za verte in za živino: če jim ta suša ne pograbi morda ravno vsega, jim dela vendar mnogo velikih težav zastran vode, ki si jo morajo, posebno za perilo, s trdom iskati daleč od doma, da si saj nekoliko pomagajo. Da se takšna nadloga, ovira ali zmanjša, kolikor je le mogoče, treba je gotovo dobrih in zdatnih vodnjakov (»štarn«). Za kmete jih je dozdej še malokje, in pa kakošnih? Municipiju gre ojstra dolžnost, pripraviti jih ne samo za mesto, kakor jih po navadi z vso skerbjo pripravlja, temoč tudi za okolico; ... Naj se pri tem še resno prevdarja, da naprava vodnjakov v okolic je zastran perila celo skorej več mestu koristna, ko okolici, ker ono potrebuje po vsem peric, da mu čistijo umazano pertenino i.t.d. kar bi moralo teržaški municipij čedalje bolj k tej napravi spodbadati, da mesto samo v zadrego ne prihaja.«

Prav tako isti avtor v svojem delu omenja še nevarnost pranja v potokih ob slabem vremenu:

---

¹²⁴ Beseda šavornant je izpeljanka iz beneškega narečja (savorna), označuje pa osebo, ki se ukvarja z dobavo balasta trgovskim jadrnicam. Šavornanti so morali obtežiti prazne ladje z balastom, ker bi jih drugače veter, ki je napenjal jadra, prevrnil. S tem poklicem so se ukvarjali predvsem barkovljanski moški, ki so obenem pripomogli tudi k ustanovitvi edinega slovenskega »škvera« (v beneškem narečju je to mesto, kjer se popravlja in gradi manjša lesena plovila), kjer se je rezalo in uničevalo dotrajane trgovske jadrnice in tiste, ki so jih zamenjevali parniki. Dele palub in drugih struktur iz dragocenega lesa so prodajali, velike kose iz hrastovine so uporabljali za traverze tramvajskih tračnic, neuporabni deli pa so služili barkovljanskim pericam kot gorivo za kotle ter za pepel (Volpi Lisjak, 2000: 92, 97).

»...v nekdanj tako imenovanem »Babnem (...) prav za prav na meji med Kadinom in Vrdelo ob starobreškem potoku (tistemu bi pravili sicer skorej ne samo hudournik, kakor po navadi je, temoč celo tudi hudobnež ali potuhnjen napadnik): bilo je namreč, kakor je tudi nam dobro znano, skorej prav prijetnega poletnega dne pred mnogimi leti, ko je nekoliko mladih okoličnih Slovenk v vodi tega potoka blizo tako imenovane ondešnje »štolne« pralo, in pa, kakor po navadi, veselo prepevalo; nanagloma zagazijo u strašno nesrečo - prileti namreč od gorenjega kraja Lonjerske okrajine, kateremu pravijo Ključ, po vterganju velicega samotnega črnega oblaka, ki se je bil berž tam naredil, močna povodenj, hitro, tako rekoč, kakor strela, plane na omenjene pevke, in jih siloma vnese; ... dve ste žalostno poginile, drugim se je vendar vsrečilo, da se rešijo.« (ibidem: 115-116).

O nesreči, ki je doletela perice iz Milj leta 1878, pa nam poročajo številni tržaški časopisi, s slovensko Edinostjo vred: »Nesreče so se minole dni strašno vrstile druga za drugo. Od preluka proti Lazaretu se je peljala ladija z 17 osebami, pripravljalo se je k hudemu vremenu, kar naglo se vdigne hud vihar, prišla je morska troba, morje v oblake nosila, zasačila tudi ladijo in jo ko pero iz morja vzdignola in v zraku prevrgla. Osojbe, možje in ženske, popadali so v morje iz zraka, 12 jih je utonilo in le 5 se je rešilo, 2 moža in tri ženske« (Edinost, 29.7.1878, št. 15: 2) . Ostali italijanski časopisi so pri opisovanju še bolj natančni ter poročajo o »parniku polnem peric« (Indipendente, 29.7. 1878, št. 416: 2), oziroma o »ženskah, ki so se z umazanem perilom vračale domov v Lazaret« (Adria, 27.7.1878, št.170: 3) in ki so bile »večinoma stare od 30 do 40 let, skoraj vse družinske matere...«. Ena od teh nesrečnic je bila tudi »Antonietta Babich, ki je kot perica služila številnim (...) družinam, in je ravno tisti dan nesla oprano perilo v Trst ter se vračala domov s kakšnim soldom...« (Indipendente, 29.7.1878, št.416: 2). Iz časopisnih člankov izvemo še, da se je ob tej priložnosti »po Trstu nabralo uže več tisoč gold. za uboge, katerim so roditelji in sorodniki potonili« (Edinost, 29.7.1878, št. 15: 2).

Perice so prale predvsem za bogate družine, (med vojnama) tudi za delavski in srednji sloj, nekatere za vrtce, šole, bolnice, restavracije oziroma mestne krčme (Repinc, 1991:66), sodeč po podatku iz leta 1840, so bile »naše žene« perice tudi »tržaškim trgovcem«, ki so jim poleg umazanega perila prale še »cele kose muslina in tkanin«, da so jih ti lahko potem uporabljali (Navarra, 1990: 141-142).

Stranke so večinoma dobivale od starejših peric, matere ali kake sorodnice, periške obrti pa so se naučile zelo zgodaj, saj so že kot šest oziroma sedemletnice pomagale pobirati in raznašati cule po mestu. Ponavadi so imele od deset do petnajst strank, najboljše so bile tiste, ki so dajale v pranje velike količine perila ter so redno plačevale. V glavnem so prale za italijanske oziroma nemške družine, slovenskih družin pa je bilo bolj malo: večinoma je šlo za slovenske dekletke, natakarice ali kuharice, ki so delale pri italijanskih družinah ter so si v mestu skupaj najele stanovanje (Repinc, 1997: 129-130; Repinc, 1991: 62).

S pranjem perila so se ženske ukvarjale vse do konca šestdesetih, ponekod tudi do sedemdesetih let prejšnjega stoletja, kasneje so to obrt opustile predvsem zaradi slabih zaslužkov, uvedbe pralnih strojev, pralnic in čistilnic v mestu (Bubnič, 1952:128).

III.4. *Prodaja cvetja*

Poleg že omenjene proizvodnje vrtnin je bilo za tržaški okoliš pomembno tudi gojenje okrasnih cvetic, ki se je začelo uveljavljati kot samostojna gospodarska pridobitna panoga na tem območju šele v drugi polovici 19. stoletja (Valenčič, 1970: 274). Prodajo cvetlic in semen prvič izrecno omenja tržni tarifni cenik iz leta 1861, skromno omembo o tem dobimo leta 1870 pri Vrdelskem, najizčrpnější opis o slovenski »cvetličariji« pa pri Rutarju (1896: 77):

» ...slednjič nam je omeniti tudi cvetličarstva. Po Tržaški okolici so vinogradi na stopicah ali takoimenovanih »terasah« ali »pašnikih« (okoličanski izraz), t.j. s podzidi zravnanih

strmih obronkih. Zato sade okoličani pod njimi raznovrstne cvetlice, ki so tak zavarovane proti mrzlim severovzhodnim vetrovom, a obrnjene proti toplemu solncu, ki pod podzidih močno pripeka, ker tudi segreto kamenje svojo gorkoto od sebe oddaja. Tam sajene cvetlice cveto prav zgodaj.... Okoličani bi se morali še z večjo unemo poprijeti cvetličarije ter ustanoviti tudi za to nekako zadrugo, ki bi razpošiljala cvetlice tudi v druge dežele. V tem obziru bo lahko mnogo koristila nova »nova kmetijska in vrtnarska družba«, ako bode uztrajno in naporno delovala...«.

V svojem opisu nam pisec pove še to, da se z gojenjem cvetlic »marljivo pečajo zlasti Barkovljanke in Rojančanke, prve bolj z vijolicami, tuberozami in hijacintami; druge pa z vrtnicami ...«. Poleg Barkovljank in Rojančank so se tej dejavnosti posvečale tudi ženske iz predmestnih predelov: sv. Marije Magdalene, Vrdele, Grete, Škorklje, nekaj jih je bilo tudi iz Škednja, predvsem pa s Proseka in Kontovela. Na cvetličnih vrtovih so za prodajo gojile razne cvetlice¹²⁵, nekatere kmetice (ali piantarce - kot so jim rekli) pa so se ukvarjale z gojenjem oziroma sezonsko prodajo rastlin in sadik¹²⁶, tako da so bile na trgu le od zgodnje spomladi do novembra, ko so odcvetele zadnje krizanteme (Kovačič, 2001: 465).

V določenih obdobjih so tudi revnejše ženske in otroci iz okoliških vasi nabirali in sami ponujali na trgu ali pa prodajali rožnarcam samorasle rastline, zelišča, užitne rastline, okrasno cvetje in zelenje, planinsko in gozdno cvetje, samorasle dišavnice ter mah, ki se ga je uporabljalo za podlago cvetličnih aranžmajev, ob božiču pa za jaslice.

Obdelovanje cvetličnih vrtov je zahtevalo precej dela, tako da so jim pri nekaterih vrtnarskih delih morali pomagali otroci in tudi možje, pomoč pa so rabile tudi takrat, ko se je povečala prodaja cvetja, predvsem ob cerkvenih praznikih. Pred cvetno nedeljo je,

---

¹²⁵ V glavnem je šlo za spomladanske čebulnice, vrtnice, sivko, dišavnice, hijacinte, drobne dišeče nageljne, dišeče vijolice, dalije, kamelije, narcise, lilije, krizanteme, tulipane, astre, ivanjščice, spominčice itd.(Kovačič, 2001: 471).

¹²⁶ Prodaja je obsegala povečini zelenjavne sadike, šopke dišavnic, sivkinih butaric, čebulnic, gorečk, vrtnih ciklam in trobentic itd.(Kovačič, 2001: 465).

denimo, cela družina pripravljala oljčne vejice, ki so jih ženske prodajale pred cerkvami, ob božiču se je delalo tradicionalne božične šopke, nabiralo se je mah, več dela je bilo tudi v času obhajil in birem, za vse svete ter ob raznih procesijah (ibidem: 454-457).

Cvetje so ženske nosile v posebnih pletenih košarah ali culah v mesto, kjer so ga potem prodajale na cvetličnih trgih ali po ulicah. Ob koncu 19. stoletja naj bi bilo po podatkih iz občinskega registra 35 prodajalk cvetja, ki so imele prodajno mesto pod občinsko ložo, vendar pa niso vse prodajale istočasno, tako da jih ni *»bilo nikoli več kot 20 ali 22«*¹²⁷. Najti jih je bilo mogoče še na Velikem trgu, in sicer *»na najmanj obiskanem vogalu, kjer je trafika in palača Pitteri«*, po ukinitvi tega živilskega trga pa so vse premestili na trg *»dei Negozianti«*¹²⁸. Med temi je bilo veliko Slovenk, kar nam kažeta dva celo v slovenščini napisana *»rekurza«* (pritožbi), ki sta ju leta 1897 poslali visokemu cesarsko kraljevemu namestništvu Frančiška Požar iz Rojana in Barbara Naberboj s Proseka. Po njunem prepričanju sta bili *»neopravičeno«* izključeni *»od semnja preloženega na piazza dei Negozianti«*, ker so ju mestne oblasti obtožile, da sta *»kalili mir in red na trgu«*, vendar pa so bili po njunih ocenah razlogi za to odločitev povsem politični, kajti kot zapišeta:

»... ta odredba je ne samo popolnoma nezakonita temveč tudi skrajno neliberalna in se le čudimo, da magistrat mesta, katero se pri vsaki priliki baha se svojim liberalizmom, tako strogo kaznuje vsak slabotni izraz političnega prepričanja.

....Pa tudi razlogi, radi katerih je magistrat proti nama izrekel kazen izključevanja, so popolnoma neosnovani, kar je že iz tega razvidno, da ni magistrat navedel niti enega določenega fakta temveč, da govori le v splošnih frazah. Mi sva tudi prepričani, da magistrat nalašč ni navedel določenega fakta.

---

¹²⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1963, Anno 1894-1897, F. 3/5 1-5, n.29405.

¹²⁸ Ibidem.

Vsa stvar ima namreč politično ozadje. Nekoliko dni po zadnjih volitvah terjala sem namreč jaz Frančiška Požar Jožefo Daneu, naj mi plača tistih 50 kr, ki mi jih je bila dolžna. Jožefa Daneu, ki je laškega mišljenja zakričala je name: 'užuraja, se jeziste, da ni ostal Nabergoj. Vaš mož je kupoval škede za Nabergoja po 10 gld. eno'. Ko sem ji hotela odgovoriti, me je sopodpisana Barbara Nabergoj držala nazaj, kar je Jožefo Daneu tako razkačilo, da se je obrnila proti njej in začela njo zmerjati, očitajoč ji posebno da ji je bivši poslanec Nabergoj stric. Priče: Ana Rustija, Antonija Piščanc in Tereza Kocijančič cvetličarice.

Kakor se iz vsega vidi, zakrivila je prepir Jožefa Daneu, katera pa iz lahko razumljivih razlogov ni bila izključena od trga. Taki prepiri pa so bili po volitvah vsaki dan na dnevnem redu in so se dogajali povsod v veliko huji obliki, ne da bi se bilo zaradi tega proti komu tako strogo postopalo, kakor ravno proti nama, ki sva zagrešili edino le to, da sva se rodili kakor Slovenki. Prepričani sva pa, da to ni tako velik greh in za to prosiva Visoko c. kr. Namestništvo naj blagovoli razveljaviti izpodbijani odlok...ter da slavna municipalna delegacija bode znala biti enako pravična nama, kakor je ostalim cvetličaricam...«¹²⁹.

Iz krajšega poročila, ki ga je sestavil tržni inšpektor izvemo, da je po tem dogodku Frančiška Požar prodajala cvetlice v ulici sv. Sebastiana, medtem ko je Barbara Nabergoj nekaj časa prodajala cvetje na Borznem trgu, v atriju neke hiše, leto kasneje pa naslovila prošnjo občinskemu magistratu, kjer pravi, da je »imela dolgo let prodajno mesto za sveže cvetje na ukinjenem živilskem trgu pod občino« in glede na to, da želi »ponovno opravljati to dejavnost na živilskem trgu na trgu dei Negozianti«, prosi »to slavno vodstvo dovoljenje za prodajo svežega cvetja«¹³⁰. Inšpektorat ji je tokrat odobril mesto na trgu Negozianti, saj se je »kot dobra Tržačanka vedno spoštljivo obnašala do vseh«¹³¹. Sicer pa so na tem trgu

¹²⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1963, Anno 1894-1897, F. 3/5 1-5, n.42689.

¹³⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.18981.

¹³¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.18981.

»cvetličarice« lahko ostale le nekaj časa, saj so bile kmalu premeščene, da bi pustile prostor *»tramvajskim vozom na električni pogon, ki prečkajo trg ...«*¹³².

V istem obdobju so štiri cvetličarke imele prodajna mesta tudi *»pri Akvedotu«*, v slabem vremenu ali takrat, ko ni bilo občinskih stražnikov, pa so prodajale pod oboki Chiozze. Nad tem njihovim novim *»občasnim«* prodajnim prostorom ni bil ravno navdušen lastnik bližnje kavarne, ki je celo zahteval, naj se jih odstrani in premesti k Akvedotu, kjer bi morale po njegovih trditvah tudi ostati. Inšpektorat je sicer zadevo preučil in menil, da lastnik kavarne nima nobene pravice kaj takega zahtevati, ker je *»tam javni prehod«*; poleg tega je presenečeno odkril, da *»kavarnar ne želi premestiti vseh štirih prodajalk«*, temveč le tri, ena, to je Virginia Mrak, bi lahko še naprej ostala pod oboki¹³³.

Eden največjih cvetličnih trgov je bil na trgu pri Rusem mostu, kjer je ponavadi prodajalo rože in rastline okrog trideset kmetov¹³⁴. Ker je bilo po ocenah tržnega inšpektorata na tem živilskem trgu vedno *»preveč gneče«*, je tržno nadzorstvo v začetku 20. stoletja celo načrtovalo njihovo selitev: *»razmisliti je treba o premestitvi cvetličnega trga ali na trg Scorcola ali na Novi trg ali na trg sv. Frančiška z namenom, da bi se izognili gneči na trgu pri Rusem mostu in bližnjih ulicah«*¹³⁵. Od treh omenjenih trgov naj bi bil, po besedah tehničnega urada, *»najbolj primeren Novi trg«*¹³⁶: *»....prodajalke bi prodajale pred hišo Sartorio (št. 1) (...) na neko primerno mesto namestilo pa bi se eno izmed običajnih kovinskih zabojev, kamor bi prodajalke metale smeti...«*¹³⁷.

---

¹³² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.16797.

¹³³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.11139.

¹³⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2634, Anno 1904, F. 3/5 2-5, n. 65107.

¹³⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2634, Anno 1904, F. 3/5 2-5, n. 59807.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2634, Anno 1904, F. 3/5 2-5, n.31374.

Prodaji rož sta bila namenjena še trg Stare mitnice in Lesni trg, kjer je bilo leta 1900 kar osemindvajset prodajalk¹³⁸. Nekaj žensk iz sv. Marije Magdalene zgornje in Škednja je imelo svoj prodajni prostor tudi pri glavnem mestnem pokopališču. Med temi cvetličarkami je bila Giovanna Zerial, doma iz Škednja, ki je »s tem revnim delom« morala vzdrževati tri majhne otroke ter bolanega moža¹³⁹. Ravno tako je njena sovaščanka, 54-letna Orsola Pichaunich, mati štirih mladoletnih otrok, s prodajo svežega in suhega cvetja sama skrbela za družino, ker je imel »mož revmo in ni bil sposoben dovolj zaslužiti za svojo družino«¹⁴⁰. Nekaj povsem drugega je zgodba tretje cvetličarke, Antonie Hollan iz sv. Marije Magdalene zgornje. Poročena je bila s čuvajem protestantskega pokopališča, imela je zemljo, kjer je pridelovala rože za okraševanje grobov in si želela prodajati sveže cvetje pri protestantskem pokopališču, vendar je njena želja ostala neizpolnjena, saj ji urad tržnega nadzorstva ni odobril mesta na zaželenem kraju¹⁴¹. V arhivskih virih iz istega časa so navedene poleg naštetih še Carolina Debegnack, Giuseppina Biechar, Antonia Crallis, vdova Antonia Zamperlo ter Antonia Ban, Mario Terzon in vdovo Giuseppino Grandus iz sv. Marije Magdalene ter Lucia Scherianz iz Škednja¹⁴².

Poročilo, ki ga je inšpektorat pokopališča sv. Ane poslal leta 1907 na magistrat, pove še nekaj več o teh prodajalkah cvetja. Tako lahko ugotovimo, da so se »že pred štirimi leti namestile pred glavni vhod pokopališča«, in sicer »takrat, ko se je odprla nova istrska cesta«, ter da »s svojimi zbledelimi klopami in z blagom zavitim v umazane cunje in še bolj umazanimi košarami« kvarijo »že sam po sebi nič kaj estetičen« pogled na vhod pokopališča. Pisec poročila je bil ogorčen zlasti nad njihovim nedostojnim obnašanjem, ker

---

¹³⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.16797.

¹³⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2636, Anno 1906, F. 3/5 2-5, n.13334

¹⁴⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n.4701.

¹⁴¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n.12826.

¹⁴² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n.3206.

»te dotične cvetličarke nadlegujejo vse obiskovalce tega svetega kraja z nenehnim ponujanjem svojega blaga, pogosto se tudi med sabo skregajo, takrat pa, ko kak kupec da prednost eni in ne drugi, (...) slišimo vse sorte besed...«. Zaradi takih in podobnih prepиров so »moralı posredovati celo občinski stražniki«, kajti le tako se je »polegel škandal«. »Da bi se te nevšečnosti ne ponavljale več« je inšpektorat predlagal mestni oblasti, da bi se »vse prodajalke cvetja in drugega blaga (...) postavile v lepo vrsto vzdolž zunanjega roba drevoreda, ki od zgornjih rešetkastih vrat pelje k vhodu pokopališča..., da bi bila vsa mesta, ki se jih po žrebanju dodeli prosilkam, oštevilčena in enako oddaljena eno od druge (približno dva metra), vsaka prodajalka naj ima tudi svojo klopco čisto in enobarvno pobarvano (z zeleno), cvetje naj ne bo zavito v umazane cunje, temveč naj se ga postavi v ustrezne posode z vodo; poleg tega je prepovedano nadlegovati mimoidoče in se prepirati zaradi poklicne ljubosumnosti ali zaradi kakega drugega razloga«. Nazadnje je inšpektorat dal še predlog, da bi občinski stražniki izvajali nadzor ne samo na pokopališču, temveč tudi zunaj tega. Le na tak način bi se po njegovi oceni »ohranjalo red in kaznovalo kršiteljice določil«, v primeru kršitve pa bi se jim »dokončno ali začasno odvzelo prodajna dovoljenja«¹⁴³.

Tako sta nekaj mesecev kasneje Maria Terzon¹⁴⁴ in Maria Laurencich¹⁴⁵ od sv. Marije Magdalene zgornje, potem ko je inšpektorat prvi podaljšal dovoljenje za prodajo cvetja, drugi pa odobril prodajno mesto pri pokopališču, morali »...prodajati na oštevilčeni klopci dolgi 1 meter, visoki 50 cm, pobarvani v zeleno, odnesti smeti in postaviti cvetje v čiste posode ter plačati pristojbino, ki je znašala 8 kron«¹⁴⁶. Leta 1911 se ponovno oglasi Marija Terzon, tokrat s povsem nenavadno prošnjo, v kateri pojasni, da je »hčerka pokojne

---

¹⁴³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n.3206.

¹⁴⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n.3916.

¹⁴⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2637, Anno 1907, F. 3/5 2-5, n.3206.

¹⁴⁶ Ibidem.

Giuseppine Grandus, od katere se je naučila gojenja cvetja in rastlin (...), je katoličanka, poročena z Luigijem Tersonom, zidarjem, drugače mati šestih otrok in že 30 let cvetličarka...» ter prosi slavni magistrat, če bi lahko *»postavila v bližini občinskega pokopališča na svoje lastne stroške eleganten kiosk za prodajo cvetja, pridelanega v svoji vasi«*, ki naj bi ji ga zgradil njen mož. Iz ohranjenega arhivskega gradiva je razvidno, da je tehnični urad kmalu zatem izdelal načrte za kioske, ki naj bi *» ... stali približno 2000 kron, brez obloge pa bi se strošek zmanjšal na 1600 kron«*¹⁴⁷. Tudi zanimanje zanje je bilo med prodajalkami precejšnje, saj jim ne bi bilo treba, potem ko bi poravnale stroške za gradnjo kioska, plačevati *»10 do 12 let najemnine«*¹⁴⁸.

Ženske so z domačim cvetjem zalagale tudi druge živilske oziroma cvetlične trge. Po ukinitvi živilskega trga na Goldonijevem trgu oziroma Lesnem trgu so imele prodajna mesta na pokriti tržnici, v 20. letih 20. stoletja jih je bilo mogoče srečati še na Garibaldijevem in Giulianijevem trgu, na trgu Venezia, Perugino, Barbacan, Belvedere ter na rojanskem in škedenjskem živilskem trgu¹⁴⁹. Cvetje so prodajale tudi cvetličarnam ter strankam po domovih. Ob koncu 19. stoletja so kamelije iz Barkovelj pošiljali na Dunaj, medtem ko je dehteče vijolice dobival celo dunajski dvor (Kovačič, 2001: 460). Navadni ruj, ki so ga nabirale Križanke, je šel v Benetke za pridobivanje rdečega barvila, nekatere ženske pa so ponujale cvetje tako na ladjah kot po ulicah (ibidem:456, 460). Ena izmed takih je bila Anna Daneu s Kontovela, ki pa nad s svojim položajem ulične prodajalke ni bila prav nič navdušena: *»... vsak dan se pritožujejo nad cvetličarkami, ki hodijo naokrog s svojim blagom, ker nimajo nekega stalnega mesta (...)* Tudi meni se dogaja podobna

---

¹⁴⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.3561, Anno 1911, Sez.VII., n.938/11.

¹⁴⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.3561, Anno 1911, Sez.VII. , n.938/11.

¹⁴⁹ Comune di Trieste, Archivio Generale, Annona, prot.corr.194/1922, adott. Cons.com. 13/1/1923.

nevšečnost, kajti kljub temu, da se že dolgo časa ukvarjam s tem poklicem, nimam potrebnega dovoljenja (...) za prodajo cvetja na enem izmed (...) trgov...»¹⁵⁰.

Dovoljenje za prodajo cvetja je bilo namreč težko dobiti, ker je bilo število prodajnih mest še do 80. let 20. stoletja omejeno, zato se ga je ponavadi podedovalo, poklic pa se je tako prenašal iz roda v rod (Kovačič, 2001: 454, 461-462). Na to kaže tudi prošnja Caroline Fait – hčerke prej omenjene Frančiške Požar, ki se takole glasi: *»Spodaj podpisana Carolina Fait rojena Posar, prosim ta slavni magistrat, da bi mi odobril mesto za prodajo svežih rož na trgu pri Rusem mostu, kot ga je imela moja pokojna mati Francesca Posar, ki je umrla 6. januarja 1903. Glede na to, da se število prodajnih mest ni povečalo, se obračam na to slavno oblast, da bi mi podelila željeno licenco (...)»¹⁵¹. Carolini Fait iz Rojana je sicer inšpektor odobril prošnjo, take sreče pa ni imela leta 1946 neka potujoča prodajalka svežega cvetja iz Barkovelj, tudi hčerka cvetličarke s prodajnim mestom pred pokopališčem. Želela je prodajati na Garibaldijevem trgu, vendar ji mestna oblast tega ni dovolila, in odločitev takole utemeljila: *»...trenutno obstaja deset prodajnih mest za to blago, žal pa zaradi omejenega trgovanja tega blaga še ti prodajalci ne uspejo zaslužiti dovolj za življenjske stroške; tudi na trgu pri Rusem mostu ni razpoložljivih mest»¹⁵².**

Po drugi svetovni vojni je zaradi spremenjenih družbenih in političnih razmer veliko tržaških živilskih trgov zamrlo, zaradi uvedbe davkov in davčnih dokazil v 70. letih je upadla tudi prosta prodaja cvetja. Nekatere prodajalke cvetja so odprle svoje cvetličarne, tako da se danes s prodajo cvetja ukvarja že četrta generacija žensk, v določenih vaseh pa se je še ohranilo gojenje domačega cvetja in se razvilo v sodobne in tehnološko opremljene vrtnarije (Kovačič, 2001:472).

---

¹⁵⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n.16797.

¹⁵¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2633, Anno 1903, F. 3/5 2-5, n.12042.

¹⁵² Comune di Trieste, Archivio Generale, Ufficio V- Reparto 2. – Licenze commerciali, prot. corr. 366/1946.

III.5. Prodaja mleka

Ena izmed pomembnih gospodarskih panog v najbližjem zaledju Trsta je bila prav gotovo tudi živinoreja. Reja govedi se je še posebej osredotočila na mlekarstvo, predvsem zaradi tržaškega naraščajočega povpraševanja po mleku (Vilfan, 1957: 85). Katastrski operati nekaterih okoliških vasi (npr. Bazovice, Opčin, Gropade, Trebč)¹⁵³ iz 30. let prve polovice 19. stoletja kažejo, da so se kmetje že takrat začeli preusmerjati k mlečni živinoreji: v teh vaseh se je zvečalo število krav, padel pa je delež drobnice, ki je vse do tedaj prevladovala nad govejo živino. Opuščanje ovčarstva se je v teku 19. stoletja nadaljevalo po celem tržaškem ozemlju, tako da je konec stoletja skoraj v celoti izgubilo svoj nekdanji pomen (Vilfan, 1957: 84). Vzporedno se je z nazadovanjem ovčarstva povečala reja molznih krav, ker je proizvodnja in prodaja mleka zagotavljala številnim kmetom večji vir dohodka.

Oskrbovanje krav in prodaja mleka je bil ženski posel (ibidem: 85), o tem nam dokaj izčrpno spregovorijo že katastrski cenilci leta 1827, ki za nekatere vasi napišejo, da imajo kmetje »krave le za mleko«¹⁵⁴ ter da to mleko »nosijo ženske prodajat v Trst«, kjer kupujejo »stvari, ki jih potrebuje družina«¹⁵⁵. Kasneje, poleg mlekaric iz najbližjega zaledja, začenjajo tudi druge ženske iz čedalje širših okolišev¹⁵⁶ prodajati dan za dnem ali vsak drugi dan mleko v Trstu¹⁵⁷ (Titl, 1965: 79; Vilfan, 1957: 85).

Tako pravi v svojem poročilu iz začetka 19. stoletja Guido Timeus (1906:V):

---

¹⁵³ ASTS, Catasto franceschino, Elaborati catastali, Opicina, N.b.1056; Basovizza, N.b. 959;Gropada, N.b. 1056, Trebiciano, N.b. 1051.

¹⁵⁴ ASTS, Catasto franceschino, Elaborati catastali, Opicina, N.b.1056.

¹⁵⁵ ASTS, Catasto franceschino, Elaborati catastali, Opicina, N.b.1056; Basovizza, N.b. 959; Gropada, N.b. 1056; Trebiciano, N.b. 1051.

¹⁵⁶ Z mlekarstvom se niso ukvarjala samo tržaška predmestja in breške vasi, temveč tudi številne vasi iz severne Istre, del Brkinov ter celotno kraško območje, ki je segalo vse do Vipave oziroma Postojne (Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 9).

¹⁵⁷ Nekatero mlekarice, predvsem tiste iz zahodnega Krasa, pa niso nikoli hodile z mlekom v Trst, temveč so ga prodajale po Devinu, Nabrežini, Križu in Kontovelu, kjer se domačini niso v tolikšni meri ukvarjali z živinorejo (Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 14 -15).

»...iz samega predmestja in kraške planote prinašajo mleko kmetice, ki prihajajo (med 6. in 9. uro zjutraj) v mesto iz številnih smeri in nosijo vrče mleka v jerbasih ali v vozičkih... Precejšnja količina mleka prihaja tudi iz skoraj vseh občin koprskega okraja, delno po kopnem, delno po morju. Kmetice, ki prihajajo po kopnem, so pri Žavljah ali Katinari že ob 2 ½ zjutraj, (...) v mestu pa med 3. in 8. uro ter tovorijo mleko skoraj izključno s pomočjo osličev. Tiste, ki prihajajo iz krajev, ki mejijo z našim ozemljem, so v mestu med osmo in deveto dopoldne, le maloštevilne pa nosijo jerbasa na glavi kot naše okoličanke.

Tiste pa, ki prihajajo po morju (s parniki iz Kopra ali Milj), imajo samo jerbasa, z izjemo šestdesetih mlekaric, ki prinašajo večje število vrčev (kakšna jih ima tudi po deset) in se pri prevozu poslužujejo ročnih vozičkov ter jih puščajo v skladiščih poverjeni osebi...«.

Po avtorjevem pisanju je »ogromna količina mleka prihajala tudi s Krasa«, to mleko »iz openske, proseške in bazoviške smeri« je bilo »vsak dan v mestu od dveh do petih zjutraj...«, nosijo pa ga »kmetice in kmetje z jerbasi, ročnimi vozički ali vozovi na konjsko vprego«¹⁵⁸.

Da je bila količina zelo velika, nam govorijo tudi podatki iz leta 1905 za prvo polletje, ki navajajo, da je prihajalo v Trst iz proseške smeri 806 litrov mleka, iz openske 2980 litrov in iz bazoviške 2772 litrov, medtem ko je mesto dobivalo iz žaveljske smeri 3420 litrov, po katinarski cesti 532 litrov ter po morju pa 2610 litrov mleka (Timeus, 1906:VI). V 30. letih 20. stoletja naj bi bilo 1400 mlekaric, ki so »vsak dan po kopnem ali po morju znosile v mesto vsaka po nekaj desetih litrov mleka« (Rivista mensile della città di Trieste, 1929: 16). Po drugi svetovni vojni, natančneje leta 1952, so po ocenah sanitetnega urada kmetice iz cone A dobavljale Trstu 2000 litrov mleka dnevno, medtem ko iz poročila za leto

---

¹⁵⁸ Čeprav je velika večina mlekaric hodila v mesto peš, so se po odprtju Južne železnice (leta 1857) ter po zgraditvi lokalnih prog (trase Trst- Hrpelje leta 1887 in trase Bohinjske železnice leta 1906) začele posluževati vlakov predvsem ženske iz bolj oddaljenih vasi, po uvedbi tramvajske povezave med Opčinami in Trstom leta 1902 pa so nekatere hodile v Trst tudi s tramvajem, medtem ko so po drugi svetovni vojni vozile mleko z avtobusi (Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 33-36).

1954 izhaja, da »prinašajo kmetice v mesto približno 7000 litrov mleka dnevno«. In čeprav »se zdi ta količina prevelika«, pisec poročila nadalje pojasni, da so »dodatna preverjanja glede izdanih izkaznic kmeticam in števila krav na tem območju« potrdila to številko¹⁵⁹.

Številne ženske so mleko tako prodajale kot preprodajale, le malo je bilo »velikih mlekaric«, ki so imele doma po sedem ali osem krav, in so lahko nosile v mesto samo svoje mleko (Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 14-15): »Velika večina teh mlekaric (...) je navadnih preprodajalk, saj odkupuje mleko po (...) vaseh pri majhnih proizvajalcih (...) malo je tistih, ki prodajajo svoje domače mleko.« (Timeus, 1906: V).

Ponavadi so prevzele posel od matere ali kake sorodnice, mlekariti pa so začele že kot mlade deklice, tako da so jim pomagale pri dostavljanju mleka. Prenašanje mleka je namreč zahtevalo veliko fizičnega napora: ženske so morale nositi tudi po nekaj desetih litrov mleka dnevno (Rivista mensile della città di Trieste, 1929: 16) in v mestu obiskati do sto strank, bile so na poti vse dni v letu, tudi ob slabih vremenskih razmerah ter praznikih (Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 44).

Vse mlekarice so morale imeti tudi veljavne izkaznice, ki jih je »izdajalo tržno nadzorstvo za tiste s tržaškega območja«, ostalim pa so ga »izdajale občine, kjer so te živele«.¹⁶⁰ Da so jo lahko dobile, so morale biti do leta 1918 stare 20 let, po prihodu Italije pa se je meja dvignila na 21 let. Kljub predpisani starostni meji so mlajše mlekarice same ali pa v spremstvu matere oziroma kake sorodnice prodajale mleko tudi brez izkaznice, čeprav je bila za take primere predpisana kazen (Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 46). Tako avstrijske, še bolj pa italijanske oblasti so namreč zelo strogo nadzirale prodajo mleka: izdajale so pravilnike, izvajale meritve in pregledovale mleko, odrejale prodajna mesta in predpisovale kazni. Inšpektorji tržnega nadzorstva (1898), kasneje kemijskega laboratorija

---

¹⁵⁹ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Vigilanza igienico-sanitaria, busta 299, »Latte 1927-1966«.

¹⁶⁰ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Vigilanza igienico-sanitaria, busta 299, »Latte 1927-1966«.

občinskega fizikata (1905) oziroma občinske sanitetne službe so pobirali vzorce mleka in ugotavljali ustreznost oziroma oporečnost mleka. Po njihovem prepričanju je bilo treba *»poskrbeti za pogoste analize mleka še posebno na živilskih trgih, ker je znano, da so kmetice iz okolice tiste, ki redčijo mleko z vodo¹⁶¹«*. Podobno stališče je bilo mogoče slišati tudi na seji občinskega mestnega sveta leta 1871, kjer je bilo omenjeno, da *»po večkratnih pregledih opravljenih z laktometrom in po pregledih, ki jih je izvedel mestni fizikat, izhaja, da mleko, ki se ga prodaja, vsebuje precejšnjo količino vode, drugače pa v njem ni tujkov ali škodljivih sestavin za zdravje...«¹⁶²*.

Dokumenti in poročila iz kasnejšega obdobja pa že izražajo zaskrbljenost nad oporečnostjo vode, s katero naj bi kmetice redčile mleko: *»...zaradi širjenja želodčnih vnetij predvsem pri otrocih (...) je potreben večji nadzor nad kakovostjo mleka (...); obstaja verjetnost, da je mleko razredčeno z vodo iz vodnjaka, kar predstavlja zelo hudo nevšečnost za naše mesto«¹⁶³*.

Pravilnik je namreč določal, da morajo kmetije prodajati *»samo polnomastno mleko, ki ga dajejo zdrave krave«*, za polnomastno mleko pa se je smatralo *»tako mleko, ki mu nismo nič odvzeli in niti dodali«*. Obenem ni bilo dovoljeno prodajati kolostruma, mleka bolnih živali, lepljivega, kislega, umazanega in zlasti vodenega mleka¹⁶⁴. Vendar pa predpisov in navodil kmetice pogosto niso spoštovale. Tako je bilo, denimo, mleko iz koprškega okraja večkrat *»vodeno, včasih tudi posneto«*, tisto, ki so ga prinašale kraške mlekarice pa *»v glavnem posneto in redkokdaj vodeno«* (Timeus, 1906:V), nenazadnje so inšpektorji prijavljali ženske tudi zaradi kislega mleka. Skratka, mleko je bilo v Trstu po mnenju izvedencev *»slabe kakovosti«*, na osnovi pregledanih vzorcev je bilo *»približno 40*

---

¹⁶¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno1898-1902, F. 3/5 -3, n.44077.

¹⁶² Comune di Trieste, Archivio Generale. Delegazione municipale di Trieste, 13.6.1871, str. 59.

¹⁶³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno1898-1902, F. 3/5 -3, n.44077.

¹⁶⁴ Comune di Trieste, Archivio generale. Delegazione municipale di Trieste, 15.6.1904, št.51, str.4.

odstotkov vodenega in posnetega mleka, ki mu je pogosto dodano od 30 do 40 odstotkov vode (...tudi onesnažene vode). Medtem ko je maščobe, ki naj bi znašala od 3, 7 do 4 odstotke, v vzorcih vzetih na živilskih trgih in mlekarnah, le za 1 ali 2 odstotka. Mleko iz Istre (...) prinaša vsako leto še okužbo s tifusom. V koprskem okraju endemično kraljuje tifus, ženske pa, ker prenašajo bacile ali ker uporabljajo onesnaženo vodo, širijo virus v mleku; če pa tega ne prevremo, se lahko z njim tudi okužimo»¹⁶⁵.

Obenem se je po pravilniku zahtevalo, da posode za shranjevanje in prevoz mleka, merice ter razni pripomočki za mleko ne smejo biti iz škodljivih materialov. Posode so morale biti dobro zaprte, tiste, s katerimi se je prevažalo ali prodajalo mleko po trgih ali ulicah, pa so morale imeti še napis s črnimi črkami na beli podlagi, kjer je bilo označeno ime lastnika in kraj njegovega bivališča. Posebno se je poudarjalo, da morajo pripomočki in posode za prevoz mleka služiti *»le temu namenu in ostajati vedno čisti ...«*¹⁶⁶.

Prav tako morajo biti zračni, suhi in čisti prostori, kjer se shranjuje in prodaja mleko, vozovi, s katerimi se mleko prevažajo pa zaprti, čisti, v belo pobarvani, z napisom prodajalčevega imena in bivališča (Timeus, 1903: 16).

Kljub strogim higienskimi pravilom je mogoče odkriti v arhivskih virih številne prekrške, ki so jih kmetice zagrešile pri svojih vsakdanjih mlekarskih poslih. Nad njihovim početjem se je posebno zgražal Timeus (1906:VI), ki je odkril *»pomanjkanje čistoče pri posodah, jerbasih in tudi vozovih«*; mlekarice naj bi po njegovem celo dajale v posode *»svojo lastno umazano obutev, največkrat pa steklenice petroleja ali kar koli so kupile v mestu...«*, poleg tega naj bi vstavljale *»med vrč in pokrov vse vrste cunj, da bi se lahko izognile polivanju....«*. Posode, v katerih se je prevažalo mleko v mesto, so bile pogostokrat *»pokrite s suhim listjem, s cunjami ali s papirjem, včasih pa so služile kmeticam tudi za prevoz kuhinjskih ostankov«*. Timeus ni skoparil s kritiko tudi takrat, ko je opisoval hleve:

---

¹⁶⁵ Comune di Trieste, Archivio generale. Annona. Prot. corr. 175/1922.

¹⁶⁶ Comune di Trieste, Archivio generale. Delegazione municipale di Trieste, 15.6.1904, št.51, str. 5 - 6.

»hlevi (...) ne odgovarjajo higienskim normam, (...) večinoma gre za prašne, temne, ozke in nizke prostore z ostudnim vonjem, kjer je več krav, kot bi jih moralo biti; ni kanalizacije (...) zadolženo osebje pa, povečini so to ignorantski kmetje, ki jim povsem manjka občutek za čistočo, molzejo krave z umazanimi rokami in oblekami, redko se poslužujejo čistih posod, ker jih uporabljajo še v druge namene (...), tudi mleko hranijo v umazanih prostorih, povečini v kuhinji in v spalnih prostorih, ki pa s higienskega vidika niso nič kaj boljši od hlevov...« (ibidem: X).

Težave so bile tudi z vozički; občinski fizikat je pri inšpekciji na trgu Foraggi ugotovil, da »precej kmetov (...) prihaja v mesto s polnimi vozički (...) zelenjave in mleka ter z istimi odpelje na podeželje umazano perilo (!)« ter zahteval takojšnje posredovanje magistrata in poostren nadzor občinskih stražnikov, ki bi tako početje kaznovali¹⁶⁷. Mlečni inšpektorji pa so mlekarice prijavljali zlasti zaradi »rjastih«, »umazanih«, »odprtih« mlečnih vrčev, ki so bili »brez pokrova«. Kazen je kmetice doletela tudi takrat, ko se je »dulec zapiral z zamaškom iz umazanega papirja« ali ker mlečni vrč ni imel »tablice s prodajalčevim imenom in krajem bivališča«; strogo prepovedan je bil »umazan in razmajan voziček«, v katerem se je »vozilo vrče mleka skupaj z umazano staro obutvijo« ali imelo »umazano obleko...«¹⁶⁸. Sorazmerno veliko je bilo prijav zaradi »razredčenega mleka z zelo onesnaženo vodo«¹⁶⁹, včasih pa tudi zaradi »žalitve tržnih funkcionarjev«¹⁷⁰ ali uporabe »mere iz starega nemetričnega sistema«¹⁷¹, s katero so ženske merile mleko in ga prodajale ljudem.

¹⁶⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno1898-1902, F. 3/5 -3, n.3920.

¹⁶⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, Protocollo complementare della sezione VII., Anno 1911.

¹⁶⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2636, Anno1906, F. 3/5 -3, n.7693.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2633, Anno 1903, F. 3/5 2-5, n. 78072.

Komisarji tržnega nadzorstva so ustavljali mlekarice in jim pregledovali mleko na ključnih cestah, ki so vodile v mesto (pri Žavljah, Bazovici, na Opčinah, na cesti za Barkovlje) ter na tržaških živilskih trgih, javnih ulicah, v mlekarnah in kavarnah, končnih postajah Južne železnice ter v pristanih, kamor so prihajale s parniki iz Istre (Timeus, 1906: XI).

Ob koncu stoletja so se mestne oblasti odločile za t.i. »omejevalne ukrepe«¹⁷² glede prodaje mleka ter določile prodajna mesta, kjer se lahko prodaja mleko. Takim pobudam naj bi po navedbah mestnih organov botrovale slabe higienske razmere ter ustavljanje mlekaric po ulicah in pločnikih, ki naj bi oviralo in otežkočalo hojo po njih. O tem je tekla beseda tudi na seji mestnega sveta leta 1896, kjer je slovenski poslanec Nabergoj nasprotoval takim ukrepom in odločitvam ter se takole zavzel za slovenske kmetice:

»Že od nekdanj so lahko ženske iz okolice svobodno prodajale na različnih prodajnih točkah mleko, ki so ga nosile v mesto. Že nekaj časa pa se je ta prodajna mesta omejilo, tako da se jih pri trgovanju prav ovira (...); vendar pa bi rad, zaradi koristi prodajalk ter potrošnikov, prosil tega spoštovanega gospoda župana in gospode iz komisije, da bi bile, tako kot nekoč, kmeticam iz okolice za prodajanje mleka namenjene nekatere točke v mestu, npr. trg sv. Ivana in druga mesta. Le tako bi lahko te uboge ženske prodajale svoje mleko, ne da bi jih kdo nadlegoval, kot to počnejo že nekaj časa občinski organi, ki jih preganjajo sem ter tja. Prosim spoštovanega župana za sprejetje kakega ukrepa v zvezi s tem«¹⁷³.

Nabergojev poseg je, povsem razumljivo, naletel pri ostalih mestnih svetnikih na veliko nasprotovanje. Prvi je z njim polemiziral svetnik Combi, za katerega so bili »omejevalni ukrepi, ki sta jih sprejela izvršni odbor in komisija glede prodaje mleka, upravičeni, ker je v zadnjem času prihajalo do zlorab in se je prodajalo mleko, ki se ga ni dalo piti (...); poleg tega je občinski fizikat (...) izdal strožja navodila, da bi se prenehala nezakonita prodaja mleka (...) na različnih točkah v mestu, priporočal je tudi prodajo mleka samo na javnih

---

¹⁷² Comune di Trieste, Archivio generale, Consiglio della città di Trieste, 3.7.1896, str. 241.

¹⁷³ Comune di Trieste, Archivio generale, Consiglio della città di Trieste, 3.7.1896, str. 240 - 241.

živilskih trgov in na določenih mestih, da bi ga tržne oblasti lahko lažje pregledovale....«¹⁷⁴.

Še bolj kritično je zvenelo razmišljanje mestnega svetnika Morpurga, ki je izjavil sledeče:

»Želim povedati svetniku Nabergoju, ki se tako zavzema za te uboge ženske, da se njemu ni zgodilo, tako kot nam zdravnikom, ki obiskujemo bolnike, da bi videl, kaj delajo tiste ženske z mlekom. Lahko vam zagotovim, da je le malo mleka v tistih njihovih posodah. Tam bo prav vse; vendar mleka ni! Da ne govorim, kako se vzdržujejo posode; (...) pride ženska št. 1 in poskusi mleko, ... malce pljune, poskusi še enkrat in gre; potem pride ženska št. 2, do potankosti ponovi isto.... To se dogaja povsod, kjer tiste ženske nezakonito prodajajo...«. Morpurgo sklene svoj poseg celo z upanjem, da bi se »k večjemu še bolj zmanjšalo število prodajnih mest«¹⁷⁵.

V odgovor mu Nabergoj pove, *»da je pljuvanje, ki ga je omenjal, delo mestnih žensk ne pa okoličank (smeh), in je to nespodobnost, ki nima veze s prodajo mleka (tako kot jo želi prikazati poslanec Morpurgo....)«. Nabergoj, v nasprotju z ostalimi italijanskomeščanskimi predstavniki, namreč v mleku slovenskih kmetič ni videl »take nevarnosti za mestno zdravje«, saj kot je zatrdil na isti seji, se je v mestu prodajalo »tudi druge pijače, ki so bile zdravju škodljive«, vendar se prodaje le-teh nikoli ni oviralo¹⁷⁶.*

Leta 1898 se je s posebnim ukrepom tako odredilo, da se bo lahko prodajalo mleko samo na živilskem trgu Stare mitnice, na trgu »della Zonta«, na trgu pri Rusem mostu, na Lesnem trgu, na trgu Donota, »del belvedere«, Barbacan, na Giulianijevem trgu ter na vogalu ulice Kandler, na ulici »del ponte«, »del pane« ter na koncu ulice san Michele¹⁷⁷.

Iz precejšnjega števila prijav, ki so jih spisali tržni stražniki, je razvidno, da kmetice tudi teh veljavnih predpisov o prodajnih mestih niso spoštovale. Veliko jih je bilo takih, ki so

---

¹⁷⁴ Comune di Trieste, Archivio generale, Consiglio della città di Trieste, 3.7.1896, str. 241.

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno1898-1902, F. 3/5 -3, n.2769.

»nezakonito prodajale mimoidočim mleko«¹⁷⁸, »ponujale mleko po hišah«¹⁷⁹, lahko pa so, tako kot je to počela »ob 6 $\frac{3}{4}$ zjutraj« štirinajstletna Ricmanjka, »prodajale na pločniku mleko in tako ovirale promet«¹⁸⁰. Mlekarice so bile predvsem »neubogljive«, ker naj ne bi »ubogale stražnikovih ukazov« in ker »niso hotele zapustiti določenega mesta«.¹⁸¹

Vanje se je obregnil tudi nek lastnik mlekarne na Vrdeli, ki je v pritožbi napisal, »da na osnovi zadnjega izdanega pravilnika za prodajo mleka so bila določena prodajna mesta za okoliške kmetice...«, kljub temu pa »se pri njegovi trgovini, na vogalu ulice Giulia in ul. san Cilino (...), vsako jutro od 6 $\frac{1}{2}$ do 8. ure zjutraj ustavlja voz z mlekom, ki se ga prodaja brez dovoljenja«. Pisec obenem opozarja mestni magistrat, da »plačuje predpisane pristojbine«, medtem ko kmetice »ne plačajo nič«, zato zahteva, da se jih kaznuje in se jim prepove prodajo mleka v bližini njegove mlekarne¹⁸².

Ob preučevanju arhivskega gradiva se nehote vsiljuje spoznanje o popolni nemoči mestnih oblasti pri »kompleksnem vprašanju oskrbovanja mleka«: predvsem izstopa dejstvo, da se vsak ukrep za omejitev količine mleka, ki se ga je prinašalo iz podeželja v mesto, izkaže kot »nezadosten«. Še posebej zahtevno je bilo za mestno upravo samo nadziranje kmetic, kar nam potrjuje ohranjen zapis vodje kemijskega laboratorija za leto 1903:

»Že dolgo let se ukvarjam z vprašanjem mleka in po tem, ko sem obiskal več evropskih mest, sem prišel do zaključka, da je naš položaj poseben. Prav tako kot je težko vprašanje oskrbovanja mleka, je ravno tako težak nadzor nad tem, glede na to, da na stotine kmetov prihaja v mesto v zgodnjih jutranjih urah...; poleg tega je neki smiselni nadzor nad mlekom

---

¹⁷⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.3166, Anno1908, F. 3/5 1-4, n.44327.

¹⁷⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.3166, Anno1908, F. 3/5 1-4, n.41114.

¹⁸⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.3166, Anno1908, F. 3/5 1-4, n.32393.

¹⁸¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2635, Anno1905, F. 3/5 2-5, n.2065.

¹⁸² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2635, Anno 1905, F. 3/5 2-5, n.87851.

mogoč le, če se ne omejimo samo na analize, temveč ga razširimo še na higieno hlevov, živali, na osebe, ki ponarejajo mleko, vozila in posode...»¹⁸³.

Še bolj zaskrbljene nad tem stanjem so bile fašistične oblasti, ki so leta 1929 takole razmišljale o tem težavnem vprašanju: *»Naša občina že nekaj let poskuša opravljati strožji in natančnejši pregled nad mlekom: vendar se je vsak ukrep izkazal za nezadostnega... naše mesto ni obzidano ali izolirano mesto, zato lahko vsakdo vstopi vanj ne da bi ga organi tržnega nadzorstva pregledali. (...) Mislilo se je, da bo konzorcij mlekarn iz Furlanije in Krasa nadomestil in prevzel mesto kmetič. Vendar je bila to le pobožna želja, najbrž tudi zato, ker predvsem tisto manj razvito prebivalstvo ni razumelo, da so bili ukrepi zoper potujočo trgovino z mlekom sprejeti v splošno ekonomsko in zdravstveno korist. (...) Kljub temu so kmetice uspele in še danes uspejo vstopiti v mesto s precejšnjimi količinami mleka (...) Analize pa skoraj vedno pokažejo, da gre za ponarejeno mleko. Pred nekaj dnevi se je zaplenilo na desetine litrov mleka, ki je vsebovalo od 1, 1.5 ali 2 odstotkov maščobe, medtem ko je najmanjša predpisana meja 3.2 odstotka«* (Rivista mensile della città di Trieste, 1929: 16).

Zaradi vsega tega so bili po mnenju sanitetnega urada nujno potrebni ukrepi *»za učinkovito in stalno nadziranje mleka, ki se ga uvaža v Trst«*. Ta je, denimo, predlagal, da naj bosta za pregledovanje mleka, *»ki prihaja vsak dan ob šesti, sedmi in osmi uri z obalnimi parniki iz Istre, kot tudi za tisto, ki prihaja po kopnem čez Žavljje in Katinaro, potrebna dva lahko pa trije komisarji ter osem mestnih redarjev; za tiste ženske, ki prihajajo v Trst z osličji in vozovi okrog štirih zjutraj, pa so potrebni štirje komisarji in osem mestnih redarjev, ki naj bi se postavili okrog treh zjutraj v bližino carinskega urada (...); za ženske, ki prihajajo s Krasa, in sicer Proseka, Barkovelj, Opčin ter Bazovice s tovornjaki, vozovi in jerbasi, so potrebni štirje komisarji ter osem mestnih redarjev, ki morajo biti na*

---

¹⁸³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2633, Anno1903, F. 3/5 2-5, n.87713.

cestah že v nočnih urah – okrog pol treh oziroma treh, ko se sreča prve vozove, pri Barkovljah pa so lahko okrog petih.

Komisarji se morajo nahajati tudi (...) na Vrdeli, in sicer ob petih zjutraj, za mlekarice iz Lonjerja, Bazovice, Gropade, Padrič, Trebč in iz same Vrdele.

Na istrski cesti, na cesti za Rocol, Katinaro, Reko, Škedenj, Rojan, Greto, Škorkljo, Kolonjo in Kjadin ter na vseh tistih cestah, ki vodijo iz predmestja oziroma s kraške planote v mesto, na vsakem od teh krajev, sta potrebna dva komisarja in dva mestna redarja, ki morata od petih zjutraj dalje nadzirati mlekarice z jerbasi.

Dva komisarja in dva mestna redarja pa naj bosta na glavni postaji, na postaji sv. Andreja kot kot tudi na tistih za Rocol ter sv. Ano...«¹⁸⁴.

Mestna oblast je posebno pozornost namenjala tudi ceni mleka. Že leta 1898 se je zaradi tega »pripočalo komisarjem večjo strogost«, ker so mlekarice prodajale mleko »po štirih različnih cenah....«¹⁸⁵. Pri predstavnikih mestnih organov je veljalo splošno prepričanje, da »kmetice prodajajo mleko po višji ceni in pogosto izkoriščajo dobro namero strank, ki mislijo, da je to mleko boljše od tistega, ki ga dobivajo v mestnih mlekarnah«¹⁸⁶. V času fašistične propagande se je celo pisalo, da kmetice »v glavnem odkupujejo mleko od proizvajalcev«, ki jim »skoraj vedno ne dajo več kot 50 centov na liter« ter s tem, da ga odnesejo v mesto, »zaslužijo za 200 odstotkov (še več pa ko dodajajo vodo...)...« (Rivista mensile della città di Trieste, 1929: 16).

Podobno obtožbo vsebuje tudi pritožba tržaških trgovcev iz 20. let, v kateri pišejo slednji celo o »vojski potujočih žensk (točneje o 886 mlekaricah)«, ki se po mnenju piscev »spusti vsak dan v Trst tudi iz bolj oddaljenih krajih (gre za razdalje dolge od 15 do 30 kilometrov),

---

¹⁸⁴ Comune di Trieste, Archivio generale. Sanità ed igiene. Vigilanza igienico-sanitaria, busta 299, »Latte 1927-1966«.

¹⁸⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n. 44077.

¹⁸⁶ Comune di Trieste, Archivio generale. Sanità ed igiene. Vigilanza igienico-sanitaria, busta 299, »Latte 1927-1966«.

z namenom, da bi (...) prodale nekaj litrov mleka (v povprečju 24 litrov) po višji ceni kot je določena, in ki se giblje od 1,50 do 1,80 lir«. Mlekarice prodajajo povsod, »po vseh mestnih vogalih, na dvoriščih, po stopniščih (...), povečini brez kakršnega koli dovoljenja za prodajo mleka (samo 292 žensk na 886 je ob pregledu imelo veljavno izkaznico)«. Trgovci pravijo, da »gre za nekontrolirano vojsko (...), ki ne plačuje pristojbin, stroškov za najemnine, prevoz, led...«¹⁸⁷.

Večje razumevanje in strpnost do mlekarjenja pokaže šele med drugo svetovno vojno dr. A. Goia¹⁸⁸, ki kot vodja urada za mleko pri ekonomski ustanovi za zootehniko na tržaškem pokrajinskem uradu pošlje prefektu tržaške pokrajine izčrpno tehnično poročilo glede oskrbe mleka v Trstu (z naslovom »*Sončne in senčne plati pri organizaciji službe mleka za mesto Trst*«). V njem izpostavi dvoje, in sicer, da problem oskrbovanja mleka v Trstu »*ni izključno urbane narave, temveč je neločljivo povezan z razmerami kmečkega sektorja...*« ter da »*ni nobeno drugo mesto tako vezano na svojo pokrajino kot Trst*«. »*Da bi se zadostilo potrebam urbanega središča, je potrebno kupovati mleko v drugih pokrajinah (Vidmu, Trbižu, Benetkah), od koder ga prihaja več kot polovica, za ostalo pa poskrbi tržaško kraško območje ali pa bližnja kraška območja, ki spadajo pod Gorico in Pulj. Kmečko gospodarstvo v nižini je po avtorju popolnoma različno od tistega na kraškem območju. Medtem ko je za prvo značilna plurikultura, je za kraške kmetije značilna monokultura. Prav zaradi tega razloga je proizvodnja mleka za kraške kmete temeljnega pomena, saj predstavlja 'skoraj vedno' tudi edini dohodek za kmetijo*«. Zato, trdi dr. Goia, je prišlo do tako imenovanega »*fenomena kmetic*«, ki je za Trst še posebej značilen in pomemben ter onemogoča kakršno koli rešitev pri urejanju oskrbe mleka v Trstu. Dr. Goia v svojih sklepnih mislih opozori, da to ni samo problem mesta, temveč je istočasno tudi problem podeželja oziroma okolice.

---

¹⁸⁷ Comune di Trieste, Archivio generale. Sanità ed igiene. Vigilanza igienico-sanitaria, busta 299, »Latte 1927-1966«.

¹⁸⁸ AST, Prefettura di Trieste, Gabinetto (1923-1952), n.busta 462, class. 0318/1944, »Alimentazione«, Latte.

Nič drugače ni mislil sanitetni urad leta 1956, ki je enemu izmed predstavnikov generalnega vladnega komisariata iz ekonomskih razlogov odsvetoval prepoved prodaje tistega mleka, ki so ga kmetice nosile v Trst. Poleg tega je menil, da so zakonska določila o proizvodnji in prodaji mleka iz leta 1929 lahko veljavna le za tiste občine, ki imajo zbiralnico mleka, v Trstu pa je še ni, zato *»se tudi ne more prepovedati neposredne prodaje mleka lokalnim proizvajalcem...«*. Urad je tudi zavrnil pritožbe v zvezi z oporečnostjo njihovega mleka in zagotovil, da je mleko kmetic pod strogim nadzorom. *»V njihovi navadi je tudi«,* kot pravi zapis, *»da prelivajo mleko v atrijih hiš«,* vendar določene kmetice počnejo to, *»da ne bi nosile večje teže v višja nadstropja«*. To je po trditvah urada le navidezni problem, kajti *»atriji niso nič bolj umazani od kmečkih hlevov in hiš (...), obenem pa kmetice ne tako množično nakupujejo mleka v mestu kakor se misli, ker velika večina prodaja izključno mleko svoje lastne proizvodnje...«*¹⁸⁹.

Leta 1971 so slovenske mlekarice še zadnjič predmet razprav in žolčnih polemik. S tem mislimo na pismo, ki ga je združenje trgovcev poslalo tržaški občini, v katerem zahteva, da se kmeticam prepove prodaja mleka na domu, saj naj bi se ta izvajala v popolnem nasprotju z zakonskimi določili. Trgovci omenjajo tudi nepravilnosti in prekrške pri dostavi mleka na domu: *»...kmetice prevažajo mleko na vozilih, ki niso izključno namenjeni samo temu, puščajo ga celo v umazanih avtobusnih prtljažnikih skupaj z drugim blagom ter prelivajo mleko brez najmanjše pazljivosti...«*. Občina Trst je, vsaj po njihovih opažanjih, *»dopuščala tako dejavnost kmetic, ne da bi pri tem upoštevala norme, ki jih sam zakon predvideva«*. To naj bi bila posledica nekega *»humanega razumevanja«,* pri tem pa se je pozabljalo *»na koristi lastnikov mlekarn...«*. Pismo se kajpak zaključí z zahtevo po takojšnji ukinitvi dejavnosti kmetic, z odvzemom vseh njihovih dovolilnic¹⁹⁰.

---

¹⁸⁹ Comune di Trieste, Archivio generale. Sanità ed igiene. Vigilanza igienico-sanitaria, busta 299, »Latte 1927-1966«.

¹⁹⁰ Comune di Trieste, Archivio generale. Sanità ed igiene. Vigilanza igienico-sanitaria, busta 299, »Latte 1927-1966«.

Prodaja mleka, ki je bila za ženske s tržaškega območja tako pomemben posel, je pričela nazadovati nekje od 70. let 20. stoletja dalje. Zadnja leta so ženske nosile mleko v Trst le dvakrat oziroma trikrat tedensko, kasneje pa povsem opustile to dejavnost, le nekatere so se omejile še na raznašanje mleka po vasi (Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 16, 36).

III. 6. *Prodaja rib*

Ravno tako pomembna pridobitna dejavnost, ki je omogočala zaposlitev določenemu številu ženskega prebivalstva v mestu in v okolici, je bila prodaja rib. Ribe se je v Trstu prodajalo že od 18. stoletja dalje na ribji tržnici (Bamboshek, 2003: 77). Vsi tržni pravilniki v preteklosti so namreč določali, da morajo ribiči vse morske in sladkovodne ribe prinesiti na tržnico, da bi jih lahko pregledal občinski tržni komisariat in s tem preprečil prodajo »pokvarjenih, nesvežih in nezdravih rib«¹⁹¹. Pri dodelitvi prodajnih mest na tržnici so imeli »prednost Tržačani z lepim obnašanjem in z družino«, pri nezasedenih mestih »vdove prodajalcev ali domači ribiči«¹⁹². Sodeč po podatkih iz leta 1811 je bilo največ prodajalk rib iz Trsta, Milj, Kopra, Rovinja, Benetk, v glavnem so bile to žene ribičev, tako kot je bila tudi neka 32-letna Slovenka iz Kanala¹⁹³. Slovenk je bilo sicer na glavni ribji tržnici sorazmerno malo. Ob koncu 19. stoletja so, na primer, Crismancich Antonia, Krisciak Antonia ter Persich Rosa prodajale polenovko,¹⁹⁴ medtem ko je zunaj tržnice prodajala rake Antonia Pippan, ki je bila poročena s »skoraj vedno brezposelnim tapetnikom, drugače mati šestih otrok, z zelo hudimi ekonomskimi težavami«¹⁹⁵. V ribarnici pri sv. Jakobu pa je dobila

---

¹⁹¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1118, Anno 1848-52, F. 3/5-1, n. 1137.

¹⁹² Comune di Trieste. Archivio generale. Sanità ed igiene. Annona –Mercati, busta 227. »Regolamenti mercato del pesce«.

¹⁹³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.119, Anno 1806-1811, F. 3/29 a 31, n. 3065.

¹⁹⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1963, Anno 1894-1897, F. 3/5 1-5, n. 9255.

¹⁹⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1963, Anno 1894-1897, F. 3/5 1-5, n. 8150.

prodajno mesto v približno istem obdobju 45-letna Maria Ersetich, ki je s prodajo rib vzdrževala moža in pet otrok¹⁹⁶. Kako slovensko žensko lahko najdemo še med t.i. »mušolerami«, ki so v mestu prodajale školjke, »pečene kot kostanj po vseh ogljih« (Bednarik, 1932:79).

Drugače je bila prodaja rib po mestu strogo prepovedana, tako da se »...jih ni smelo nositi po mestnih četrtih in drugih trgih...«¹⁹⁷. Tudi kazni so bile za tako početje dokaj visoke: pri vsaki kršitvi je bilo, denimo, leta 1832 najprej zaplenjeno blago; če so kršitelja ponovno zasačili, ga ni doletela samo zaplomba, temveč tudi – odvisno od okoliščin - arest ali telesna kazen, tretjič pa so mu mestni organi odvzeli dovoljenje za opravljanje obrti¹⁹⁸.

Čeprav so mestne oblasti skrbele za izvajanje predpisov ter se trudile, da bi zavrle take nedovoljene posle, so bile zlorabe zelo pogoste. Ribe so prodajali »nekateri ribiči ali prodajalci rib« predvsem takrat, »ko rib niso uspeli prodati na tržnici, ker jih je bilo na trgu preveč...«¹⁹⁹. Da bi od prodaje rib iztržili čim več, so jih ponujali povsod: »na ribiškem čolnu, doma in na drugih mestih zunaj ribje tržnice...«²⁰⁰. Šele v kasnejšem obdobju (na prelomu 19. in 20. stoletja) je občinski magistrat, po predložitvi prošnje, izdajal ribičem dovoljenja zlasti za neposredno prodajo določenih vrst mehkužcev in rakov, toda le »na določenih mestih«; izjemoma so lahko prodajali tudi v trgovinah, vendar samo pod pogojem, da so bili »lokali primerni in pod nadzorom tržnega osebja«²⁰¹.

»Potujoča trgovina z ribami« pa je še posebej cvetela v nekaterih okoliških vaseh, kjer je bilo v preteklosti močno razvito ribištvo. »Večina ribičev, ki imajo lastno hišico in kos

---

¹⁹⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-1902, F. 3/5 -3, n. 41023.

¹⁹⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1118, Anno 1848-52, F. 3/5-1, n. 1137.

¹⁹⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1118, Anno 1848-52, F. 3/5-1, n. 1137.

¹⁹⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.352, Anno 1821-22, F. 31, n. 5138.

²⁰⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.31, Anno 1833, F. 31, n. 3070.

²⁰¹ Comune di Trieste. Archivio generale. Sanità ed igiene. Annona –Mercati, busta 227. »Regolamenti mercato del pesce«.

vinograda, živi med Barkovljami in Devinom. Polovica vseh (150 družin je ribiških) biva v sv. Križu morskem. Tu je tudi največje ribiško pristanišče.« (Bednarik, 1932: 79). Iz navedenega Bednarikovega prispevka lahko izluščimo, da je bil Križ tista vas, kjer se je glavnina prebivalstva ukvarjala z ribištvom. Čeprav je od nekdaj v splošni zavesti globoko ukoreninjena predstava o ribolovu kot izrazito moškem poslu, ne gre prezreti dejstva, da so v preteklosti tudi kriške ženske sodelovale pri tej ribiški dejavnosti: pomagale so pri pripravah na ribolov, izdelovale mreže²⁰², prodajale ribe, v določenih primerih pa so bile tudi aktivno udeležene pri samem ribolovu, na kar namiguje zlasti ohranjeno arhivsko gradivo. V enem izmed dokumentov, naslovljenem na tržaški politično-ekonomski Magistrat, takole piše: »Iz registrov, ki jih vodi pripravnik iz kancelarije G. Pontoni in ki je zadolžen za izdajanje dovoljenj itd., izhaja, da je bilo v lanskem sončnem letu 1842 izdanih (...) osem potrdil za ribolov v visokem morju, tri potrdila za ribolov ob obali, nihče pa se ni odpovedal ribiški dejavnosti«. Vredno je omeniti predvsem potrdila za ribolov v visokem morju za prvo polletje, ki jih dobilo osem Križanov, in sicer »*ribič Bogatez Giuseppe (hišna št. 66), Cossutta Martino (hišna št. 58), Giuseppejeva žena Tenze Maria (hišna št. 91), vdova Magagna Orsola (hišna št. 97), Bogatez Giuseppe (hišna št. 65), Giuseppejeva žena Sirk Maria (hišna št. 120), vdova Bogatez Anna (hišna št. 70) in Matijeva žena Sedmak Anna (hišna št. 56)*«. Seznam se konča z opombo, kjer je zapisano, da ni bilo v drugem polletju izdano nobeno potrdilo²⁰³.

Če je bilo aktivno sodelovanje pri ribolovu za ženske nekaj neobičajnega, ne moremo trditi česa podobnega za prodajo rib, s katero se je ukvarjalo veliko število Križank, v manjši meri pa tudi Kontovelke. Na začetku so si s tem služile kruh le žene ribičev, ki so prodajale

---

²⁰² Mreže so v prejšnjih stoletjih izdelovali ročno, šele proti koncu 19. stoletja so se pojavili prvi industrijski obrati, najprej na Škotskem, potem pa v severni Evropi. Na Tržaškem so jih sprva pletli iz lana in konoplje, kasneje iz bombaža. Čeprav je bilo pletenje mrež povečini moško delo, se je v Križu izjemoma ukvarjala s to dejavnostjo neka vdova Marija Kocljeva – Švab, ki se je z izdelovanjem velikih trat za tone, celo preživljala. Njene mreže naj bi bile kakovostne in cenejše kot druge (Volpi-Lisjak, 1995:325).

²⁰³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.946, Anno 1843-1847, F. 3/5 - 3, n. 355.

družinski ulov, postopoma, zlasti od začetka 19. stoletja dalje, pa so se jim pridružile še vdove in druge vaške ženske, tako da jih je bilo, recimo, v Križu pred drugo svetovno vojno približno 70 (Volpi, 1995 : 325).

Njihov delovni dan se je začel zelo zgodaj, saj so morale že ob 5.30 čakati na ribiče v kriškem pristanu, da bi od njih lahko odkupile ribe (ibidem: 325-326). Odkupljeni ulov se je najprej stehtalo, šele nato so ga ženske položile v zaboj ali v jerbas. Sardele, guže, sardone, kalamare ali brancine so skrbno sortirale, tako da je bilo med vsako vrsto rib platno. Cene posameznih vrst rib so bile vnaprej dogovorjene, ribičem pa so ribe izplačale naslednji dan, ko so prišle po nove. Ko je bil posel opravljen, so se morale odpraviti po zelo strmi poti, z več kot 700 stopnicami in s 25-30 kg težkim bremenom svežih rib, iz pristana najprej v vas, nato pa še na svoja prodajna območja. Ribe so ponujale po tržaških predmestjih ter po vseh okoliških vaseh: od Bazovice do Štivana, Medje vasi, Gorjanskega, Komna, Dutovelj in Sežane, tako da so dnevno lahko prepešačile tudi do 25-30 km. V novejšem času so se začele posluževati železnice in se vozile celo v Cervignano. Preprostim okoličanom so večinoma prodajale le sardele in sardone, medtem ko so premožnejši kupovali drage ribe, kot npr. brancine ali ribone, ki so jih posebej naročevali. Če vseh rib ni bilo mogoče prodati, so jih preprosto zabarantale za jajca, fižol, ajdo ali karkoli, le da se niso vrnile domov s polnim jerbasom (ibidem: 326). Med sabo so bile zelo povezane, nastopale pa so tudi organizirano in strnjeno. Po fašističnem opustošenju vaške kapelice leta 1922 so, denimo, zbirale denar in kupile nov kip Matere Božje. Po zapisu kriškega župnika Furlana je bil *»dne 8.9.1925 ta kip, visok 80 cm, blagoslovljen v toku velike procesije. Držali so tudi peto mašo, druga tiha maša je bila popoldne pri sv. Roku od 4 ½ do 6 ½ . Pekoči govor je imel g. Vodopivec za dekleta in žene sužnje mode in moške preklinjalce.«* (Ibidem:325).

Če vseh rib ženske niso uspele prodati, so Križani, posebno sardele, oddajali v tovarne ribjih konzerv: *»...spreten ribiški čoln ujame v eni noči do 25.000 sardel. Ker jih ne morejo vseh prodati, jih oddajajo v tovarno v Izolo za konserviranje.«* (Bednarik, 1932: 79). Sardele naj bi odkupovala še devinska tovarna Warhanek, ki je izdelovala konzerve sardel po francoskem načinu Nantes. Sardele je tudi solila v olju in sodčkih, marinirala je jegulje in prodala v desetih letih kar 638.460 kg predelane ribe. V njej je našlo zaposlitev približno 50 žensk iz okoliških vasi, ki so sardele čistile, zlagale v konzerve ali pa sušile, nasoljevale in jih zatem pakirale sodčke (Volpi-Lisjak, 1995: 252). V tej zvezi lahko za zaključek citiramo še Davisov zelo nazoren opis njihovega delovnega vsakdana v času pred prvo svetovno vojno:

»Enajsturni delavnik se je začel točno ob šestih zjutraj. Zamujanja niso trpeli. Delovni proces ni bil urejen po sistemu tekočega traku, ampak so vse delavke najprej skupaj opravile eno fazo in potem pričele z naslednjo. Opoldan je bil enourni premor za kosilo. Použile so kuhana jajca in fižol, kar so prinesle od doma, ali pa sardine - te so zmaknile v tovarni. Potem so delale še pet ur, od enih do šestih popoldne.... Ženske so vstajale ob pol štirih, se oblekle in pozajtrkovale, potem pa so se ... napotile v tovarno..... Zvečer so se vračale domov okrog osmih...« (Davis, 1989: 113-114).

III.7. Druge ženske pridobitne dejavnosti

Glede na to, da je bil razpon ženskih zaposlitev dokaj širok, je mogoče ob omenjenih gospodarsko pridobitnih dejavnosti najti ženske še v drugih gospodarskih vejah. V ohranjenem arhivskem gradivu se pojavljajo zlasti opisi lastnic majhnih trgovin z živili. Ena takih je bila 36-letna Teresa Cravos iz Vrem, žena sodarja Pietra Cravosa, ki je davnega 1833. leta odprla trgovino živil v hiši na št. 646, da bi *»z dobičkom te dejavnosti podpirala*

svojo številno družino...«²⁰⁴. Nekaj let kasneje se je pri mestnih organih znašla prošnja Križanke Gioseffe Miklitsch, ki je prav tako želela prodajati živila²⁰⁵. Mikličeva pa ni bila edina vaška ženska, ki so jo pritegnili taki posli. Opaziti je celo, da so bile po okoliških vaseh prav ženske tiste, ki so bile lastnice večine takih trgovin z živili. Že v prvi polovici 19. stoletja naletimo nanje na Proseku, Opčinah, Katinari in pri sv. Ani²⁰⁶.

Trgovino s cunjami pa je imela v lasti Marija Miklitsch. *»Nekaj let je služila pri družinah v Trstu, si na tak način prihranila skromno vsoto ter ocenila, da bi jo vložila v majhno trgovino cunj..... Stopila je v posel z nekim Andreo Pugliatom in s pomočjo vdove Žerjal odprla leta 1838 trgovino pod svojo hišo.«*²⁰⁷. V tem pogledu je zanimiv še primer štirih prodajalk vampov na živilskem trgu, ki so se odločile, da bodo skupaj najele trgovino. Leta 1896 sta tako naslovili na slavni magistrat prošnjo prodajalki vampov na Lesnem trgu, ki bi radi skupaj s Stoparjevo in Mozetičevo prodajali vampe v najeti trgovini v ulici Nuova²⁰⁸.

Ohranjeni spisi izrecno omenjajo tudi mesarice, ki so opravljale svojo obrt tako v mestu kot po vaseh. Ženske so tudi proizvajale in prodajale vse vrste alkoholnih pijač. O tem so nam na voljo že podatki iz druge polovice 18. stoletja (1775), ki dokazujejo, da so Slovenke iz Ljubljane, Postojne, Krasa, Vipave, Planine prodajale domače ali tuje vino ter žgane pijače²⁰⁹. Tudi prodaja piva je bila včasih v ženskih rokah, tako kot pri Mariji Dobrilla, ki ga je ob koncu 30. let 19. stoletja prodajala *»na Rocolu na št. 356«*²¹⁰. Manjše število mestnih

---

²⁰⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.653, Anno 1833-1835, F. 3/1 - 1, n. 9759.

²⁰⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.838, Anno 1838-1842, F. 8/1 - 1, n. 7410.

²⁰⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.583, Anno 1833-1837, F. 3/5 1 -4, 3461.

²⁰⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.838, Anno 1838-1842, F. 8/1 - 1, n. 38624.

²⁰⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1963, Anno 1894-1897, F. 3/5 -1-5, n. 6344.

²⁰⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, Anagrafi di Trieste, Anni 1735-1758, 1765, 2D 32a.

²¹⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.838, Anno 1838-1842, F. 8/1 - 1, n. 6944.

ter vaških žena (npr. iz Križa, Bazovice, Katinare in Škednja) se je preživljalo še s prodajanjem likerjev²¹¹.

Precej razširjena in dobičkonosna dejavnost, pri kateri so odigrale ženske pomembno vlogo, je bilo gostinstvo. Gostiln je bilo več vrst, od manjših vinotočev in krčem, do lokalov s kuhinjo in prenočišči (Kalc, 2004:358), ki so jih vodile ženske skupaj z možem, pogosto pa tudi same. Med te je spadala, sicer zelo samozavestna, lastnica gostilne v Barkovljah, Rosa Razem, ki je prosila »*slavno oblast, da bi preklicala zaplembo 324 litrov terana, ki jo je odredil neki tržni nadzornik (...) preprosto zato, ker je ugotovil, da je malo kiselkasto*«. V svojem pismu izjavlja, »*da funkcionar ni hotel poskusiti vina iz drugih sodov...in je želel samo tistega*«. Po njenem prepričanju je šlo »*le za čisto obrekovanje kakega zavidljivca, da bi lokal spravil na slab glas. Vino je bilo kupljeno dne 9.6. 1908 pri kmetu Cristianu Cossutti iz sv. Križa na št. 194.... Košuta je zagotovil, da je vino nepokvarjeno...šlo je za domač teran z našega območja, po katerem povprašujejo tudi naši tržaški gostje....*«²¹².

Malce težje je v arhivskih virih zaslediti v Trstu kako lastnico kavarne (Censimento 1877: XVIII). Po statističnem občinskem popisu iz leta 1875 naj bi bile v celem Trstu samo štiri, za kasnejši popis iz leta 1900 pa ne moremo ugotoviti dejanskega števila, ker so lastnice ali upraviteljice kavarn navedene skupaj s prodajalkami likerjev, vseh pa naj bi bilo 35 (Frühbauer, 1903: XVIII). Ena redkih je sicer bila, vsaj po priimku sodeč, neka Slovenka - vdova Emila Cociancich. Ta je imela v začetku 20. stoletja v lasti kavarno »*Caffè bisantino*«, v ul. Stare mitnice na št. 28, in leta 1904 prosila oblast, da bi ji dovolila »*tako kot prejšnja leta postaviti (...) mize in stole na pločnik pred kavarno ...*«²¹³.

---

²¹¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.583, Anno 1833-1837, F. 3/5 1 -4, n.3461.

²¹² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.3166, Anno 1908, F. 3/5 1 -4, n.25950.

²¹³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2634, Anno 1904, F. 3/5 2 -5, n.845.

Ženske so opravljale tudi najrazličnejše servisne dejavnosti. Med vsemi so bile najbolj zastopane šivilje (po podatku za leto 1875 jih je bilo kar 3693), sorazmerno veliko je bilo tudi likaric, vezilj, modistk, tapetnic, klobučark ter čevljark (Censimento 1877; Frühbauer, 1903). Ženske je bilo mogoče srečati še med izdelovalkami jader, dve Slovenki sta bili v drugi polovici 19. stoletja tudi »mojškri za izdelovanje zastav« (Kažipot po Trstu, 1884: 135). Najstarejši popis iz druge polovice 18. stoletja navaja še izdelovalke gumbov in pokrival, čipkarice in tkalke, solinarke iz Trsta, Škednja in Milj ter izdelovalke pletenk (Kalc, 2004: 359). V istem viru najdemo tudi nekaj slovenskih kuharic, precej slovenskih priseljenk in okoličank pa je bilo dninark in nosačic, ki so prenašale seno, smeti, vreče; kasnejši občinski popis (1875) pa omenja tudi prinašalke vode (Censimento, 1877). V mestu je bila ena izmed ženskih dejavnosti oddajanje sob oziroma postelj, prav tako pa ne smemo pri tem bežnem pregledu pozabiti na babice ter dovilje. Če so prve prisotne tako v okoliških vaseh kot v mestu, so slednje najštevilnejše v mestu. Nekaj žensk je še prodajalo tobak ter izdelovalo igralne karte in papir za tobak, nekatere druge pa so delale po raznih mestnih tovarnah (Censimento, 1877; Frühbauer, 1900). Največ žensk, kar 939, je bilo po podatkih iz leta 1875 zaposlenih v mestnih skladiščih (Censimento, 1877), kjer se je odbiralo, razvrščalo in pakiralo blago (Apih, 1988: 73). »Sessolotte«, tako so se namreč imenovali, so čistile zlasti gumi in kavo, ponavadi v mestnem skladišču, lahko pa tudi na domu. Tej dejavnosti so se posvečale večinoma ženske, kar pričajo tudi podatki za leto 1900, po katerih naj bi čistilo gumi 61 žensk ter 26 moških, medtem ko je bilo za čiščenje kave zaposlenih 294 žensk, moških pa le 11. Iz Rutarjevega prispevka (1896:104-105) lahko razberemo še zelo natančen prikaz njihovega dela:

»...K hišni obrtnosti prištevamo v prvi vrsti čiščenje kave in gumija. Kavovčeva zrna luščijo še le v skladiščih in tam tudi mešajo razne vrste, ako to zahtevajo odjemniki, da dobijo cenejše blago. Ker pa to preveč stane, zato dajejo kavo v malih vrečah najetim ženskam na dom, da jim pomagajo vsi člani njih rodovine izvršiti zahtevano delo. Seveda natančno

nadzorujejo množino in kakovost kave pri oddaji in sprejetju. Mnogo rodovin v Trstu preživlja se samo s tem delom.

Še več dela daje čiščenje gumija in drugih mirodij, ki prihajajo iz dežele neizobraženih narodov. Taki nabirajo soje pridelke pomešane s prstjo, peskom in drugimi ne pripadajočimi tvarinami, a v Trstu morajo vse to očistiti, »sortirati« in skrbno v zaboje spraviti. Gumi dovažajo v Trst v najsurovejšem stanju. Prijemnik ga spravi najpoprej v svoja skladišča, ga da tam očistiti in presejati. Debelejše kose potem zvagajo in izroče ženskam, ki se s tem pečajo (»šešalote«), da jih očistijo in razvrste po kakovostnih vrstah, ki se v trgovini zahtevajo. Nekatero uvozne tvrdke dajejo do sto ženskam takega zaslužka.«

Nenazadnje ne smemo pozabiti tudi odbiranja sadja, ki je bilo ravno tako v ženskih rokah, kar nam spet potrjuje Rutar (1896: 125):

»...posebna špecijaliteta je v Trstu trgovina z južnim sadjem, zlasti z narančami in limonami. Trgovci naročujejo to blago na svoj račun v južni Italiji, zlasti na Siciliji, ali pa je dobivajo od tamošnjih producentov in trgovskih tvornic v razprodajo. Iz Trsta pošiljajo mnogo desčic na Sicilijo, da naredo tam iz njih potrebne zaboje. ...Ker se pa to sadje prav lahko pokvari, zato je v Trstu koj pregledajo in odberejo. Prezrelo ali že nagnito sadje proda se potem po nizki ceni na domačem trgu, ali pa se razpeča v Benetke in druge primorske kraje. To odbiranje opravljajo večinoma ženske, ki odpro vsak posamezen zaboj in izluščijo vsak kos iz papirnatega omotka, slabo blago na stran denejo, a dobro zopet v papir zavijejo in potem v zaboje ali sode zabijejo. S tem delom se živi v Trstu kakih 1500 rodovin.«

III.8. Služenje v mestu

V preteklosti je služenje predstavljalo eno izmed glavnih oblik zaposlitve za mlada dekleta, predvsem za tista iz nižjih podeželskih slojev. Težke ekonomske razmere so namreč deklice iz manj premožnih družin prisilile, da so morale že v rani mladosti zapustiti dom in se preživljati s služenjem (Scott, Tilly, 1981: 54- 56; Hufton, 1991: 17), da so si lahko same z lastnim delom zagotovile doto in si s tem povečale ne prav velike možnosti za poroko (Žnidaršič, 2000: 157). Kmetje so ponavadi pošiljali svoje hčerke služiti na kmetije, v znatnem obsegu pa so odhajale tudi v bližnja mestna središča (Scott, Tilly, 1981: 57).

Eno izmed takih močnih – za dekleta privlačnih – gospodarskih središč je bil v preteklosti prav gotovo Trst, ki se je potem, ko se je s Sueškim prekopom odprla neposredna pot z Levanta proti Daljnemu vzhodu, naglo dvigal kot emporij habsburške monarhije. Takrat že močno razviti pomorsko trgovski dejavnosti se je zlasti po letu 1891, ko je mesto prenehalo biti svobodno pristanišče in ko je v začetku novega stoletja (1908) dobilo tudi novo železniško povezavo z zaledjem, priključila še industrija. Pri rasti Trsta v velemesto in pristanišče evropskega in svetovnega pomena je imelo nezanemarljivo vlogo tudi njegovo zaledje. Tržaško prebivalstvo se je od leta 1869 pa do leta 1910, ko je doseglo številko 235000, vzdignilo predvsem zaradi močnih imigracijskih tokov (Zgodovina Slovencev, 1979: 532-533). Priseljevanje je v razdobju med 1881. in 1890. letom vplivalo na demografsko rast za 5,25%, med 1891 in 1900 pa že za 10,74%, do najvišjega odstotka rasti, in sicer 20,45 %, pa je prišlo med letom 1900 in 1910 (Apih, 1988: 70).

Najštevilčnejši priseljenci so prihajali prav iz neposrednega slovenskega zaledja, tako da je bil Trst pred prvo svetovno vojno celo največje slovensko mesto, saj so v njem našli po uradni statistiki iz leta 1910 kar 56.916 Slovencev (Zgodovina Slovencev, 1979: 533).

Migracijske tokove iz slovenskega zaledja proti Trstu je opaziti že v drugi polovici 18. stoletja, kar potrjujeta oba mestna popisa iz tistega obdobja. Na osnovi podatkov iz leta

1765 ter 1775 so med priseljenci prevladovali zlasti moški, vendar pa se že takrat začenjajo doseljevati v Trst tudi ženske (Kalc, 2004:346). Predvsem gre tu za priseljenke iz širšega zaledja Gorice, Vipavske, iz območij sežanskega, postojnskega in delno logaškega okrajnega glavarstva, Istre, zlasti koprskega zaledja ter nekaterih delov obalnega pasu, ki v mestu delajo kot kuharice, strežnice ter deklet (Kalc, 2004: 352, 362)). V 19. stoletju pa se razmerje obrne v korist žensk, ki se v Trstu množično zaposlujejo kot služkinje pri bogatih tržaških družinah. Migracijski tok proti mestu je tako od druge polovice stoletja pa vse do prve svetovne vojne izrazito ženskega tipa (Cattaruzza, 1979: 28; Frühbauer, 1903: IV), kar je povezano s preobrazbami družbenih in gospodarskih razmer v tedanjem slovenskem prostoru²¹⁴, obenem pa tudi s strukturo mestnega prebivalstva oziroma njegovimi vse večjimi potrebami po hišni služinčadi²¹⁵.

Mlada slovenska ženska delovna sila prihaja z goriškega, gradiškega, sežanskega in tolminskega območja, največ pa s kranjskega. Tako je leta 1890 na 1000 priseljencev s Kranjske odpadlo kar 1299 Kranjic, leta 1900 pa na 1000 Kranjcev celo 1569 žensk (Luzzatto Fegiz, 1929: 22-23).

---

²¹⁴ Spreminjanje agrarne gospodarske strukture je bilo povezano s propadanjem in upadanjem kmečkih gospodarstev. Vzroke je treba iskati v zemljiški odvezi v letih 1853-1855, ki je pomenila konec fevdalnih odnosov, v izplačilu odškodnine za to odvezo ter v neugodni ureditvi gozdnih in pašnih servitutov. Tako obdobje od sredine 18. do sredine 19. stoletja na Slovenskem zaznamujejo agrarna revolucija, konec fevdalizma, prevlada manufakturne proizvodnje in začetki strojne industrije, ter posledično prvi val izseljevanja v mesta in tujino (Fischer, 1986:59). Druga polovica 19. stoletja ter leta do razpada Avstro-Ogrske pa je obdobje, ki slovenskim deželam prinese nov gospodarski preobrat, saj narašča pomen neagrarne proizvodnje. Tudi dograditev Južne železnice Dunaj – Trst leta 1857 pripomore k vse večji industrializaciji slovenskih dežel. Vzporedno z razvojem industrije prihaja do propadanja manufaktur, obrti, kmetstva ter večjega zaposlovanja podeželskega prebivalstva v mestih ter do množične emigracije v zahodno Evropo in Severno Ameriko (ibidem: 60).

²¹⁵ V teku 19. stoletja postane opravljanje hišnih del pri meščanskih družinah izrazito ženski poklic. Mlada dekleta se izseljujejo s podeželja v mesta zaradi visokega meščanskega povpraševanja po hišni služinčadi (prisotnost služabnika v hiši je bil *conditio sine qua non* v življenju meščanov) (Hinde, 1988: 543-544), kar pripelje do izrazitejšje diferenciacije in segregacije oziroma feminizacije ženskega služabniškega dela. Vzroke moramo iskati predvsem v večji fleksibilnosti žensk, v globokih spremembah na trgu plačanega dela, na trgu porok, v migracijskih strategijah in na področju ženskega dela. Medtem ko je bila več kot polovica služabnikov poročenih, so bile ženske v glavnem neporočene in samske, kar je pomenilo, da je bila moška delovna sila zaradi porok veliko manj fleksibilna kot ženska (Arru, 1996:256). Tudi preobrazba trga mestne delovne sile in možnosti za moške, da si poiščejo druge vrste zaposlitve, ne da bi bili prisiljeni pri tem prilagajati svoje življenjske cikle željam delodajalcev, spremenijo v dokaj kratkem obdobju razmerje med spoloma znotraj te poklicne skupine. Čeprav postanejo služabniki bolj kvalificirana delovna sila, njihov zaslužek pa v primerjavi z ženskim tudi štirikrat večji, se povpraševanje po moških manjša, to pa vzpodbudi takojšnji vstop ženske delovne sile na moški delovni trg (Arru, 1988: 475).

Ker je bilo služenje vezano na časovno omejeno življenjsko obdobje, in sicer na čas od otroštva do poroke, je veliko kmečkih deklet odhajalo v mesto že pri dvanajstih, trinajstih, včasih pa celo pri enajstih letih (Laslett, 1988:346; Žnidaršič, 2000:157). Da so bile služkinje precej mlade in samske dokazujejo tudi statistični podatki iz leta 1900, ki pravijo, da se nahaja najvišji delež služinčadi, to je s 41,8%, v starostnem razredu od 20 do 30 let, v razredu pod dvajsetim letom pa jih je kar 26,7%. Po tridesetem letu se odstotek žensk v tej kategoriji začne zniževati, kar je posledica relativno poznih porok pri tej poklicni kategoriji (Frühbauer, 1903: XVII, IXVI). Služenje ni bilo namreč samo sredstvo sekundarne socializacije ali izobraževalni proces za mladostnike, temveč je tudi odločilno prispevalo k uravnavanju ženitne starosti in vplivalo na sklepanje »kasnejših« porok (Laslett, 1988:346).

Dekleta so v mesto ponavadi prihajala z vlakom, s prijateljicami, največkrat tudi sama, brez spremstva staršev (Palazzi, 1990: 157). Ob prihodu so si takoj skušala poiskati službo, najpogosteje preko posredovalnic za delo ali z ustnimi informacijami in priporočili, najredkejši, večkrat tudi neuspešen način iskanja dela pa je bil preko časopisnih oglasov. Delo so si služkinje lahko dobile takoj ali po nekaj dneh, včasih pa se je iskanje zavleklo in trajalo tudi nekaj tednov, celo mesecev (Žagar, 1996: 23-24). Slovenskim dekletom v Trstu so bile, recimo, razmere ob koncu 19. stoletja še posebej nenaklonjene, zlasti zaradi politične nestrpnosti tržaških meščanov do slovenskih ljudi.

»V Trst sem prišla 1892. oziroma 1893. leta. Težko je povedati, kako se počuti šestnajstletno dekle, ko pride samo v veliko mesto, kot je Trst, in nima tu nikogar, ki bi jo sprejel, nobenega znanca. ...Ker nisem imela nikogar, me nihče ni vprašal: 'Kaj pa če službe ne bi našla, kaj boš naredila?' Zato sem vedela, da moram službo najti. Hodila sem po mestu in našla posredovalko za službe. Kronice v žepu so bile maloštevilne, zato sem morala službo čim prej dobiti. Posredovalka me je najprej vprašala, ali sem Slovenka. 'Zdaj so bile volitve in je bil izvoljen Slovenec Nabergoj s Proseka. Zato so Italijani tako jezni, da

so prepovedali sprejeti kako Slovenko v službo.' Bila sem vsa potrta. Tega nisem mogla razumeti. Če je bil izvoljen Slovenec, vendar ne morejo odreči ubogemu dekletu koščka kruha....» (Koledar Družbe sv.Mohorja, 1950: 65).

Služkinjo je ponavadi izbirala sama gospodinja ter jo sprejela v službo šele takrat, ko je ustrezala njenim zahtevam. Dekleta so namreč morala biti predvsem delavna, poštena, vljudna, spoštljiva, ne preveč gostobesedna in jezikava (Žagar, 1986: 25).

Ker zanje ni veljala obveznost celoletnega služenja kot pri kmečkih poslih, so ostajale pri družinah različno dolgo: v družini so lahko služile po več let, pogosto pa celo vse življenje, lahko pa so zapustile družino (samovoljno ali zaradi odpovedi) že po nekaj mesecih, tednih ali celo dnevih. Najpogostejši vzroki, ki so dekleta pripeljali do take odločitve, so bili: premalo hrane ali preslaba hrana, pretežko delo, slabo ravnanje ali vzvišeni odnosi gospodarjev, neredno plačevanje, selitev gospodarja v kak oddaljen kraj ali njegova smrt. Službo so zamenjale tudi, če se v družini niso dobro počutile, če so dobile boljšo ali pa so se poročile. Gospodinje pa so jih odpuščale zaradi njihove morebitne ostarelosti, zmanjšane zmožnosti za delo ali ko so delodajalčevi otroci odrasli, v primerih kraje, lenobe, nočnega pohajanja, jezikavosti, prepirljivosti, daljše obolelosti oziroma nosečnosti, ali zaradi slabega finančnega stanja delodajalcev (ibidem: 26). Služkinje so v družinah prevzemale gospodinjstvo v svoje roke lahko delno ali v celoti, odvisno od števila služabnikov v hiši. Njihov delovnik je trajal 15 do 16 ur, včasih tudi več, počitek pa so si lahko privoščile le ob nedeljah popoldne (ibidem: 30).

»Začela sem takoj svoje delo. Ni bilo lahko. Bila sta res samo gospod in gospa, vendar je bilo delo naporno. Najtežje je bilo nositi na glavi vodo v visoka nadstropja. Takrat Trst še ni imel vodovodov v stanovanjih. Na ulicah so bili veliki vodnjaki in ljudje so čakali v dolgi vrsti s škafi v roki, da so si nanosili vodo v stanovanje. Za mlado dekle to ni bilo lahko. Dobila sem novo službo in sem v njej ostala šest mesecev. Nekoč pa sem prinesla že več škafov vode, žile na vratu so se mi od napora napele in padla sem v nezavest. Gospodinja

je klicala zdravnika in ta mi je prerokoval, da ne bom doživela nikdar 30 let, ker sem zelo slabotna. Seveda sem bila slabotna, ker je bila hrana zelo borna, napor pa velik.» (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1950: 65).

Za svoje delo so služkinje bile plačane tudi v hrani in stanovanju, denarni del zaslužka se je izplačeval mesečno. Njihova plača je bila odvisna od vrste dela, od kvalifikacije in izkušenosti (Žagar, 1986:36-37).

Odnosi med služkinjami in družinami delodajalcev so bili v prikriti ali odkriti obliki izkoriščevalski (ibidem: 43). Služkinje so imele ne glede na starost in dobo služenja v hiši status, ki je bil podoben otrokovemu: morale so ubogati in treba jih je bilo izobraziti. Gospodarji in gospodinje so izvajali popolni nadzor nad časom in delom služkinj, lahko so disciplinsko ukrepali, jih kaznovali, z mlajšimi pa tudi fizično obračunavali (Laslett, 1988:348). Odnos med služkinjo in gospodarjem je bil od nekdanj eden najbolj opaznih primerov univerzalne težnje bogatejših in močnejših, da si podrejajo revnejše in šibkejše, ter jih izkoriščajo (ibidem: 351-352):

»Gospodar je mislil, da je služkinja njegova sužnja. Kot manjvrednjega človeka je mislil, da ga lahko izrabi in uniči (...) prebedela sem vso noč, ker se nisem čutila varno, naslednji dan pa sem hotela na vsak način spremeniti službo (...) odšla sem k posredovalki. Povedala sem ji, da ne maram ostati v tej službi niti uro več. Ta me je okregala, češ: 'Kaj, ali veš, da si Slovenka in da ne moreš izbirati službe? Kam pa misliš, da boš prišla? Kot Slovenka moraš biti pripravljena na vse! Samo razvajena si, za nobeno delo nisi....' Jaz pa sem vztrajala, da ne morem biti v taki službi, ker sem pošteno dekle in hočem tudi taka ostati. Tedaj mi je bilo zelo težko. Iskala sem novo službo, toda povsod so hoteli čim več od nas. Slovenci, ki so se bili v preteklih letih nekako prebudili in so bili prav zato tudi pri volitvah zmagali z Nabergojem, ti vodilni Slovenci v tistih letih niso mislili na uboge slovenske služkinje. Zato smo bile prepuščene nekako same sebi. In najbolj je bila tisti

dobi izpostavljena in brez zaščite slovenska služkinja.« (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1950: 65).

Kako »*pozabljeni udi človeške družbe*« (Družinski prijatelj, 12.7. 1907, št.13: 196) so bile uboge slovenske služkinje v Trstu, so se kaj kmalu zavedale nekatere tržaške Slovenke z Marijo Skrinjar na čelu, ki so leta 1898 ustanovile zavod sv. Nikolaja - zavetišče za brezposelne služkije. Od leta 1909 dalje pa je podobno nalogo opravljal znotraj društva »Zveza Marijin dom« tudi zavod sv. Marte.

III.8.1. Zavod sv. Nikolaja

Slovanska v dekleta,
za narod, vero vneta!
Sedaj sem pač še otročaj,
Kot ve pa bom kedaj!
Ne, ni na svetu raj –
oh, treba bo trpeti
nam bridko tu na sveti ...
Trpi in potrpi' se naj!

A dom trpinkam vam sedaj
Zgradil je sveti Nikolaj.

Saj veste,
Služabnice ve zveste
in Kristove neveste:
bogat ni bil svet Nikolaj,
a znal: Tri deklince poštene,
uboge bile bi zgubljene,
in del je: »Od uboštvaj daj,
s tem rešiš jim poštenje vsaj.«
Skrivaje jim dari je nosil,
skoz okno jim jih trosil.
Ostale so vse tri poštene,
zgubljene bilo ni nobene.
Zahvaljen, sveti Nikolaj,
Nekdaj, a zlasti pa sedaj.
Nevarnost zdaj je tudi,
da naših ktera tu se zgrudi
v skušnjavah in pa v trudi;
a Ti pa, sveti Nikolaj,
zgradil si jim sedaj
to varno zavetišče
kot neko pač svetišče,
ki vsaka vas,
kedar bo čas,
naj zaupljivo ga obišče...

Posvečen dom je ta sedaj,
Bog prebivalkam srečo daj!

(Simon Gregorčič, 1948: 243-244)

III.8.1.1. Zamisel in ustanovitev doma

Kakšne so bile dejanske razmere v Trstu in kako velika je bila potreba po nudenju pomoči dekletom, ki so si služile kruh v tem mestu, nam prvič odkrito spregovori nek dopis iz Sežane, objavljen leta 1894 v Edinosti (12.5.1894, št. 57: 3). V njem nepodpisana avtorica (po vsej verjetnosti Marija Skrinjar) upravičeno ugotovlja, da se v mestu *»toliko skrbi za dečke, zanemarja pa se deklice«*. Kritično se obregne ob starše, ki pošiljajo tudi 12 do 13 let stare deklice same v to *»duševno pogubo«*, kjer so prepuščene *»same sebi«*.

Če deklica »naleti na dobre gospodarje, potem je dobro. Kaj pa, če pride v hišo, kjer se še rogajo njeni pobožnosti, kjer žalijo njeno versko čustvo? Hudo je za tako deklico. Nekaj časa pač joka, ali moli k Bogu, ker je tako zapuščena. Sčasoma se pa privadi vsemu in se pokvari med spačenimi ljudmi«.

Da se to zlo odpravi, je potrebno, po avtoričinih besedah, v prvi vrsti poučiti starše *»o njih dolžnostih do otrok ter jim posebno zabičati: a) da ne pošiljajo svojih hčera v mesto, ako ni posebne sile; b) vsakako ne pred 18 letom, in c) da pazijo vestno, v kake roke jim pride hčerka...«*. V sklepnem delu članka pa še poziva tržaške gospe, da *»naj se zavzamejo za službujoče slovenske mladenke«* ter naj ob priliki cesarjeve 50-letnice ustanovijo v Trstu zavetišče za brezposelne služkinje, saj bi tako *»najlepše počastile 'julilej miroljubnega vladarja'. Ako vspeva 'Društvo patrijotičnih gospa', ako uspeva družba sv. Cirila in Metoda, zakaj ne bi vspevala družba v varstvo siromašnih deklic?!!!«*.

»Rodoljubne gospe«, predvsem pa Marija Skrinjar²¹⁶, ki je bila glavna ustanoviteljica in pobudnica ustanovitve zavoda ter njegova dolgoletna voditeljica, so kmalu zatem začele

---

²¹⁶ Marija Manfreda por. Skrinjar se je rodila 10.12.1857 v Kobaridu, umrla pa je 25. 12. 1931 pri Sv. Križu pri Tomaju. Dvorazredno osnovno šolo je končala v Kobaridu in bila Gregorčičeva učenka. Leta 1882 si je z Gregorčičem začela tudi dopisovati: najprej samo v obliki voščil, od leta 1897, potem ko je začela pisati v *»Slovenki«* in ko se je leta 1898 ustanovilo v Trstu Zavod sv. Nikolaja, pa v obliki pisem. Poročila se je z orožniškim stražmojstrom Simonom Skrinjarjem, in ko je ta stopil v pokoj, sta se preselila v Trst, kjer se je posvetila narodnemu in socialnemu delu, predvsem slovenskim dekletom, ki so v velikem številu prihajale v Trst služiti in bile brez varstva. Bila pa je tudi ena izmed ustanoviteljica ženske podružnice Ciril-Metodove družbe (ustanovljene 12.2.1887). S svojimi dopisi se je redno oglašala v Edinosti, na njeno željo pa je Fr.

snovati zavetišče za brezposelne služkinje, kar nakazuje tudi kratka izjava v pismu, ki ga je leta 1897 poslal Simon Gregorčič (1948:163) svoji nekdanji učenki M. Skrinjarjevi: *»...Veseli me, da se tako krepko potegujete za narodno stvar. Pri Vas so padli moji nauki na dobro zemljo – Bog Vas živi!«*.

Osnovni odbor, ki so ga sestavljale Marija Škrinjar, Zorzut Rezika, Kunigunda Blatnik, Ivanka Ivančič, Rezika Gruden, Nežika Gruden, Ema Dekleva, Ivanka Černigoj, si je tako zadal nalogo, da bo zavod sv. Nikolaja *»ustanovljen v proslavo 50-letnice Njegovega Veličanstva presvetlega cesarja Frana Josipa I.«*, sprejemal in *»ščitil pred pretečo nevarnostjo devojke došle z dežele«*, tako da bi tudi *»tržaške Slovenke pokazale svojo vdanost«* ter *»vstregle plemeniti želji plemenitega vladarja«*.

»Tu bodo preskrbljene z vsemi potrebščinami ter se bodo vrh tega poučevale v ročnih delih, kuhanju, likanju in šivanju; navajale se bodo h krepostnemu življenju in štedljivosti. Vsaka devojka, katera bode hotela biti vsprejeta v zavod, bode morala imeti priporočilo od duhovnika in županstva. Zavetišče bode v dogovoru s stariši ter jih obveščalo o vedenju njihovih hčera. Skrbelo se bode tudi, da se jim preskrbi dobre in vesne gospodarje ter pazilo na nje, da ne zajdejo na slaba pota.« (Slovenka, 1898,II, zvezek 14: 326-327).

17. junija 1898 je c.kr. namestnik uradno potrdil, da društvo Zavoda sv. Nikolaja *»postavno obstoji«*, s 1. septembrom (Edinost, 19.7.1898, št. 126: 3) pa je zavod že pričel delovati. Datum prvega občnega zbora je bil predvidoma določen v mesecu juliju, vendar so ga morali prestaviti na 18. september, ker je *»mnogo gospa, ki se zanimajo za zavod, odpotovalo iz mesta«*.

Podgornik, lastnik in urednik Slovanskega sveta, ki je od 1891 do leta 1895 izhajal v Trstu, odmeril ženskam posebno prilogo za ženske - Ženstvo, kamor so pisale Marica Nadlišek, Marija Skrinjarjeva, Marica Strnadova, Vida Jerajeva idr. Na njegovo pobudo je leta 1896 začela nagovarjati tržaške Slovenke, da bi ustanovile lastno glasilo. Pregovorila je Marico Nadlišek, da je prevzela uredništvo, in tako je januarja 1897 začela izhajati Slovenka, glasilo slovenskega ženstva (Primorski slovenski biografski leksikon, 1986: 382). Bila je tudi zvesta dopisovalka v »Jadranski«, »Slovenski ženi« in »Ženskemu svetu« (Ženski svet, 1925, III, št.6:145).

Občni zbor se je pričel *»ob 4 uri in pol«* s pozdravom in govorom o pomenu in koristi zavoda začasne predsednice Marije Skrinjar, začasna tajnica Kunigunda Blatnikova pa je prebrala pravila. Na občnem zboru je zavod dobil odbornice, ki so za predsednico izvolile Karlo Ponikvarjevo, podpredsednico Marijo Dolinar, tajnici Kunigundo Blatnik in Mašo Grom, denarničarko Marijo Skrinjarjevo, pregledovalki računov pa sta bili Netka Pegan in Vekoslava Godina. Spregovorila je tudi Karla Ponikvarjeva, ki je *»vsodbujala izvoljene odbornice k vstrajnemu delu na korist zavoda, priporočivši navzočim dekletam ljubezen do novega društva, in pozvavši iste, naj širijo to ljubezen med svoje tovarišice ter naj se o vsaki potrebi zaupljivo obračajo do zavoda, ki je edini pripomoček za odvrnitev nevarnosti, preteče mladenkam«* (Edinost, 28.9.1898, št.187:3)

Odbor je tudi izrazil željo, da naj *»vsa čislana županstva«* ob izdajajanju poselskih knjižic opozarjajo dekleta, ki odhajajo v Trst, na zavod sv. Nikolaja, ki ima sedež v ulici Stadion št. 19 , v prvem nadstropju (ibidem).

III.8.1.2. Financiranje

Služkinja (spevala Rozaljka)

Kadar žalost me obdaja
in brez službe, kam ne vem,
V Z a v o d r a d a N i k o l a j a,
v varno zavetišče grem.
Prosim lepo, prosim milo,
vse stanove, vse ljudi:
Zavodu darov obilo
pride naj iz vseh strani. (Družinski prijatelj, 6.12.1907, št. 23: 377)

Zavetišče so tržaške Slovenke odprle *»z velikim trudom in velikimi žrtvami«*, saj so bili stroški za ustanovitev zelo visoki. *»Le 26 gld. je bilo v blagajni, a izdati je trebalo 500 gld. samo za najmanje potrebe za stanovanje, opravo tiskovine itd...«* (Edinost, 2.1.1899, št. 1:3). Denarna sredstva je zavod dobival le od *»pokroviteljnine, ustanovnine, podpornine,*

članarine²¹⁷, radodarnih doneskov, čistih dohodkov ter morebitnih veselíc«, skratka bil je odvisen od »vsestranske pomoči«, saj je temeljil na samopomoči (Edinost, 28.9.1898, št.187: 3). Iz časopisnih virov izhaja, da je vsaj v začetku zavodu poleg »ženskih podpornic in ustanovnic«²¹⁸ najbolj pomagala »častita duhovščina, potem tje in sem kak posveten rodoljub«, pozivom pa se niso, vsaj po mnenju odbora, v zadostni meri odzvala županstva (Edinost, 2.1.1899, št. 1: 3). »Ako se pomisli, kako grozni usodi so v večjih mestih izpostavljena brezposelna dekleta je človeku res neumevno, kako je možno, da treba v dvajsetem stoletju še pozivati in moledovati oblasti, da se zganejo in kaj store v obrambo teh ubogih bitij«. (Slovenka, 1900, IV, št. 2: 43).

Z denarnimi prispevki so, na primer, podprle zavod v teku njegovega dvoletnega delovanja samo nekatere občine: Ljubljana, Črnomelj, Cerknica, Loški potok, Kastav, Rovte, Novo mesto, Jelšane, Bovec, Vrhnika, Idrija, Sežana in Klanec (Slovenka, 1900, IV, št.4: 90). V istem času so večje zneske prispevali tudi nekateri dobrotniki in dobrotnice ter Hranilnica in posojilnica iz Litije (Slovenka, 1900, IV, št.2: 43). Dohodke so društvu prinašale tudi razne veselice, dramatične predstave, ki jih je zavod občasno prirejal (Slovenka, 1900, IV, št.4: 90).

Leta 1900 je bilo v blagajni približno 800 K, tako da je lahko vodstvo razdelilo služkinjam različne podpore (Slovenka, 1900, IV, št.7: 165). »Kljub svojim skromnim gmotnim

---

²¹⁷ Po pravilniku naj bi pokrovitelji plačali »enkrat za vselej 100K, ustanovniki 40K, podporniki 2 kroni na leto«, ter »redne udinje, ki plačujejo mesečno pristojbino, 20 vinarjev« (Slovenka, 1900, IV, št.7: 165), kasneje naj bi se mesečna članarina dvignila na 40 vinarjev (Družinski prijatelj 1906, št.14: 214): »Ako pride kako dekle prosit zavetišča, ki še ni udinja, vpisati se mora takoj ter se – ako nima denarja tedaj - zavezati, da bo udnino plačala takoj, ko si bo zaslužila denar..... Seveda je o tem tudi takih deklet, ki potem v službi rada pozabijo na svojo dolžnost in ne vplačujejo udnine; večina pa se zvesto oklene zavoda.« (Slovenka, 1900, IV, št.7: 165). Če dekleta niso plačevala »mesečnine 2 meseca« ter denarnih obveznosti niso poravnala tudi po opominu, se je po pravilniku »prenehalo članstvo«. Medtem ko so bili lahko častni člani, pokrovitelji, ustanovniki in podporniki »osebe obojega spola«, pa so bile redne članice »le one osebe ženskega spola«. Te so se morale »ustmeno ali pismeno« javiti voditeljici zavoda ter »doprinesiti dotično svoto« (ibidem).

²¹⁸ Med temi je bilo največ služkinj, ki so takoj pristopile »kot udinje in podpornice« ter prispevale za bodoči zavod prvi denar, skupaj z nekim duhovnikom, ki je daroval 20 gld. (Slovenka, 1900, IV, št.7: 165).

sredstvom« je dajal zavod dekletom hrano, pogosto je moral svojim varovankam »preskrbeti tudi najpotrebnejše obleke«, da so sploh lahko šle v službo. Vodstvo je sicer moralo »svojo dobrodelnost zelo omejiti«, ker so bili prihodki »sila skromni«, letna najemnina pa je znašala »okroglih 600 gld«. Po njegovi oceni bi bilo treba »izdatne in stalne podpore, ali pa naj bi se uredilo tako, da bi vsaka občina plačala zavodu odškodnino za one svoje občanke, ki bi bile v času, ko iščejo službe, brez denarnih sredstev in bi jih zavod torej sprejel na občinske stroške« (Slovenka, 1900, IV, št. 2: 43).

Še intenzivneje se je začelo z zbiranjem denarnih sredstev potem, ko je vodstvo želelo kupiti hišo. Ker se slovenska županstva niso odzvala v zadostni meri, jim je pri nakupu hiše pomagala predvsem Tržaška posojilnica in hranilnica.

»Ker smo se bale, da nam 'Tržaška posojilnica in hranilnica' ne dovoli vse potrebne svote, smo se v stiski obrnile do vseh slavni županstev po Slovenskem v trdni nadi, da nam vsaj kolikor toliko priskočijo na pomoč. Ali kruto smo bile prevarjene v tej nadi svoji. Od vseh županstev so se odzvala: iz Litije..., iz sv. Križa na Vipavskem, iz Črnomlja, Cirknice, Nakla pri Kranju, Drožgoč na Štajerskem, Hrenovic in Loža pri Rakeku. Torej osem od vseh županstev po Slovenskem.« (Svetilnik, 18.4.1902, II, št. 8: 11).

Leta 1902 se je društvenemu odboru posrečilo kupiti »hišo v Rocolu za 50.000 kron« (Svetilnik, 7.3. 1902, II: 11). Po nakupu hiše so se stroški povečali, poleg tega je bilo treba plačati še »stanarino, hrano, razsvetljava in kurjavo« (Družinski prijatelj, 26. 7.1907, št. 14: 205), voditeljico, njeno namestnico, perico in vratarja, kar je spravljal samo vodstvo »v veliko zadrego« (Družinski prijatelj 25.1.1907, št. 2: 24). Nekaj let kasneje je zavodu le uspelo »zamašiti mnogo dolgov«, darovi so postali številnejši, ker naj bi »zavladalo po širni Sloveniji splošno zanimanje za prepotrebni Zavod« (Družinski prijatelj, 22.2.1907, št.4: 57), tako da se je zavod začel »zopet dvigati« (Družinski prijatelj, 25.1.1907, št.2: 24).

Ponovno se zavetišče znajde v hudih denarnih težavah med prvo svetovno vojno, ko zavod lahko varovankam ponudi le prenočišče, za hrano pa nima dovolj denarnih sredstev.

»Časi so žalostni, resni, dohodki pičli, skromni. Naši sinovi branijo lepo našo domovino, pred lakomnim Lahom, kateri se je hotel polastiti lepega Trsta, središča slovenske domovine. Ukrasti nam hoče vse naše narodne naprave. Žrtve so ogromne in tako trpi tudi zavetišče Zavod sv. Nikolaja. Viri usihajo dan zadnem. Troški so ogromni. V Zavodu so mladenke, katere nimajo doma, ne vedo za svojce, nimajo službe – ali jesti je treba. Streho jim nudi zavod, ali hrane, potrebne hrane jim ne more nuditi, ker so dohodki prenehali popolnoma.« (Edinost, 27.1.1916, št.27: 2).

Zaradi pomanjkanja dohodkov in podpor mora tako zavod leta 1919 prenehati s svojim delovanjem (Ženski svet, 1925, III, št. 6: 146).

III.8.1.3. Sedež

Ob ustanovitvi je imel zavod svoj sedež v ulici Stadion na št. 19, v najetem stanovanju (Edinost, 28.9.1898, št. 187: 3; Slovenka, 1900, IV, št.7: 165), vendar se je že leta 1900 moral soočiti s prostorsko stisko: *»Prepotrebno bi bilo, razširiti društvene prostore, ker so dosedanji preomejeni. Koliko prošenj deklet moramo sedaj odbiti, ker je vedno vse prenapolnjeno.«* (Slovenka, 1900, IV, št.4: 90)

Vodstvo je zato začelo razmišljati o nakupu hiše, ki jo je tudi kupilo leta 1902 v ulici Settefontane 34, na Rocolu. *»Dekliški dom zavoda sv. Nikolaja«* so odprli še istega leta, in sicer v nedeljo, 7. septembra.

Dopoldne je bila sv. maša, ki jo je *»daroval društveni katehet preč. Gospod Fran Guštin«*, sledilo je blagoslovljenje doma ter popoldanska slavnost s pozdravi, deklamacijo

Gregorčičeve pesmi »O posvečenju doma zavoda sv. Nikolaja«²¹⁹ ter koncertna veselica s »Slovanskim pevskim društvom« ter vojaško godbo²²⁰. O uspehu veselice nam izpričuje tudi Gregorčičevo pismo: »Srčno me veseli moralni vspeh veselice vslužbenk slovensko-tržaških; (prijde že tudi materijalen.) Nastavite za god sv. Nikolaja vsem blagomislečim Slovencem – te trde služnjiške čevljičke in videli boste, da ne ostanejo prazni. Sveti Nikolaj je radodaren bil, - Slovenci ga moramo v delih častiti.« (Gregorčič, 1948: 327-328). Kmalu po odprtju zavoda si je glavna ustanoviteljica Marija Skrinjarjeva zlomila nogo, kar je negativno vplivalo tudi na delovanje samega zavoda: »...ko je hotela namreč pokazati neki služkinji, kje je spravljen na podstrešju njen kovčeg, je padla blaga žena z lestve tako nesrečno, da si je zlomila nogo. Nepopisno je trpela doma in v bolnici, a končno so ji morali odrezati nogo pod kolenom« (Ženski svet, 1925, III, št.6: 146). Gregorčič je o njeni bolezni takole razmišljal: »...Prav zbolela pa me je tožna novica, da še zdaj niste iz postelje. Trdno sem bil uverjen, da ste že davno popolnoma na nogah, kakor kdaj poprej; toda, žal, varal sem se. To je pa moral biti res hud vdarec. Pomilujem Vas in družino – in škoda za zavod!...« (Gregorčič, 1948: 341).

Čeprav je še vedno delovala pri upravljanju zavoda kot svetovalka in zaupnica, je bilo zavetišče zaradi njene bolezni »močno prizadeto«, tako da so morali hišo prodati, vodstvo

---

²¹⁹ Po vsej verjetnosti je Marija Skrinjar Gregorčiču, potem ko je zavod kupil hišo, poslala fotografijo, saj ji je ta v pismu, z dne 11.8.1902, takole odgovoril: »Obe razglednici sem prejel. Dom mi jako vgaja, - še bolj namen in Vi.... Ne vstrašite se trnjeve poti! Delujte, rešujte naša bitja in potem lahko rečete: »nisem zastoj živela, ker vidim sad svojega dela«(Gregorčič, 1948: 320).

V enem izmed pisem Skrinjarjeva Gregorčiča celo prosi, da bi ob priliki odprtja doma napisal pesem, ter ga vabi k prireditvi. V pismu izrazi željo, da bi on blagoslovil dekliški dom – »Oni, kateri mi je ulil ljubav do naroda in bližnjega – Oni, kateri je te blage cvetke gojil pozneje s svojimi poezijami, katera je njega učenka, tako strastno prebirala ter sklenila, da hoče taka biti, kakor jo uči njeni nepozabni in ljubljeni duhovni oče...Uresničila sem vse ono, kar je želel Oni, katerega sem spoštovala bolj kot nikogar na svetu. Ali ne zato, ker je bil mogoče duhovnik ali mogoče, ker je bil slučajno moj katehet, ne, zato, ker je bila to Božja volja, da ste me ravn Vi učili. Pač pa zato, ker ste bili učitelj ljubezni do bližnjega, ker ste mi ukazali, da naj: Odprem srce, roke, ter naj otiram bratovske solze! Ubogala sem Vas in sedaj sem srečna, bi bila tisti dan, ako bi bili navzoči Vi ter bi Vam rekla: To je Vaše delo. Naročili ste mi in jaz sem izvršila...« (Gregorčič, 1948: 470- 471). Gregorčič je sicer pesem napisal, ni pa se udeležil prireditve (ibidem: 330).

²²⁰ASTS, I.R. Direzione di polizia in Trieste, Società (1850-1918), n.busta 148/161, Fasc.154.

pa je prevzela Marija Žitnik (Ženski svet, 1925, III, št.6: 146). Po tem se je zavod selil v ulico Farneto na št. 18, kjer je tudi ostal vse do njegove ukinitve leta 1919.

III.8.1.4. Notranja razhajanja

Marija Skrinjar je, kot glavna pobudnica ustanovitve zavetišča za služkinje, kljub *»globokemu prepričanju, čvrsti volji in velikem človekoljubju«* (Slovenka, 1900, IV, št.7: 165), naletela pri ustanavljanju zavoda na precejšnje nasprotovanje v takratnih družbenih krogih. Nekaterim njenim *»znankam«* se je zdelo *»smešno, neumno misliti na tako snovanje brez vseh gmotnih sredstev in brez vsake protekcije«*.

»In ko bi se naše gospe malo bolje vglobile v razmotrivanje socialnega vprašanja in se malo bolj poučile o bednih okoliščinah in razmerah naših služočih deklet, tedaj bi se jim krčilo srce v sočutju, ko bi se pred njihovimi očmi odprla jama bede in pregreh, v kojoj zaidejo naše mladenke druga za drugo. Pač bi jim potem prešlo veselje do šumnih in potratnih zabav, in vsaka bi se trudila, da stori čim več za socialno idejo.« (Slovenka, 1900, IV, št.2: 43).

Drugi so na osnovi *»tehtnih argumentov«* podvomili v izključno žensko sestavo društva ter niso samo zatrjevali, da ženski zavod ni potreben, temveč tudi, da kot tak ne bo *»vspeval«*.

»Pojavila se je žena, srčna in vztrajna do skrajnosti, ter je ustanovila žensko društvo. Žensko društvo v nas Šlovencih! Še tega je bilo treba. Saj je društev dovolj! Kdo bo podpiral vse to?! Čuli so se taki in enaki glasovi ...« (Slovenka, 1900, IV, št.4: 90). *»Obrnila se je nato do onega sloja, kteremu v blagor je hotela delovati-do služkinj samih. In res je njena ideja tu našla popoln odmev, popolno umevanje.«* (Slovenka, 1900, IV, št.7: 165).

V prvih letih delovanja je bilo zanj zelo malo zanimanja, nekateri pa so mu celo nasprotovali.

»Ni ga društva na Slovenskem, katero bi imelo toliko nasprotnikov, kakor jih ima baš naš zavod. Nasprotnice so mu vse one ženice, ki so doslej dajale našim dekletom prenočišča, nasprotni so mu naši narodni nasprotniki, ker vedo da hoče zavod dekleta ohraniti veri in domovini. ... Boli nas pa, da se celo v naših vrstah najdejo ljudje, ki ovirajo delovanje zavoda, zabavljajo čezenj ter škodujejo s svojim neprevidnim postopanjem ugledu in napredku društva. ...In zakaj vse to? Zato, ker se je zavod zavzel za najnižje sloje ženstva....« (Slovenka, 1900, IV, št.4: 91).

Vodstvu se je še očitalo, da sprejema »propalice«, da jim »daje potuho« (Družinski prijatelj, 12.7.1907, št.13: 196) ter jih vzdržuje in da jih spodbuja »k pohajkovanju«, čeprav jim je zavod nudil samo prenočišče, hrano pa je njegova voditeljica (Marija Skrinjar) plačevala na lastne stroške. Nekateri kritiki so hoteli, da bi se v zavodu dekleta prevzgojilo in napravilo iz njih »prave vzore vseh čednosti...«, vendar pa vodstvo – kot pravi eden izmed dopisov - »čudežev ne more delati niti v eni noči popraviti tega, kar je zakrivila dvajsetletna vzgoja.« (ibidem).

Težavne razmere je Skrinjarjeva leta 1904 razkrila celo Gregorčiču (1948: 478) in mu potožila, da za svoje delo v zavodu ne najde pravega umevanja, saj se je nekaterim zdela premalo stroga z dekleti, dobivala pa je tudi premalo opore v političnih krogih, posebno pa je čutila nasprotovanje v okolici tržaškega škofa Nagla.

To »posmehovanje in preziranje od lastnih bratov, zavist od nasprotnikov, mržnjo od sosedov in preganjanje od višjih« (Edinost, 8.11.1898, št. 220: 2) pa je negativno vplivalo tudi na delovanje znotraj samega zavoda, predvsem potem, ko ga Skrinjarjeva ni mogla več voditi. Odbornice in »še drugi duhovni gospodje« so po njenem odstopu zavod »nekako reformirali, seveda vedno na podlagi prvotnih pravil« (Edinost, 26.11.1910, št.327: 2). Čeprav je zavetišče vodil isti odbor kot ob ustanovitvi, v zavetišču pa so veljala ista pravila, je prihajalo v samem društvu do hudih notranjih trenj, ki so dosegla vrhunec na občnem zboru leta 1909, ko so nekatere članice »na krščanski podlagi« proglasile zavod

za liberalen, njegovo delovanje pa za škodljivo. Slednje so na občnem zboru »*nahujskana po strankarskih vplivih*« zahtevale odstop starega »*izvenstrankarskega*« odbora, ker naj bi ta »*kršil društvena pravila, deloval v duhu društvu nasprotnem in iz revnih zneskov za dekleta petentno samooblastno dajal tajnici Maši Grom mesečne nagrade po 20 kron, zanemarjal mesečne seje, hišni red i.t.d.*« (Edinost, 9.12.1910, št 351: 1). Dalje so se hudovale nad Ponikvarjevo, da proslavlja brezbožnega Ferrerja, medtem ko »*zavod stoji pod varstvom svetnika sv. Nikolaja*«, ter nad voditeljico Marijo Žitnik, ki »*brani protiversko časopisje*«. Nekaj pripomb je bilo slišati tudi na račun čistoče: »*...Ko je v svojem pozdravu omenila (K.P.) red in čistost zavoda oglasila se je neka Kavčič in omenila da ni tega v zavodu, temveč da kažejo rjuhe razne barve in da ni dobila kave ko je prišla pozno zjutraj iz cerkve. Na te malenkosti so druge ugovarjale in priznale da je v zavodu uzoren red, ter hrana dobra.*«²²¹

Na istem občnem zboru je Ponikvarjeva v svojem nagovoru že načela problem notranjih razhajanj, ko je omenila, da nekatere »*napadajo odbor*«: »*...in to si upa trditi oseba ki je morda prišla pred nekaj meseci sem, ki hoče s svojimi pretiranimi idejami kar preobrat napraviti mej vsemi dekleti...Pustite zavod nad strankami, to je človekoljubno podjetje ki pomaga vsacemu, ki je v potrebi in sili je li kristjanka ali ptuje vere. Ne rušite ga morda iz osebnih koristi.*«²²²

Do pravega razkola pa je prišlo pri volitvah novega odbora, kjer so se članice razdelile v dva tabora. Po mnenju starega odbora so se »*nekatero oglasile da je treba ves nov odbor, ker so v odboru gospe preveč liberalne, ker se čita »Edinost« koju je škof prepovedal (...). Boriti se moramo za krščanska načela i.t.d.*«. Kljub temu, da je predsednica odgovorila, da mora biti Zavod nad strankami, saj je »*človekoljubna naprava in zato ni treba tu nobene politike*«, »*Edinost pa naj ostaja zavodovo glasilo*«, se je vnel pravi besedni boj. »*Dekleta*

---

²²¹ASTS, I.R. Direzione di polizia in Trieste, Società (1850-1918), n.busta 148/161, Fasc.154

²²² Ibidem.

so se vse sporekla ker ene so bile za stari odbor, druga manjšina za novi odbor. Ker se ni moglo priti do zaključka razdelilo se je zborovalke v dva taborja na kar se je videlo da za stari odbor je bilo 50-70 zborovalk za novi pa 30-50 zborovalk«²²³.

Spor je bil tako hud, da je nemudoma odstopil duhovni voditelj Anton Križman, medtem ko sta naslednji dan dve nasprotnici starega odbora, in sicer Franja Petrič ter Marija Kavčič, pisali tržaškemu »redarstve(ne)mu ravnateljstvu«, mesec kasneje pa še c.kr. Namestništvu. V obeh pritožbah sta zahtevali predajo inventarja zavoda in odstop prejšnjega odbora, ki naj bi »vztrajal v krivični posesti odborništva« ter naj ne bi priznal »zakonito izvoljen nov odbor«, v zadnji pa sta še podali svoj pogled na potek samih volitev:

»Vse dobro misleče udinje so volile novi odbor. Imele so seboj volilne listke in izkaznice, da so udinje zavoda. Nasprotnice niso imele ne enih ne drugih. ...Naših je bilo brez pretiravanja dve tretjini in nasprotnih komaj ena tretjina. In ta tretjina je bila zastavljena a) od prejšnjih odbornic, ki nočejo odstopiti b) od deklet, ki so one dneve slučajno prenočile v zavodu, tudi če niso bile vpisane kot udinje c) od deklet, katera so jih s silo k sebi pritegnila. Ko je prejšnji odbor spoznal, da je propadel, ker je bilo naših več, je začel besneti od jeze. Mi smo zahtevale naj se glasovi štejejo... ter listki in izkaznice kontrolirajo, a niso hotele...kaj so naredile? ...upihnile so nam luč, dvigale mesto me obe roki za volitev, vleklo s silo bližnja dekleta k sebi, ena je našo tudi udarila. Naše so ugovarjale proti takemu počenjanju, toda one so jih podile s silo stran....«²²⁴.

Pritožilo se je tudi staro vodstvo, ki je prosilo, naj ga policijsko ravnateljstvo potrdi, ker je »smatralo, da je stari odbor pravilno izvoljen«²²⁵.

11.4.1910 je namestništvo končno odgovorilo predsedstvu zavoda, da »nima odločevalne pravice glede veljavnosti odborovih volitev, ker je to notranja zadeva društva« ter izrazilo

---

²²³ Ibidem.

²²⁴ ASTS, I.R. Direzione di polizia in Trieste, Società (1850-1918), n.busta 148/161, Fasc.154.

²²⁵ Ibidem.

zahtevo, da naj društveno vodstvo skliče novi občni zbor. Čeprav se je Ponikvarjevi sklicanje novega občnega zbora zdelo povsem neupravičeno, saj, po njenih besedah, državna oblast ni imela pravice »uničiti volitev« samo zato, ker »nekateri udje niso zadovoljni z izidom le teh«, poleg tega pa »ni storila nobenega koraka, da bi konstatirala, ali so pritožbe nasprotnic novoizvoljenega odbora utemeljene«, je bil 8.decembra 1910 novi občni zbor. Iz zapisnika, z dne 20.11. 1911, ki je bil sestavljen pri c.kr.redarskem ravnateljstvu skupaj z gosp. Frančiškom Gustinom, kooperatorjem pri Novem Sv. Antonu v Trstu, ter Karlo Ponikvarjevo, izhaja, da je na občnem zboru bilo prisotnih približno 100 članic, enoglasno pa je bil izvoljen odbor, ki ga je predlagal stari (napredni) odbor²²⁶. »Zaradi »nasprotstva« so »opozicijska dekleta« izstopila iz društva sv. Nikolaja, meseca maja leta 1910 pa so prav te nasprotnice »po inicijativi« Frančiška Guština ustanovile znotraj društva »Zveza Marijin dom« Zavod sv. Cite, ki je imel svoj sedež v ul. sv. Frančiška. Navedeno je bilo še, da ima »Zveza Marijin dom okoli 1500 članov in članic, ki daje materialno in financijelno podlago zavodu ...v lokalni se nahaja 25 postelj. Dekleta Zavodu plačujejo 20 v. na dan...²²⁷.

III.8.1.5. Število deklet

Da je bil zavod prepotreben v mestu, je razvidno iz visokega števila sprejetih deklet. Že v prvih štirih mesecih delovanja je bilo v zavetišču »nad 70 deklic« (Edinost, 2.1.1899, št. 1: 3), leta 1900 pa že nad 600, tako da je zavod v dveh letih delovanja sprejel v oskrbo več

---

²²⁶ Na občnem zboru, dne 12.12.1909, naj bi bil po trditvah Ponikvarjeve in njenih somišljenic izvoljen, z večino 20-30 glasov, sledeči odbor: g. Križman za duhovnega voditelja, predsednica naj bi bila K. Ponikvarjeva, njena namestnica Roža dr. Gregorinova, prva tajnica Maša Grimova, draga tajnica Ana Mušič, tretja pa Antonija Čarga (ASTS, I.R. Direzione di polizia in Trieste, Società (1850-1918), n.busta 148/161, Fasc.154).

²²⁷ Ibidem.

kot 1000 deklet, ki so prihajala iz vseh slovenskih pokrajin, veliko pa so jih morali tudi odsloviti »*radi pretesnih prostorov*« (Slovenka, 1900, IV, št.4: 90).

Leta 1900 je bilo največ Kranjic, in sicer 347, Primork 302, Štajerk 164 ter Korošic 80 (Slovenka, 1900, IV, št. 11, priloga). V razdobju med letoma 1909 in 1910 se število deklet sicer zviša, vendar se ohranijo podobna razmerja²²⁸.

Zavod pa ni skrbel samo za tista slovenska dekleta, ki so ostale v Trstu, temveč je bil »*angelj varuh tudi tistim, ki so se čez Trst izseljevale*« (Družinski prijatelj, 26. 7. 1907, št. 14: 205). Poleg Slovenk, ki so imele vedno prednost, je zavetišče sprejemalo v oskrbo še dekleta drugih narodnosti: leta 1900 je bilo, na primer, 45 deklet iz kraljevine Hrvatske, 6 Čehinj, 2 Poljakinji, 1 Rusinja, 29 Italijank ter 24 Nemk (Slovenka, 1900, IV, št. 11, priloga), medtem ko je bilo 1909 poleg omenjenih še 12 Francozinj in Angležinj, 3 Ogrke in celo ena Turkinja²²⁹.

V devetih letih (1898-1907) je sprejelo zavetišče pod svoje okrilje približno 9000 slovenskih deklet (Družinski prijatelj, 26. 7. 1907, št. 14: 205), samo meseca novembra leta 1907 je prišlo v zavod 80 deklet, odšlo iz zavoda pa 67 (Družinski prijatelj, 6.12.1907, št. 23: 373), v enem letu pa je zavod lahko sprejel tudi do (npr. v razdobju med 6.9.1905 ter koncem leta 1906) 818 deklet (Družinski prijatelj, 12.7.1907, št. 13: 196). Število mladenk se je povečalo leta 1908, tako da jih je bilo kar 1138²³⁰, kasneje pa je začelo rahlo upadati (Edinost, 9.12.1910, št. 351: 1). Med prvo svetovno vojno je bilo v zavodu samo 17 deklet od teh so bile 3 begunke, iz policijskega poročila pa izvemo, da je zavod je imel na razpolago 23 postelj in da je v njem prenočevalo dnevno 16-20 oseb²³¹.

---

²²⁸ ASTS, I.R. Direzione di polizia in Trieste, Società (1850-1918), n.busta 148/161, Fasc.154.

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ ASTS, I.R. Direzione di polizia in Trieste, Società (1850-1918), n.busta 148/161, Fasc.154.

²³¹ ASTS, I.R. Direzione di polizia in Trieste, Società (1850-1918), n.busta 148/161, Fasc.154.

III.8.1.6. Dejavnosti v domu

Glavni namen zavetišča je bila »moralna in materijalna podpora brezposelnem služkinjam«. Zavod je priskrbel varovankam brezplačno prenočišče, hrano »za malo odškodnino«, pogosto tudi »na upanje, često po več tednov« ter obleko (Slovenka, 1900, IV, št.2: 43), včasih celo »telesno varstvo« (Edinost, 17.11.1910, št. 318: 2).

V zavetišču se ni skrbelo samo za »duševnik«, temveč tudi za »telesni blagor deklet«: v primeru bolezni jim ni bilo treba v bolnico, temveč so se, če niso bile hudo bolne, lahko zdravile kar v zavodu ter celo dobivale zdravila po nižjih cenah. »Človekoljubni zdravnik gosp. Dr. Martinis, rodom Dalmatinec, uvidevši korist zavoda, ponudil se je, da bo dekleta zdravil brezplačno. In ne samo to: posređoval je tudi pri lekarničarju, da dekleta dobivajo zdravila veliko ceneje.« (Slovenka, 1900, IV, št. 11, priloga)

Tako je »dvajsetletna služkinja Katica Strukelj iz Loma pri Tolminu obolela v Trstu. Ko je njena mati Marija to izvedela, ni mogla drugače kot priti obiskat svojo hčerko. Iz Zavoda (...) je morala Katica v bolnišnico. Mati je prišla do nje in jo tolažila kakor zna le mati. Vendar je še mati zbolela....Zavod je bil tudi za mater gostoljuben in jo negoval kakor je mogel in znal. Voditeljica vel. g. Marija Žitnik, ki je stregla bolni ženi z vso ljubeznijo, je poskrbela, da se je napravila tudi oporoka. Pohvalno so se vedle vse gojenke Zavoda...in bile vedno pri umirajoči.. pokojnico so prinesli k sv. Justu in potem na pokopališče.« (Družinski prijatelj, 26.7.1907, št.14: 218).

Predvidena je bila tudi denarna podpora v primeru nesreče, vendar le, če so to dopuščala denarna sredstva. Kmalu po ustanovitvi zavoda je Marija Škrinjar predstavila »predlog, da bi se ustanovil podporni zaklad za stare in onemogle služkinje«, ker so se nanj obračale celo tiste služkinje, ki »radi starosti ali bolehnosti niso zmožne za nobeno službo«. Škrinjarjeva je izrazila željo, »da naj bi morda gospodinje plačevale v ta namen po 1 krono

na leto, služkinje pa po svojih močeh«. Po priporočilu gospe predsednice je bil predlog tudi sprejet (Slovenka, 1900, IV, št.4: 90).

Dekleta so se v zavod lahko zatekla tudi, ko so *»izstopila iz kake službe, radi bolezni ali drugih razmer*«, da so si tam *»nekoliko odpočila ter spravila v red svoje perilo in obleko*« (ibidem: 93). Obenem je zavod predstavljal *»močno obrambo*« predvsem takrat, ko so izgubile službo in niso imele *»nikakega opravila in morda tudi ne sredstev*« ter so bile *»naravnost v obupnem položaju*« (Družinski prijatelj, 1907, št. 2: 25)

Zavod je večkrat posredoval med med gospodinjami in služkinjami. Bil je – po ocenah poročevalk – bolj *»nepristranki*« o tem: *»...tako je ustrezno toliko koristim gospodarjev, kolikor onim služkinj. Gospodinja vidi v služkinji svojo pomočnico in svojega bližnjega....služkinja pa naj vidi v gospodinji svojo dobrotnico, katero je dolžna spoštovati in ljubiti*« (Slovenka, 1900, IV, št.11, priloga). Z dekleti z zavoda so se gospodarji obnašali lepše, *»bolj milo*«, ker naj bi vedeli, da *»imajo koga, ki jih brani*« (ibidem).

»Mnogokrat je dekle v nevarnosti za svoje poštenje, tedaj treba mu pomoči. Tudi so hiše, ki nikakor ne dovoljujejo, da dekle vrši svoje krščanske dolžnosti in zopet je treba gospodarjem razlagati, da dekle, koji ne dovoljujejo vršiti njenih verskih dolžnosti, tudi svoji stanovskih ne bode opravljalo vestno. Dan za dnevom je treba tu in tam posredovati. Z zadoščenjem se mora pripoznati, da se gospe brez razlike narodnosti rade zatekajo v Zavod po dekleta, dasiravno je dosti drugih posredovalnic in vedna reklama, ta je pač najlepši dokaz dobre stvari.« (Družinski prijatelj, 12.7.1907, št. 13: 196).

Velikokrat je morala voditeljica posredovati v sporih med gospodinjo in služkinjo na policiji ali na sodišču, po nje je hodila celo v zapor. O tem se je ohranila njena *»ponižna prošnja*«, s katero se je obrnila *»celo na tržaško c.kr. redarstveno ravnateljstvo*«, da bi primerno ukrepalo in preprečilo izkoriščanje njenih gojenk:

»Že več let opazamo da vsaka nižja služkinja, katera čisti in pomiva v »Hotelu Valpit, volpič« pride v zavod z obolelimi rokami. Roke ima tako razjedene in zatekle ...Ker se to

ponavlja že več let ter je tako postopanje s strani gospodarja oziroma lastnika nečloveško...da to ni nobena Humaniteta tako izkoriščanje revnega ženstva»²³².

Včasih je bilo potrebno posredovanje policije. Ta je, recimo, v enem izmed primerov, zaradi »*hudega ravnanja gospodarjev*«, morala poslati deklet s priporočilom v zavod. Medtem ko je gospodarje kaznovala »*z globo 100 kron*«, je ubogo deklet dobilo odškodnino v višini »*200 kron za bolečine*« (Družinski prijatelj, 12.7.1907, št. 13: 196):

»Slavno vodstvo.

Prosim blagovolite sprejeti v Zavod spremljeno k Vam, katero smo danes odvzeli družini, ker je bila skozi dve leti tepeva in mnogo trpela. Deklet ne pozna mesta, ker je bila vedno zaprta od gospodarjev in priporočamo Vam ubogo trpinko najtopleje. Prosim naj pride jutri v službeni urad redarstva, kjer ima vdobiti plačo 2 let. (Sledi podpis.)«

Zavod so začele kasneje ceniti ne samo slovenske družine, temveč tudi »*poštene tržaške rodbine*« (Slovenka, 1900, IV, št.7: 166), tako da se je vedno več italijanskih in nemških gospodinj oglašalo v zavodu za služkinje. »*Zdrava, uporabna in pridna dekleta*« so tako lahko dobila »*primerno dobre službe najdalje v 2-3 dneh, ne da bi jim bilo zato treba izdajati denar - ter se potikati po posredovalnicah.*« (ibidem). Poleg tega je leta 1900 odbor odločil, da dekleta ne bodo plačevala »*posredovalnine za službe*«, temveč bodo stranke morale plačati zavodu »*po dve kroni od posredovanja*« (Slovenka, 1900, IV, št.4: 91).

Nenazadnje je vodstvo dekleta navajalo k varčnosti ter jim obenem svetovalo, da naj hranijo svoj denar pri slovenskih denarnih zavodih, predvsem v »*Tržaški posojilnici in hranilnici*« (Slovenka, 1900, IV, št.11, priloga). Že leta 1900 je imelo vodstvo »*prilično število vložnih knjižic, ki so lastnina naših služkinj*« (Slovenka, 1900, IV, št. 7: 166).

V zavodu so potekale že od samega začetka delovanja tudi razne dejavnosti. Na jesen leta 1900 je zavod pričel prirejati »*razna podučna predavanja*« (Slovenka, 1900, IV, št.7: 166), da bi skrbel tudi za »*duševno izobrazbo mladih neizkušenih deklet*« (Ženski svet,

---

²³²ASTS, I.R. Direzione di polizia in Trieste, Società (1850-1918), n.busta 148/161, Fasc.154.

1925, III, št.6: 146), in kjer bi se učile »računstva, pravopisja, šivanja, gospodinjstva, kuhanja in italijanskega jezika«²³³.

Delovanje zavoda ni zamrlo niti med prvo svetovno vojno, bilo je le delno okrnjeno zaradi večjega števila odsotnih odbornic (Edinost, 16.1.1916, št.16: 4): »Hude čase mora preživeti zavod v sedanjih težkih dneh, zato pa pridite, da mu vsaj s svojo udeležbo pokažete ono ljubezen in naklonjenost, ki jo zasluži vsled svojega prekoristnega namena in delovanja« (Edinost, 25.1.1916, št.25: 2). Odbor je v vojnem času prirejal zlasti predavanja z vojnimi temami: leta 1916 (Edinost, 9.4.1916, št.90: 2) je, na primer, Pavla Hočevarjeva govorila o »nalogi žene v vojnem času«.

Vseskozi so v društvu potekale »nedolžna in koristna razvedrila« (Družinski prijatelj, 23.11.1906, št.22: 260): tombole, proste zabave, čajevi večeri z deklamacijami itd. (Edinost, 12.3.1916, št.63: 2).

»Pozimi pa je v zavodu pravo zbirališče. Tu se shajajo ob nedeljah in praznikih ter si kratijo čas s čitanjem in poštenim razvedrilom. Kratko rečeno: zavod je pravi dekliški dom, kjer zajemajo navkov in navodil, kako se jim je ravnati. In ako bi imeli večje prostore, prihajale bi v večem številu...! Bila bi tu prava ženska čitalnica...« (Slovenka, 1900, IV, št. 11, priloga).

Že v prvih letih je vodstvo »snovalo svojo knjižnico«, začetek je bil sicer, tako vsaj ocenjujejo viri, bolj »skromen« (Slovenka, 1900, IV, št.7: 166): leta 1900 je namreč mestni učitelj, gospod Hrast, podaril zavodu »lepo število poučnih knjig ter s tem položil temelj društveni knjižnici« (Slovenka, 1900, IV, št.4: 90).

Takoj po ustanovitvi je vodstvo načrtovalo še lastno glasilo. Marija Skrinjar si je namreč zamislila poljuden list za služkinje, ki naj bi izhajal kot priloga »Slovenki«. O tej nameri se je želela posvetovati tudi z Gregorčičem (1948:460), ta pa ji je v svojem pismu svetoval,

---

²³³ ASTS, I.R. Direzione di polizia in Trieste, Società (1850-1918), n.busta 148/161, Fasc.154.

naj se pred kakršno koli odločitvijo posvetuje še z drugimi, kajti uresničitev take zamisli bi zahtevala velika finančna bremena:

»...Tudi je v tej zadevi težko dobro svetovati. Misel in namen sta dobra - ali kako z vresničenjem, z izvršitvijo? Tu bi naleteli gotovo na zapreke. Treba dobrih in stalnih sotrudnikov; a dobri so po mojem mnenju redki in čem preprosteje se hoče pisati za priproste čitatelje, tem več treba spretnosti, rekel bi celo umetnosti. Drugo je to: od kod dovolj čitateljic naročnic? Zanašati se na podpornike je nezanesljivo. In Vi pri svojih razmerah ne morete podati se v nevarnost, da bi morali še gmotno žrtvovati. ...presodite sami vse in potem ukrenite. Posvetujte se se svojo okolico glede tega koraka: bolje je ne začeti, nego obnemagati sredi pota. Ponavljam pa, da dober list take smeri bi bil koristen.«
(ibidem: 257).

Čeprav sta bila – kot pravi Gregorčič – njena »*misel in namen*« dobra, se žal nista uresničila.

III.8.1.7. Nравstveno varstvo, skrb za vero in narodno zavest

Zavod ni nudil samo materialne podpore, temveč je skrbel še za nравstveno varstvo deklet. Dekleta so »*morala varovati ugled zavoda in pospeševati njegovo delovanje*«, tako da so vodila v zavod še druge »*dobre članice*«. Morale so se tudi ravnati »*natančno po določilih zavoda*«, čeprav se ni od njih zahtevalo nekega »*brezpogojnega, suženjskega izpolnjevanja hišnih predpisov*«. V zavodu še zdaleč ni veljala »*trda, samostanska strogost*«. V njem se je le navajalo »*k čednosti iskreno in prijateljski, po domače, brez strogih govorov, dolgih skupnih molitev, kakor je to navada v zavodih pod redovniškim vodstvom...*« (Slovenka, 1900, IV, št.7: 166). Počutile naj bi se domače, tako da jih ni mučil »*neprijeten, poniževalen čut, da vživajo miloščino*« (Slovenka, 1900, IV, št.7: 165).

Vodstvo pa je »nadomeščalo gojenkam ljubeznivo mater« ter zanje nesebično skrbelo (Družinski prijatelj, 28.6.1907, št.12: 183). Nevedna dekleta so tu dobivala razna navodila in priporočila (Edinost,17.11.1910, št. 318: 2), usposabljalno se jih je »za novo življenje po službah« ter opozarjalo na dolžnosti, ki jih tam čakajo (Družinski prijatelj, 25.1. 1907, št. 2: 25).

»Obračam se tudi do Vas dekleta, ker vidim, da so nekatere premalo potrpežljive in stalne po službah. Vsaka malenkost jih razburi, in brez pomisleka zapuščajo službe. Premalo vpoštevajo pregovor ‚goste službe redke suknje‘. Ne mislijo na starost in na potrebo, preveč trosijo za nečimerne svojemu stanu neprimerne obleke, ne spominjajo se na ljubo morda lačno ubogo mater, ki zaman pričakuje od svoje hčere obljubljene podpore...

Prosim Vas potrpite po službah. Tudi Vaše gospe imajo svoje križe in težave. ... Bodite uboglive ter poštene. ...Ljubite svoj stan, katerega Vam je božja previdnost določila. Nositi je treba udano svoje gorje. Verujte mi, iskusi sem sama dolgo vrsto let.

Ne pozabite Zavoda! Pridno plačujte udnino, saj je le malenkostna svota in tudi drugače ga podpirajte po svojih močeh. Delajte mu čast, ne sramoto, saj ravno zavodu se imate zahvaliti za marsikaj v svojih potrebah. ...Marsikaka, ako bi pogledala v kotiček svojega srca bi našla koliko dolguje zavodu, in teh ni malo.

...Ne ogibajte se komaj došlih deklet, ne prezirajte jih. ...pomislite da tudi Vi ste bile na isti poti. Kako težko je trkati na vrata in si iskati službe. Nekatere gojenke res ne pomislijo svoje preteklosti in obsojajo svoje tovarišice brez milosti. Predrage nikar tako!« (Družinski prijatelj, 26.7.1907, št.14: 213).

Najmanj težav je imel zavod s tistimi, ki so imela »dobre in verne matere, ki so jih vzgajala v detinskih letih«. Težje je bilo za tiste, »ki niso nikdar poznale svojih mater še manj pa očetov. Kako težko de usmiljenemu srcu, ko vidi, da se greh starišev maščuje na nedolžnemu otroku....Revica nima mesta, ne pozna kraja, o katerem bi mogla reči: ta je moj rojstni kraj, tu je moj dom. Brezsrčni ljudje jo pa obsojajo, prezirajo, zaničujejo,

preganjajo kakor divjačino pred lovcem....Zavod je tam kazal več materinske ljubezni, kjer je več bilo potreba. Blagor dekletom, še enkrat pravim, ki so imele dobre matere.» (Družinski prijatelj, 12.7.1907, št. 13: 196).

Nekatera dekleta so po ocenah vodstva »vedno in povsod« delala čast zavodu, se pri družinah lepo vedla ter ga pred nepravičenimi napadi branila, nad drugimi pa je imelo vodstvo precej pomislekov in kritik²³⁴:

»Žalostno pa je od onih deklet, da se od zavoda obračajo, ki bi mu morale biti najbolj hvaležne, da jih je prvič sprejel v svojo oskrb in pomagal ter ugladil pot do dobrih služb a danes so nekako prevzetne in z zavistjo gledajo našega revčka....Hite v lepe velike dvorane, kjer najdejo zabave in prijateljic, a pozabljajo na vse, kar se jim je kedaj dobrega storilo.... Gospica Ana Mišič... je vodila k sv. spovedi dekleta koja po več let niso bile, ter so bila tudi pokvarjena in se ni gledalo ne na narodnost in vero, temveč sprejelo se je vsako...Videla je da dekleta ki niso spolnovale verskih dolžnosti in se ravnale po pravilih notrajnega reda so bile iz zavoda obslovljene....«²³⁵

V primeru, da se katera »ni brigala za lepe opomine in svarjenje«, je ponavadi zadostovala in pomagala le »opomba, da se bode pisalo materi« (Družinski prijatelj, 12.7.1907, št. 13: 196). Nevarnost je namreč slovenskim mladenkam v Trstu pretila na vsakem koraku, ker je bil Trst »ne le svetovno, temveč tudi obmorsko mesto«, kamor se je stekal »napodlejši živelj vseh vetrov« (Družinski prijatelj, 25.1.1907, št. 2: 25).

Skrb vzbujajoča so bila že sama njihova potovanja (brez kakšnega koli spremstva) s podeželja v mesto, saj je bilo med mladenkami veliko sirot, ki »niso nikdar poznale svojih mater še manj pa očetov« ter hčerk »malomarnih starišev« (Slovenka, 1900, IV, št.7: 165). »Toda tudi, če so naše mladenke srečno dospele v mesto, kamor so bile namenjene, ni še končala za-nje nevarnost. Zloglasni brlogi so razprostrli svoje mreže na vse konce in kraje,

---

²³⁴ ASTS, I.R. Direzione di polizia in Trieste, Società (1850-1918), n.busta 148/161, Fasc.154.

²³⁵ Ibidem.

*da dobe novega svežega plena...» (Družinski prijatelj, 25.1.1907, št. 2: 25). Največjo nevarnost so za dekleta predstavljali posredniki za javne hiše, ki so jih večkrat čakali že na ljubljanski postaji in jim obljubljali lepe službe ter priložnost za poroko. Ponje so hodili tudi na Prosek, Opčine in v Nabrežino ter jih s kočijami pripeljali v mesto, predvsem potem, ko so v Trstu uvedli »kolodvorsko stražo« v Trstu, ki je sodelovala s samim zavodom (Prešeren, 1975: 41). Na mlada dekleta so namreč čakale na postaji posebne varuhinje deklet, ki so imele na prsih belorumene trakove, na katerih je bila pripeta podoba »*Matere Božje dobrega sveta*.« Varuhinje so spremljale slovenska dekleta v Zavod, kasneje pa so dekleta že vedela, da obstaja dom v Trstu in so šla »*naravnost v to zavetišče, kakor da bi šle domov*« (Družinski prijatelj, 26. 7. 1907, št. 14: 205).*

»Na tem (južnem) kolodvoru pričakujejo pri prihajajočih vlakih gospe se znamenjem podobe Matere božje dobrega sveta na prsih, slov. in druga dekleta, ki prihajajo v Trst službe iskat, da jih sprejmejo v zavod sv. Nikolaja, da ne pridejo zapeljivim osebam v roke. Žalibog, ja, so slučaji da vsa dekleta ne verujejo tem gospem, da imajo dobre namene kakor se je zgodilo dne 2.t.m. ob 8 uri zvečer. Prišla so tri dekleta iz Bleda 17, 19 in 26 let stara. Tukaj je imela ena od teh gosp. In sicer F.R. precej opraviti predno jih je pregovorila, da so šle žnjo v zavod sv. Nikolaja. Drugi slučaj dne 7 t.m. je zopet dokaz, kaka nevarnost preti dekletom ki pridejo v Trst in se ne vejo kam obrniti. Prišla je z Italije 18 let staro dekle in hitro kakor je izstopila sta bila pri nej že dva nič vredna moška in jo hotela odpeljati ali uže zgorej menjena gospa je hitro priskočila in raztrgala jo iz rok ničvrednežev in odpeljala v zavod. Komaj se je vrnila na kolodvor že pridejo zopet tri slovenska dekleta od 17-24 let stara, katera je zopet v zavod sv. Nikolaja spremila. ...« (Družinski prijatelj, 11.10.1907, št. 19: 308).

V začetnem obdobju je bilo teh varuhinj razmeroma malo, kar kažejo številna poročila, nenazadnje pa tudi eno izmed priporočil vodstva oziroma voditeljice zavoda, ki se takole glasi: *»Še eno stvar bi v korist ljubim dekletom rada priporočila. Prav rada bi vidila, da se*

bivše gojenke in posebno sedanje javijo v pomoč na novo došlim dekletom (ali sploh kaka primerna oseba zato). Zavod mora na vsak način imeti pripravljeno osebje, ki bode v zvezi z varuhinjami deklet Vincencove družbe, dekleta hodilo sprejemati na postajo in k ladijam» (Družinski prijatelj, 26.7. 1907, št.14: 213).

Z zavodom pa niso bile povezane samo varuhinje »Vincencove družbe«, temveč tudi sama mestna policija: »Tudi slavna Policija nam večkrat pripelje ob pozni uri kako deklet, ki si ne ve sama pomagati na ulici« (Družinski prijatelj, 12.7.1907, št. 13: 196).

Poudariti je treba, da zavod ni vabil deklet z dežele v mesto, temveč je skrbel le za tiste, ki so v mesto že prišla. Pri tem je opozarjal tudi sama županstva, naj bodo previdna pri izdajanju knjižic in naj dekleta svarijo pred odhodom v tujino. Mladike niso ponavadi niti slutile, koliko nevarnosti in zaprek jih čaka na poti: prihajala so »brez sredstev, ne poznavanja tujih jezikov, neizkušene in premalo urjene za mestne službe« (Družinski prijatelj, 12.7.1907, št. 13: 196), predvsem pa z neresnično predstavo o mestnem življenju v mestu: »Koj potem, ko je deklet nekoliko odrastlo, poda se navadno v mesto, o katerega življenju si je naslikalo razkošno podobo v kričečih barvah. Čudo ni, ako se o prvi stopinji spodtakne in pade. V svoji nevednosti ne vidi nikakih mej med dobrim in zlim; nikogar nima, ki bi ji prijateljski ponudil roko ter jo vodil na pravo pot...« (Slovenka, 1900, IV, št.7: 165).

Vodstvo je bilo tudi prepričano, da je mlade, poleg revščine, »omamljala nečimurnost ali pa jih je naganjal še kak drug vzrok«, da so zapuščale domove in drvele »za nepoznano srečo v tuji svet« (Družinski prijatelj, 26. 7. 1907, št. 14: 205). Zato ni presenetljivo, da je bila v ospredju njegovih naporov skrb pred njihovim duševnim, telesnim in narodnim propadom ter nenehno opozarjanje pred skušnjavami tujine in samskega življenja. V mesto naj bi dekleta prihajala nedolžna in nepokvarjena, če pa so dlje časa ostajala v Trstu, so lahko »videla, slišala in izkusila mnogo pohujšljivega«, tako da je obstajala nevarnost »lastnega pohujšanja« (Edinost, 2.1.1899, št. 1: 3).

Posebno je varuhinje skrbelo, da ne bodo dekleta iskala v mestu tolažbe in nadomestila »pri propalih, umazanih moških« (Slovenka, 1900, IV, št.7: 166):

»Dekleta pametne bodite. V Trstu so v ulici Valdirivo št. 1 v minolem mesecu dobili 4 dni že mrtvo, črno, strašno smrdečo slovensko mladenko 23 let staro - Kranjico, ki se je bila sama zastrupila. ...Pri nesrečnici so našli šest fotografij mladeničev – snubcev – zapeljivcev - morivcev nedolžnosti, kateri pa gotovo niso prišli spremit k žalostnemu pogrebu svoje žrtve, katera je bila pokopana seveda - kakor živina - brez duhovnika. Kaj bo z njo na sodnji dan?« (Družinski prijatelj, 11.10.1907, št.19: 314).

Škodljivi so bili tudi »podli postopači, ki se klatijo po deželi in lahkomišelnim dekletom ponujajo lepih služb, sumljivi sopotniki v vlaku in na ladji, prijazni tolmači na postaji in v luki, predrzni sopsli, hinavski snubci, pohotni gospodarji, lahkoživi sinovi po družinah, pokvarjene tovarišice, gostoljubne starke (po prenočiščih), posreovalni uradi za službe«, skratka vsi, ki so se »zakleli proti mlademu ženstvu« (Družinski prijatelj, 26.7.1907, št. 14: 205).

Največjo nevarnost in strah pred izpridenjem pa je predstavljala trgovina z dekleti ter prostitucija. »Tudi v Trstu smo imeli v zadnjem času več slučajev, izginilo je nekaj deklet, a nikdo, tudi njih sorodniki, ne znajo, kam so šla v službo. Nasprotno pa se pojavlja vedno bolj in bolj trgovina z mladimi dekletami, ki jih kupujejo za sramotne hiše. One ubožice pa nič ne znajo, kedo jih je kupil in kedo prodal – samo, ko so prišle v sramotno hišo, ne morejo več iz nje.« (Svetilnik, 21.11.1902, II, št. 22: 11).

Naravnost pretresljiv je članek, ki ga je Marija Skrinjar objavila v »Goriški Soči«, kjer se je obenem dotaknila zlasti tega vprašanja: »Človeku se niti sanjati ne more, koliko sramote in solz zakrivajo tržaške stene, koliko je uničenih mladih bitij, ki plakajo med stenami sramotnih hiš, a večina teh je našega rodu. ...Zavod sv. Nikolaja je preprečil sramoto že premnogih slovenskih deklet...«(Primorski dnevnik, 26.1.1977, št. 18: 4). V večji meri se

na ta problem osredotočajo tudi številni drugi članki in prispevki. Poglejmo si le enega izmed teh:

»Že s prvim korakom na tem potu se prične navadno njena nesreča. Kajti te posredovalke in posredovalci so najčešče brezvestni koristolovci, ki gledajo le na to, da bi pri posredovanju napravili čim boljše »kupčijo«. Ti ljudje so v zvezi z gotovimi mestnimi možkimi krogi, katerim za dobro plačilo pošiljajo v nalašč zato najeta stanovanja nič zlega sluteča dekleta. So tudi stariši, ki jemljejo radi svojih doraslih sinov v službo samo lepa in zdrava dekleta, ki naj obvarujejo njih sinove fizičnega propada...To je dokazano in niso nikake izmišljotine.

In one ženske, ki sprejemajo dekleta v stanovanje, jih navadno tako dolgo zadržujejo pri sebi, dokler čutijo pri njih kak krajcar, potem pa jih brez usmiljenja postavijo na cesto. V prvem in drugem slučaju je posledica – prostitucija. Na stotine naših deklet zagrne zloglasno 'staro mesto'...« (Slovenka, 1900, IV, št.4: 92).

Zato ne preseneča dejstvo, da so bile v očeh takratne tržaške družbe mladenke, ki so bile *»moralno krepke«* in so kljubovale skušnjavam, prave moralne junakinje, saj so se morale boriti *»proti sovražnikom nравnosti«, »premagovati človeške slabosti«* ter braniti svojo čast in tisto *»svojih staršev, svoje rodbine, vere in po vsem tem tudi svojega naroda«* (Edinost, 2.1.1899, št. 1: 3).

Eden izmed osnovnih ciljev zavoda je bilo ohranjanje vere, v ta namen je tudi deloval z drugimi verskimi ustanovami. *»...Slovenke znajo še najlepše biti čednostne in verne. ,Marijina družba', Marijin dom', ,Župnijska knjižnica', »Slovenske pridige« (in služba božja) ,pisma od doma'- vse to deluje v lepem soglasju z Zavodom za njihovo časno in večno blaginjo«* (Družinski prijatelj, 26. 7.1907, št. 14: 205).

Zavod je imel društvenega kateheta, ki je zavetišče obiskoval vsak teden ter *»poučeval dekleta v krščanskih in posvetnih naukih ter vsestranski skrbel za ugled zavoda«* (Slovenka, 1900, IV, št.4: 90). Pri zavodu so svoje poslanstvo v teku njegovega skoraj

dvajsetletnega delovanja opravljali sledeči kateheti: Furlan Andrej, Stemberger Anton, Zink Andrej, Budin Anton, Gustin Frančišek, Matija Skabar, Anton Križman, ki so se borili, da ne bi dekleta padla v roke »brezvestnim in brezvernim ljudem«, ki naj bi jih oropali vere in sramežljivosti (Družinski prijatelj, 26.7.1907, št.14: 213).

Dekleta niso propadala samo duhovno in telesno, temveč tudi narodno. Zavetišče je reševalo »slovensko žensko mladino narodne smrti«, da se ni »potopila v italijanskem valovju«, kajti razen redkih izjem, se je v mestu odtujilo vsako slovensko dekle in se »pričelo sramovati svojega lepega slovenskega jezika«. Tudi če se je poročila s slovenskim mladeničem, »je potujčila polagoma tudi njega, svojo deco je pa vzgajala v popolnoma italijanskem duhu. Da je bilo potujčenje popolno, je pomagala še italijanska šola. Taka potujčena mati s svojo družino je prava nesreča za slovenski narod in državo samo. ...« (Edinost, 27.1.1916, št.27: 2).

Kaj kmalu so se varuhi družbenega reda zavedali, da bi lahko »malo cenjena slovenska služkinja v Trstu ustvarila mogočno trdnjavo proti umetni italijanski potujčevalnici« (Edinost, 9.2.1916, št. 40: 2). Ohranjati je bilo treba njeno narodno zavest, ki je bila v nevarnosti pri italijanskih in nemških družinah, saj če bi se poskrbelo za služkinje, bi se hkrati rešilo tudi slovenski naraščaj, »kajti mnoga dekleta postajajo enkrat žene, matere« (Edinost, 17.11.1910, št. 318: 2). »Da smo vsako mater ohranili sebi, imeli bi krepak naraščaj, tako pa imamo na tisoče taci, ki so se poizgubili v valovju tujinstva« (Edinost, 2.1.1899, št.1: 3). V nasprotju s potujčenim slovenskim naraščajem so bili otroci bivših zavednih gojenk Zavoda sv. Nikolaja »najbolji jez, ob katerega so zastonj butali italijanski valovi«. Take Slovenke so namreč pošiljale »svojo deco naši dični družbi sv. Cirila in Metoda«, ti »sinovi skromne slovenske služkinje« pa so tako postali »najhrabrejši branitelji naše domovine proti naše zemlje lačnemu sovražniku – Lahu« (Edinost, 27.1.1916, št.27: 2).

Čeprav so takratni slovenski meščanski krogi zelo težko gledali na mnoge »nesrečnice, ki so hladnokrvno zatajile svoj narod«, so se hkrati zavedali, da je bilo dekletom včasih zelo težko v takratnih tržaških nacionalistično – nastrojenih razmerah priznati, da so Slovenke; »...koliko jih je, ki mislijo, da je velika žrtev že to, ako pripoznavajo milostno kedaj pa kedaj, da so Slovenke?! Britka ironija. In vendar naš narod ne nazaduje. ...Razpnimo svoj prapor, a na njem naj se blišči zlato geslo: Vse za Boga in domovino!« (Edinost, 8.11.1898, št. 220: 2).

Številni so članki, ki dekletom vcepljajo samozavest ter skušajo omiliti občutek manjvrednosti, s poudarjanjem tipičnih pozitivnih slovenskih lastnosti, in sicer pridnosti, čistosti, poštenosti, redoljubnosti.

»Najboljše so Slovenke! Poznano v Trstu zelo bogato družino, ki je imela tudi hčerko, katera se je imela omožiti z bogatim mladeničem. V tej bogati družini sta služili dve slovenski dekleti.

Kakor znano, začeli so bili neki tržaški ultraitalijani gonjo proti slovenskim dekletom.

»Kedor drži slovensko dekle v italijanski družini, ta ni pravi Italijan, ta je izdajalec«, kričali so. »ven slovenska dekleta iz Trsta in nadomestimo jih z onimi iz Italije«. Tako so tudi storili marsikateri in tako je storila tudi ta bogata nevesta. ....res, prišla je služkinja iz Italije, slabo oblečena, z malo culico v roki. Na obrazu ni bilo onega veselja, katero je prej bila navajena videti na slovenskih licih. Prišla je druga, prišla je tretja....

Na skrivnem so šepetale med seboj, k vsakemu delu jih je morala siliti, vedno jih opozarjati, naj gledajo na lastno snago – a, a – v enem mesecu poslala je vse proč in jih nadomestila se slovenskimi, in tako ima sedaj zopet samo slovenska dekleta. ....

Vidite, slovenska dekleta, kaj ste vredna. Ponosne bodite na lastnosti, ki vas dičijo in ne pozabite nikdar, da te lastnosti imate, ker vas je rodila slovenska mati, ker ste Slovenke. Ljubite mater, ki vam je dala te lastnosti, ljubite in čislajte tudi jezik, ki vam ga je mati dala in bodite ponosne, da ste Slovenke.« (Svetilnik, 1.1.1901, I, št.1-2: 12).

Nenazadnje so bile deležne ostrih kritik tudi poroke slovenskih deklet z Italijani. V slovenskem dekletu naj bi italijanski moški videli *»bodočo mater svojih bodočih zagrizenih agitatorjev in apostolov, za ustvarjanje širje italijanske domovine«* (Edinost, 9.2.1916, št. 40: 2) .Ti so bili v slovenskem tisku stereotipno predstavljeni kot tisti, ki so znali dekleta zapeljevati, jih omamiti z besedami in jih kasneje tudi razočarati ter tisti, ki so jim obljubljali lepo prihodnost.

»Slovenska dekleta, pozor! Pred več leti je šla z Livka neka deklina v službo v Trst. Tam se je seznanila z nekim Italijanom iz Sicilije. On jo je napeljeval, da je velik bogataš in da je celo s pokojnim papežem Leonom XIII. v sorodstvu. Deklina je verovala sladkim italijanskim besedam in šla neporočena ž njim v blaženo Sicilijo. Denar, kar si ga je prislužila po več letih v Trstu, je vzela s seboj, in od doma so jej poslali na račun dote par sto kron pa vse je porabila, in pri vsem tem je trpela veliko lakote, kakor pripoveduje sama, da v Siciliji le dvakrat na dan jedo....Ker ni mogla več prestati lakote, se je vrnila od svojega »bogatina« iz Sicilije k svojim starišem domov vsa opešena. Tako je verjeti sladkim zapeljivcem.« (Družinski prijatelj, 25.1.1907, št.2: 20).

Italijani naj bi tako slovensko dekle vabili v svoje kroge, *»previdno smešili njen lep jezik, njeno domovino, ter jo pomilovali, da je hči tega zaničevanega naroda ter govori ta grdi in smešni jezik«*. Če je bilo dekle *»odločne naravi in trdne volje«* pa naj bi se ti *»posluževali krepkejših sredstev«*. Preprosta služkinja je postala kar *»čez noč imenitna dama«*, se je pa morala v zameno odpovedati svojemu jeziku, domovini, pogosto pa tudi svoji veri (Edinost, 9.2.1916, št. 40: 2).

Zavod je bil, torej, zelo uspešna narodna in *»človekoljubna trdnjava«* (Edinost, 9.2. 1916, št. 40: 2), ki je v teku skoraj dvajsetletnega delovanja tisočim slovenskim dekletom pomagal pri integraciji v tujo družbo, olajševal procese adaptacije in opravljal funkcijo socialnega nadzora nad temi mladimi ženskami, hkrati pa je skrbel za ohranjanje narodne identitete in slovenskega jezika v tujem mestu.

III.8.2.Zavod sv. Marte

Zaradi »protiverske« usmerjenosti vodstva zavoda sv. Nikolaja so nekatere članice Marijine družbe²³⁶ odstopile ter leta 1910 ustanovile pri Marijini družbi, na pobudo

---

²³⁶ Prva tržaška slovenska Marijina družba za dekleta in žene je bila ustanovljena leta 1899 na pobudo Anteja Stembergerja, tedanjega kaplana pri Starem sv. Antonu, in je imela svoj prvi sedež v kapelici dekliške šole družbe Sv. Cirila in Metoda pri Sv. Jakobu. Kasneje so se družbenice zbirale na shodih v »Armenski cerkvi očetov meharistov«, ker so pa morale plačevati najemnino, so se odločile, da si preskrbijo svoje družbene prostore. Od leta 1906 so delovale v najetih prostorih »Slovenskega katoliškega izobraževalnega društva«, leta 1912 pa so se preselile v svoj Marijin dom, v ulici Risorta 3 (Prešeren, 1975: 15; Koledar Goriške Mohorjeve družbe, 1926: 97).

Da je bila družba »velika in močna trdnjava« (Svetilnik, 18.4.1902, II, št. 8: 11) nam dokazuje število članic, ki jih je bilo, kot pravijo časopisni dopisi, »kot listja in trave« (Svetilnik, 7.11. 1902, II, št. 21, str. 11): že leto po ustanovitvi kar 1000 (Debelli Turk, 1980: 161-162), ob koncu leta 1909 1124, med obema vojnama pa je število upadlo, saj je imela družba leta 1926 400 članic - deklet, 150 žena ter 150 -100 gostinj (to so bile tiste, ki so bile članice Marijine družbe v svoji župniji) (Prešeren, 1975:43).

Družba se je lahko ponašala z zelo razvejeno in pestro dejavnostjo, saj je imela evharistični, pevski, misijonski in abstinenčni odsek, sijonski je bil zadolžen za »snago cerkve«, Rafaelov za reševanje deklet, Pavlov je skrbel za širjenje slovenskega tiska, dramatični je prirejal igre in veselice, medtem ko je odsek sv. Marte organiziral gospodinjske tečaje za šivanje, kuhanje in likanje. Članice so hodile tudi na duhovne vaje, mesečne shode, romanja, molitvene ure (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1929:97; Debelli Turk, 1980: 162).

Marijina družba je v Trstu nastala predvsem z namenom, da bi reševala pred propadom službujoča dekleta, ki so prihajala v mesto iz vseh slovenskih krajev (Prešeren, 1975: 56). Po mnenju duhovščine naj bi potrebovala zavetišče, kjer bi se jih lahko »vodilo po potu pošterja in lepega krščanskega v življenja« in kjer bi se zanje poskrbelo, če bi bile »bolne, ali v potrebi, ali pa brez službe ...« (Svetilnik, 5.12. 1902, II, št. 23: 9). »V Marijini družbi smo večinoma sirote, ki si moramo s pridnimi in delavnimi rokami služiti vsakdanji kruh. In v Trstu, po krajih kjer moramo mi bivati, je toliko nevarnosti in zapeljivosti! Zato hitimo ako rade v Marijino družbo, kjer je naše jedino varno zavetje....« (Svetilnik, 3.4.1903, III, št. 7: 11). Vendar pa Marijina družba v Trstu ni skrbelo samo za versko poslanstvo deklet, temveč je bila tudi slovenska ustanova, ki je pripomogla k ohranjanju slovenske besede ter slovenske molitve in tako varovala dekleta pred potujčevanjem. Tudi Marijin dom ni bil samo »svetišče slovenske cerkvene in pobožne družbe«, temveč tudi »kraj pred cerkvenimi in narodnimi nasprotniki Slovencev« (Svetilnik, 20.3. 1903, III, št. 6: 10). Zato ne preseneča dejstvo, da so tržaški krogi že ob njeni ustanovitvi – kot pravi ena izmed služkinj - »zagnali strašen vik in krik« (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1950:68) samo zato, ker je dovolila »cerkvena oblast tudi katoliškim Slovenkam v njih jeziku v cerkvi moliti in peti« (Svetilnik, 1.1.1901, I, št. 1 in 2: 13). »Napadali, obrekovali in zasramovali« (Svetilnik, 4.2. 1901, I, št. 3: 7) so jo »židovski krogi, ker je Marijina, italijansko-katoliški pa, ker je slovenska« (Svetilnik, 7.3.1902, II, št. 5: 11), proti njej so se »vzdigovali« tudi Nemci, in sicer taki, »ki nikdar ne prihajajo v naše katoliške cerkve, ker so lutrove vere« (Svetilnik, 6.2.1903, III, št.3:10) ter italijanske gospodinje: »Gospodinje so nas kar naprej zasliševale in spraševale, kje smo bile, ker so slutile, da smo bile pri sestanku Marijine družbe. Za vsako ceno so hotele prepričati nastanek naše družbe. ... Naravnost sem ji povedala, kaj velikega sem doživela. Tedaj je skočila pokonci: »Kaj? Kongregacija?...težko si je zapomniti vse zmerjanje takratne moje gospodinje...na ubogo slovensko dekle se je usul plaz psovka in zaničevanja. Ko smo šle naslednjo nedeljo v cerkev sv. Justa, smo srečale znanke iz italijanske Marijine družbe. Napadanje in zmerjanje se je nadaljevalo tudi pri njih...« (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1950:68).

Še hujše je bilo z nastopom fašističnega režima, ko so vse Marijine družbe na Tržaškem živele v neprestanem strahu, da jim bodo vzeli in uničili domove, kljub temu pa tudi takrat niso prenehale z verskim in kulturnim delovanjem (Prešeren, 1975: 49; Debelli Turk, 1980:162). Nazoren opis takratnih razmer zasledimo pri rojanskem duhovnem voditelju Karlu Musizzi za leto 27.8.1923, ko v kroniki zapiše: »Prišli fašisti v Marijin dom, da si ogledajo družbene prostore in žugali zažgati hišo.« Istega leta, meseca oktobra, pa je zapisano: »Med rožnim vencem ob precejšnji udeležbi se je vršila predstava fašistov pred Marijinim domom, velik šunder, klici in kamenje, žvižganje itd. zahtevali so, naj odda družba njim prostore, borba v mali sobi, a v dvorani se je mirno nadaljevala pobožnost duhovnih vaj. Potem ko so svojo spretnost pokazali in končali predstavo, so mirno odšli« (Zorko, 1978:34-35).

Prvi slovenski Marijini družbi v samem mestu so sledile še druge Marijine družbe v raznih tržaških predmestjih in okoliških vaseh. Leta 1903 je bila ustanovljena pri sv. Ivanu »Dekliška Marijina družba«

duhovnika Frančiška Guština, svoj zavod sv. Cite, ki naj bi sprejemal bolna in brezposelna dekleta. Delovati je pričel s 1. majem 1910, leto kasneje pa so ga preimenovali v zavod sv. Marte (Prešeren, 1975:42).

Ob ustanovitvi je zavod najel za svoje delovanje prostore v ul. sv. Frančiška 15/I, kjer je imel na razpolago le nekaj sob za brezposelna dekleta, leta 1912 pa se je selil v svoj dom, v ul. Risorta 3. Dne 13.1.1924 je bila v skladu s civilnimi predpisi ustanovljena zadruga »Ekonomska oskrbovalnica zavoda sv. Marte«, ki je skrbela za službujoča dekleta do leta 1937, ko so zaradi strahu pred fašističnimi napadi prevzele Marijin dom in oskrbo nad temi mladenkami šolske sestre.

Odsek je prirejal gospodinjske tečaje za kuhanje, šivanje, likanje, vezenje, skratka za vsa tista dela, ki so jih dekleta in žene morale opravljati v svojih službah. Že leta 1913 se je kuhanja učilo 106 deklet, likanja 74 in šivanja 46 (ibidem: 66).

Poleg zavoda sv. Marte je pri Marijini družbi deloval tudi Rafaelov odsek za reševanje slovenskih deklet: članice so organizirale »kolodvorsko stražo«, ki je čakala na državnem in južnem kolodvoru ter v pristanišču žene in dekleta, ko so ta prihajala v mesto. V Trstu je sicer že prej delovala »Družba sv. Vincencija (Pav.)« za varstvo brez spremstva potujočih deklet, vendar je skrbela tako za italijanska, nemška in slovenska dekleta, medtem ko se je Marijina družba zavzemala le za Slovenke.

Že v prvem letu delovanja (1911) je štel 100 članic ter v istem času imel štiri sestanke, na katerih so se članice lahko poučile o tem, kako je treba iskati in pridobivati dekleta, o »*nevarnostih potujočega dekleta*«, nenazadnje pa tudi o samem delovanju odseka. Prav

---

(Kolarič, 1968: 33), V Rojanu je začela delovati leto kasneje dekliška (Zorko, 1978: 32), kasneje še ženska Marijina družba (1908), Kaplan Andrej Furlan pa je dne 18. junija 1905 ustanovil moško Marijino družbo pri novem sv. Antonu (Prešeren, 1975: 17). Marijine družbe so bile prisotne tudi v okoliških vaseh, in sicer v Dolini, Škednju, Križu itd. (Verginella, 1996; Jakomin, 2003; Košuta, 2003).

tako je bil odsek uspešen pri svojem delu, saj je že v prvem pripeljal v varstvo 21 deklet, pridobil pa je 58 deklet in žena, ki so vstopila kasneje v Marijino družbo.

Njegovo delovanje je zamrlo le med prvo svetovno vojno, medtem ko je odsek začel s svojo dejavnostjo ponovno leta 1920 ter jo opravljal skozi vso fašistično dobo (ibidem: 56).

IV. ŽENSKÉ IN NJIHOVO DELO V VOJNEM ČASU

*Ko so sinovi stali v svitu jekla,
slovenska mati, mati mučenica,
bila si kosec in orač in dekla,
bila si zemlje naše vladarica.*

(Marija Brenčič, Ženski svet, maj 1939, XVII: 105)

Vojni čas je ženskam korenito spremenil njihovo vsakdanje življenje, družinske in delovne strategije, porušil je ravnovesje med spoloma v družini in družbi, bil pa je tudi travmatični dogodek, ki jim je, zaradi mobilizacije moških, prinesel kolektivno izkušnjo osamljenosti, huda bremena in še večje skrbi za preskrbo družine (Palazzi, 1997: 413). Kmečke žene, hčere in sestre so nadomeščale moške v družinski ekonomiji, vodile kmetijo (ibidem: 377) in bile vsestransko obremenjene s težkim fizičnim delom. Strnjen pogled na tedanja zgodovinska dogajanja nam zelo učinkovito osvetljuje tudi članek, objavljen v Ženskem svetu, ki poseben poudarek nameni prav gospodarskemu položaju kmetic med prvo svetovno vojno: »Svetovna vojna je kruto spremenila gospodarske razmere kmečke žene. Morala je prevzeti vsa težka moška gospodarska dela, ko je šel mož v vojno. Zdelo se je, kakor da so njene moči neizčrpne; od rane zore do pozne noči se je trudila za vzdrževanje gospodarstva; pri tem so ji morali pomagati tudi otroci. Kmečke žene in dekleta so orale zemljo, jo okopavale, gnojile, sejale, žele, mlatile, spravljale žito in poljske pridelke, kosile travo, sekale, nakladale in vozile drva iz hoste, kovale konje, odpravljale živino itd.

Prodajale so domače pridelke in živino, v kolikor jih ni odjemala oblast, pokrivalo so dolgove in prigarale še kak denar za hude čase...» (Ženski svet, 1932, X, št.3: 83).

Posebno uspešne so bile pri tem kmetice iz širše in ožje tržaške okolice, ki niso med obema vojnoma samo kmetovale, temveč so, kljub težkim vojnim razmeram, še naprej opravljale svoje vsakodnevne (dobičkonosne) posle in pridobitne dejavnosti.

Veliko jih je v Trstu še vedno mlekarilo²³⁷, kar nam potrjujejo tudi podatki tržaškega zootehničnega pokrajinskega urada, ki so nam na voljo za konec leta 1942 in začetek leta 1943, iz katerih izhaja, da je bilo novembra kar 295 mlekaric, decembra pa nekaj manj, in sicer 221, ki so v mesto prinesle vsak dan 27,12 hektolitrov oziroma 19,15 hektolitrov mleka, medtem ko jih je bilo januarja 249, dnevna količina njihovega mleka pa je znašala 20,14 hektolitrov²³⁸. Za občino Zgonik prav tako vemo, da je v teku 1943. leta dobavljala mestu približno 100 litrov mleka, v istem času pa je šlo v Trst iz občine Dolina 700 litrov mleka²³⁹.

Zaradi te velike količine mleka, ki je prihajala med drugo svetovno vojno s podeželja v mesto, so morale mestne oblasti ravno tako nadzirati in pregledovati mlekarice kot v predvojnem času. Tržni inšpektorji so kmetice še vedno prijavljali zaradi »posnetega« ali »vodenega mleka«²⁴⁰, leta 1943 pa se je zlasti nad Kraševkami hudovala še zadružna mlekarna iz Romansa, ki je zatrjevala, da njihovo mleko »nikoli ne izpolnjuje zakonsko predpisanih zahtev«. Občini in sanitetnemu uradu je celo predlagala, »da bi se kmeticam prepovedalo nositi mleko« ter zanje postavilo »cestne zapore, in sicer pri sv. Ani, na ulici Costalunga (pri gostilni Sorda), za pokopališčem, na stari in novi cesti za Reko, na

---

²³⁷ AST, Ispettorato Provinciale dell' Alimentazione di Trieste, SEPRAL Trieste, b. 30, fasc. »Latte fresco«, (1943-44), prot. 2940/1943.

²³⁸ AST, Ispettorato Provinciale dell' Alimentazione di Trieste, SEPRAL Trieste, b. 30, fasc. »Latte fresco«, (1943-44), prot. 4691/1943.

²³⁹ AST, Ispettorato Provinciale dell' Alimentazione di Trieste, SEPRAL Trieste, b. 30, fasc. »Latte fresco«, (1943-44), prot. 21444/1943.

²⁴⁰ Il Piccolo, XIX, 10.4.1941: IV; 12.4.1941:VI; 24.5.1941: IV; 29.5.1941: IV; Il Piccolo, XVIII, 27.7.1940: IV; 7.8.1940: IV.

*Opčinah, na ulici Commerciale, na Greti, v Barkovljah, na avtobusni postaji, pri sv. Ivanu, na cesti za Lonjer, na Giulianijevi ulici in na Scogliettu*²⁴¹.

Nič drugače ni bilo z mlekaricami med prvo svetovno vojno. Leta 1915 je bilo »samo osemnajstim kmetičam iz koprskega okraja zaplenjenih kar 350 litrov mleka v zarjavelih vrčih«²⁴². Mleko s tega območja naj bi bilo po navedbah občinskega fizikata pogostokrat tudi »razredčeno in posneto za več kot 35%«²⁴³.

V vojnem času so s pranjem perila skrbele za svoj obstoj ter za svoje družine tudi perice, čeprav so bile razmere za opravljanje njihove dejavnosti precej neugodne: po vaseh ni bilo moških, vojska je pobrala tudi konje in vozove, med drugo svetovno vojno pa je primanjkovalo tudi mila (Repinc, 1991:72). Zaradi takih in drugačnih razlogov je zato marsikatera perica začasno opustila svojo obrt, nekatere pa so kljub vojnim razmeram vztrajale s svojo dejavnostjo. O njihovih vsakodnevnih poškodbah, nesrečah in dogodivščinah, ki so jih doletele med opravljanjem dela, nam poročajo številni časopisni članki iz obdobja druge svetovne vojne. Tržaški časopis »Il Piccolo« (18.9.1942, XX: 2) govori leta 1942 o 33-letni perici M. Sancin iz Boljunca, ki si je med delom »poškodovala roko«, leto kasneje pa omenja 54-letno M. Gulich iz sv. Marije Magdalene zgornje, ki je »padla po stopnicah v bolnici«, kjer je bila - tako kot številne druge ženske - zaposlena kot perica (Il Piccolo, 2.7.1943, XXI: 2). Še bolj zanimivo zveni novica iz leta 1940, ki pravi nekako takole:

»Perica Maria Crismani se je včeraj zjutraj pritoževala, da ji je neznanec ukradel culo perila v vrednosti 300 lir. Ko so našli storilca, se je Crismanijeva že veselila, da se bo njena dogodivščina srečno zaključila, vendar pa je, potem ko je culo odprla, planila v jok:

---

²⁴¹ AST, Ispettorato Provinciale dell' Alimentazione di Trieste, SEPRAL Trieste, b. 30, fasc. »Latte fresco«, (1943-44).

²⁴² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3958, sez. VII, 1915, n. 43/243.

²⁴³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3964, sez. VII, 1915, n. 276/1.

perilo je bilo razstriženo na sto koščkov. Sedemnajstletni mladenič je namreč priznal, da je razstrigel spodnje hlače, rjuhe in srajce, z namenom, da bi jih prodal kakemu cunjarju in s tem zaslužil nekaj lir...»(Il Piccolo, 7.12.1940, XIX: IV).

Tudi krušarce so med prvo in drugo svetovno vojno (Il Piccolo, 21.3.1944, XXII: 2), navkljub prepovedim ter denarnim in zapornim kaznim, še vedno prodajale kruh. Za najbolj pogumne so veljale zlasti Škedenjke, ki se prav zaradi številnih prijav najpogosteje tudi pojavljajo v policijskih zapisnikih. 26-letno Sanzin Luigio je leta 1915, denimo, inšpektor zasačil, ko je prodajala bel škedenjski kruh iz pšenične moke v bližini trga sv. Ivana²⁴⁴, nekaj mesecev kasneje pa je Marijo Godino - Stradiot prijavil, ker je na Lesnem trgu prodajala kruh, ne da bi dvignila predpisano izkaznico²⁴⁵.

Vendar pa Škedenjke niso nezakonito zalagale s kruhom samo živilskih trgov, temveč tudi trgovine in gostilne. Pozar Mario, upraviteljico bifeja pri sv. Jakobu, ki je bil v lasti Tonniz Giovanne, so prijavili, ker je imela *»določeno količino škedenjskega kruha, ki bi ga po vsej verjetnosti prodala brez izkaznice...«*²⁴⁶. Prav tako ni prodajala vdova Ernesta Mase, solastnica in vodja trgovine jestvin (...) v ul. Settefontane, *»samo pršuta in prekajenega svinjskega mesa, temveč tudi določeno količino belega kruha (...), ki ga je kupila od kmetice iz Škednja, ne da bi dvignila dotične izkaznice«*²⁴⁷.

Sicer pa so krušarce svoje nezakonite »posle« sklepane tudi po gostilnah. Neka Škedenjka naj bi leta 1917 v gostilni na lesnem trgu, pustila na prodajnem pultu *»vrečko z osmimi bigicami škedenjskega kruha...«*²⁴⁸, neka druga krušarca pa je v gostilni v ulici Galatti, pustila koš s kruhom in izginila neznano kam, potem ko je zagledala v njej funkcionarje.

---

²⁴⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. 32/186.

²⁴⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. 32/550.

²⁴⁶ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. 32/535.

²⁴⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. 32/513.

²⁴⁸ AST, Direzione di Polizia di Trieste, Atti Presidiali Riservati (1814-1918), b. 424, prot.145/1/1917.

Poročilo navaja še, da je bilo v tem primeru zaplenjenih kar 35 bigic²⁴⁹. Še več jih je imela Sanzin Antonia, ki so ji zasegli 97 bigic, ob 11.30 pa jo celo aretirali in jo odvedli v zapor, kjer je morala ostati tri dni²⁵⁰. Istega leta sta bili aretirani še dve drugi Škedenjki, in sicer Purič Teresa in Pegan Giuseppina, ker naj bi prodajali bel kruh v trgovini živil Giorgia Jakliča, v ulici san Lazzaro. V policijskem poročilu piše, da je Puričeva skušala celo zbežati, čeprav ji podvig seveda ni uspel, medtem ko je Peganova morala zaradi nezakonite prodaje presedeti v zaporu kar tri dni. Veliko bolje sta jo odnesli Giorgina Nadalin in Maria Pizziga, obe iz Škednja, ki sta, potem ko sta zagledali agente iz kontrolnega urada proti oderuštvi, pobegnili ter vrgli na tla oba jerbasa: *»...v enem je bilo 16 štruc kruha, v drugem 17....»*²⁵¹.

Tudi živilski trgi so delovali med obema vojnoma, čeprav, kot pišejo viri za prvo svetovno vojno, so bile *»razmere zelo težke«*, saj naj bi *»izobilje, ki je kraljevalo pred tremi leti, zamenjalo strašno pomanjkanje...«*²⁵². Nič manj zaskrbljujoče ni bilo stanje med drugo svetovno vojno²⁵³: *»primanjkovalo je sadja in zelenjave«* predvsem tiste, ki je prihajala s podeželja²⁵⁴. Če pa je bilo zelenjave na trgu dovolj, je mestno prebivalstvo ni kupovalo, ker enostavno je ni imelo s čim zabeliti²⁵⁵. Živilski trgi so bili pogostokrat prazni, kmetje pa niso redno prinašali pridelkov na trg²⁵⁶: *»Pridelovalci se sploh ne predstavijo na trgu in raje prodajo svoje pridelke po višjih cenah zasebnikom ali trgovinam. Nujno je potreben večji*

---

²⁴⁹ AST, Direzione di Polizia di Trieste, Atti Presidiali Riservati (1814-1918), b. 424, prot.124/1/1917.

²⁵⁰ AST, Direzione di Polizia di Trieste, Atti Presidiali Riservati (1814-1918), b. 424, prot.139/1/1917.

²⁵¹ AST, Direzione di Polizia di Trieste, Atti Presidiali Riservati (1814-1918), b. 424, prot.215/1/1917.

²⁵² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3968, sez. VII, 1917, n. 172/1.

²⁵³ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Annona-Mercati, b. 224, *»Situazione del mercato ortofrutticolo 1944-1945«*.

²⁵⁴ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Annona-Mercati, b. 224, *»Situazione del mercato ortofrutticolo 1944-1945«*, 1.5.1944, 8.9.1944, 13.7.1944, 29.9.1944, 29.11.1943, 20.6.1944, 1.5.1944, 8.9.1944, 19.9.1944, 15.9.1944, 16.5.1944.

²⁵⁵ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Annona-Mercati, b. 224, *»Situazione del mercato ortofrutticolo 1944-1945«*, 13.7.1944.

²⁵⁶ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Annona-Mercati, b. 224, *»Situazione del mercato ortofrutticolo 1944-1945«*, 8.9.1944.

*nadzor po ulicah, ki vodijo v mesto, da bi se preprečilo skrivanje blaga*²⁵⁷. Trgovci naj bi »nakupovali na podeželju« ali pa »ustavljali kmete po ulicah (...) ter plačevali blago po višjih cenah kot so določene«²⁵⁸. Celo meščani so hodili spomladi leta 1944 po češnje in grah v Izolo in Piran, po pisanju komisarja tržnega nadzorstva iz miljske občine pa ti naj ne bi samo kupovali pridelkov na podeželju, temveč se »tudi ponujajo, da bi pridelke sami pobirali...«²⁵⁹. Razmere na živilskih trgih so bile toliko slabše v zimskem času ali ob prazničnih dneh, ko so kmetje ostajali doma, trgovanje pa se je moralo ustaviti še v času letalskih napadov²⁶⁰.

Vojni čas je bistveno prispeval tudi k poslabšanju higienskih razmer na samih živilskih trgih. Tako so tržni nadzorniki leta 1915 dobili na enem izmed trgov »dva prazna jerbasa na straniščnem pokrovu«²⁶¹, pri pregledovanju pa še opazili, da velika večina branjev »ne pokriva svojega blaga s predpisano tančico«²⁶². Med temi se je znašla Svara Antonia, prodajalka sadja na trgu pri Rusem mostu, ki je morala zaradi takega prekrška plačati globo v višini petih kron. Branjevka globe sicer ni poravnala, ker jo je pestila huda denarna stiska; mestna oblast ji celo pohišstva ni mogla zarubiti, ker »dolžnica ni imela stvari«, zato pa ji je dosodila 12 ur zapor, ki naj bi ga »prestala v zaporu, v ulici Tigor«²⁶³.

Mestna uprava se je morala v vojnem času ubadati še s smetmi, dokaj težavno pa je bilo v tistem času tudi čiščenje živilskih trgov. Leta 1917 je občinski fizikat predlagal, da naj bi imele vse prodajne klopi branjev koš ali zaboj za smeti. Tak ukrep je bil sicer »nujen«,

---

²⁵⁷ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Annona-Mercati, b. 224, »Situazione del mercato ortofrutticolo 1944-1945«, 16.5.1944.

²⁵⁸ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Annona-Mercati, b. 224, »Situazione del mercato ortofrutticolo 1944-1945«, 25.5.1944.

²⁵⁹ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Annona-Mercati, b. 224, »Situazione del mercato ortofrutticolo 1944-1945«, 23.5.1944.

²⁶⁰ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Annona-Mercati, b. 224, »Situazione del mercato ortofrutticolo 1944-1945«, 13.6.1944, 24.9.1944, 29.9.1944.

²⁶¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. ad 33/43.

²⁶² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n.33/11, 33/45.

²⁶³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. 33/43.

čeprav naj ne bi - po pisanju fizikata - »preprečil mladini in odraslim, da bi stikali po smeteh v iskanju še kakega ostanka hrane. To počnejo zaradi lakote, treba je tudi pripomniti, da ne iščejo hrane samo po živilskih trgih, temveč tudi po greznicah, po vozovih s smetmi...Priporočeno je bilo tudi čiščenje živilskega trga, vendar naj bi bilo (...) to težko izvedljivo zaradi pomanjkanje vode«. Ob navedenem je občinski fizikat izrazil še željo, da bi bila »obstoječa stranišča na živilskih trgih brezplačno na razpolago javnosti in da bi si vsi morali po uporabi stranišča umivati roke z razkuževalnim sredstvom ...«. Ker pa je bilo to težko speljati, bi se po ocenah fizikata »lahko omejilo ukrep le na branjevke«, če se pa te ne bi držale predpisov, bi se jim »zagrozilo z odvzgom dovoljenja«. Posebej zanimiva je še končna pripomba, ki pravi: »...če bi to hoteli udejaniti, bi morali postaviti stražo na vsako stranišče (...),zato se bo treba zadovoljiti le s postavitvijo običajnih tabel z običajnim napisom: umiti si roke po uporabi stranišča...«²⁶⁴.

Iz nekega kasnejšega ohranjenega dokumenta je mogoče izvedeti, da se je začelo v Trstu »po naročilu čistiti živilske trge, javna moška stranišča in dele ulic, kjer se ustavljajo kočije in vozovi (...) istočasno se je v ta namen namestilo na vsak večji živilski trg ženske t.i. »cantoniere« - pometačice, (priskrbeli smo jim lahek koš, metlo in smetišnico), da bi med prodajnimi urami pobirale vrečke smeti na živilskem trgu.... Njihova naloga je, da hodijo po živilskem trgu in (...) pazijo, da nihče ne pobira s tal pokvarjenega sadja, zelenjave in smeti. .... Veliko bi bilo treba še postoriti, da bi stvari bolje delovale, vendar nam trenutne razmere ne omogočajo korenitih novosti, saj nam primanjkuje primerne delovne sile, materiala in orodja«²⁶⁵.

Po vsem tržaškem območju je namreč zaradi vojnih razmer in mobilizacije moških primanjkovalo delovnih moči, to moško odstotnost pa se je delno skušalo zapolniti tudi z

---

²⁶⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3968, sez. VII, 1915, n. 172/1.

²⁶⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3968, sez. VII, 1915,n. ad 503/14.

zaposlovanjem ženske nekvalificirane delovne sile. Čeprav so na prelomu leta 1914/1915 ženske povsod po Evropi začele vstopati v tradicionalne moške poklice, in sicer kot prevoznice premoga, sprevodnice, vojaške pomočnice, voznice tramvajev, rešilcev, itd. (Svoljšak, 2004 :155; Palazzi, 1997: 415), so v samem Trstu zaposlili samo pometačice, kar nam potrjuje tudi članek v Edinosti iz leta 1916 (16.1.1916, št.16: IV):

»Vojna izpreminja marsikaj in zlasti tudi takoimenovano javno mnenje. Vsi se še spominjamo, kak direndaj je bil pred par leti v Trstu, ko je nekoliko žensk poizkušalo uvesti novo, iz Pariza došlo modo, takoimenovano »hlačno krilo«...Pri nas v Trstu so morale one prvoboriteljice za to modno novost pred tržaško poulično moralo pobegniti in se poskriti po vežah, drugače bi se jim najbrž godilo slabo. Kako izpreminja vojna tudi to javno moralo, kaže naslednje poročilo, ki prihaja iz Berolina in pravi: »Razdeljeno krilo se je naenkrat zopet pojavilo v Berolinu, kar pa ni morda kaka muhavost mode, ki tudi v vojni ni izgubila svojega gospodovanja. Zopet pojavivša noša je namreč vojna potreba. Uvedli so jo pri izprevodnicah na kolodvorih nadulične in podzemske železnice. Izprevodnice morajo zlasti zapirati vrata odhajajočih vlakov .... Pri tem poslu so bile v nevarnosti, da si krilo pripro z vrati. ...Noša je prav prikladna....Ono, na kar je ves svet ogorčeno klical prokletstvo, je sedaj kar naenkrat prikladno, zelo praktično in čisto nič nemoralno. V Trstu sicer nimamo izprevodnic pri železnici in tramvaju, ker so ženske prevzele samo posel pouličnih pometačev, toda prepričani smo, da bi se dandanes tudi v Trstu ne gražal nihče več, ko bi se pojavilo kako 'hlačno krilo'«.

Medtem ko se v mestu stopnja zaposlenosti žensk v času prve svetovne vojne ni bistveno povečala, so vojne razmere ustvarile nove zaposlitvene možnosti za okoliške kmetice, predvsem takrat, ko se je med Avstro-Ogrsko in Italijo odprla soška fronta (Vas, ljudje, čas, 1975 :160). V zaledju so tako nastale mnoge vojne ustanove, in sicer poveljstva, uradi, operativni centri, skladišča ter bolnišnice (Fabi, 1994: 286; Guštin, 2005: 70-71). Na

Opčinah, kjer je bil sedež glavnega vojaškega poveljstva »Armee Komando«, je, na primer, imelo poveljstvo vojaške bolnišnice ter vojaške pekarnice. V vasi so se nahajale tudi krojačnice, čevljarnice in likalnice ter pet do šest barak oziroma skladišč perila, oblek, čeljev. Moški civilisti so bili zaposleni pri pripravljanju kamenja (batude) za posipavanje in popraviljanje cest, openske ženske pa so delale po bolnišnicah, pralnicah, krojačnicah in likalnicah (Vas, ljudje, čas, 1975:162-164). Tudi v Nabrežini se je nastanilo vojaštvo, zasedlo številne stavbe in jih uporabljalo za svoje pisarne, skladišča, poveljstva, okrepčevalnice, previjališča in bolnice (slednje so bile še v Trnovci in v Mavhinjah) (Sedmak, 1995: 76, 117). V bolnicah so »dekleta in matere stregle« (ibidem:78), »frontnim povratnikom« (ibidem: 80) pa naj bi tudi prale pospravljale sobe oficirjem, krpale, likale perilo in uniforme, kuhale ter pekale kruh (Fabi, 1994: 304; Vas, ljudje, čas 1975:164).

Ženske in otroci so tako z velikim veseljem opravljali različna majhna opravila, ki so jih vojaki plačevali z dnevnicami, predvsem pa s prehrabnimi in luksuznimi izdelki (mesom, sladkorjem, soljo, čokolado, tobakom), ki se jih drugače ni dalo dobiti (Guštin, 2005: 70).

Še pomembnejše posledice je imela za vstop tržaških žensk v svet dela druga svetovna vojna. Že leta 1941 (Il Piccolo, 8.4.1941, XIX: IV) so se v Trstu začeli tečajji za telegrafistke, telefonistke, voznice, strugarke, električarke ter sprevodnice na tramvaju (med temi celo srečamo leta 1943 neko 37-letno Paulino Gombac iz Lonjerja) (Il Piccolo, 27.7.1943, XXI: 2). Slovenke iz tržaških predmestij ter samega mesta pa so v tem obdobju povečini zaposlene v tradicionalnih ženskih vejah industrije²⁶⁶.

Najdemo jih tudi po skladiščih (Il Piccolo, 29.8.1942, XX: 2) in v tržaški vojaški menzi (Il Piccolo, 1.4.1943, XXI: 2); nekatere so vodile gostilne (Il Piccolo, 16.1.1944, XXII: 2) ali

---

²⁶⁶ Številne so bile namreč delavke v kartonažnih tovarnah (Il Piccolo, 27.8.1941, XIX: 2; Il Piccolo, 14.1.1943, XXI: 2), precej žensk iz sv. Marije Magdalene je bilo tkalk v tovarni jute pri sv. Andreju (Il Piccolo, 25.8.1940, XVIII: 5), Svetoivančanke so dobile zaposlitev v tovarni mila na Vrdeli (Il Piccolo, 17.7.1940, XVIII: 4), Rojančanke v tovarni žganih pijač, medtem ko je bilo mogoče (Il Piccolo, 15.8.1943, XXI: 2) najti neko 16-letno Križanko v tovarni igralnih kart Modiano (Il Piccolo, 18.6.1943, XXI: 2).

trgovine (Il Piccolo, 14.2.1945, XXII: 2), nekaj jih je bilo po poklicu bolniških sester (Il Piccolo, 5.8.1943: 2; 30.5.1941, XIX: 2), kuharic (Il Piccolo, 24.11.1941, XIX: 2), prodajalk v papirnici (Il Piccolo, 3.6.1943, XXI: 2) ali po drugih trgovinah (Il Piccolo, 11.6.1943, XXI: 2), strežnic (Il Piccolo, 6.10.1940, XIX: V), čistilk (Il Piccolo, 29.11.1940, XIX: 4; 27.8.1941, XIX: 2), natakarič (Il Piccolo, 22.6.1940, XVIII: 4), zelo redke pa so bile v tistem času hišne pomočnice oziroma služkinje. Slednjim je namenjen celo članek, z naslovom »*Moški opravljajo delo služkinj*«, ki je izšel v tržaškem časopisu leta 1942, v katerem piše naslednje:

»Spet se ponavljajo določene stvari, značilne za vojni čas: vedno več je moških, ki, tako kot med prejšnjo svetovno vojno, nakupuje z vrečko, točneje torbico, po trgovinah z živili, mesnicah, pekarnah, živilskih trgih...

Ti moški ohranjajo svoje dostojanstvo, pokončno in preprosto znajo nositi paket ali celo vrečko polno blaga. V normalnih razmerah bi sicer to vzbudilo (...) posmeh ali presenečenje, danes pa se nad tem nihče ne zgraža in nikogar to ne preseneča. ... prej tega niso počeli, ker so bile pri družinah hišne pomočnice. Danes pa so služkinje zelo redke, kakor kava, in hišne pomočnice, da ne bi zaostajale za njimi, so si rekly: 'Ne bo se nas dalo najti, tako kot ni mogoče najti banan...!', zato pa mora mož sprejeti zunanja opravila domačega gospodinjstva ter poskuša odigrati vlogo preskrbovalca ognjišča« (Il Piccolo, 27.3.1942, XX: 2).

V večini primerov pa je vsakodnevno iskanje in nabavljanje hrane ostajalo v ženskih rokah (Elshtain, 1991: 255). Nemalokrat je šlo za ilegalne poti, prepovedane kupčije ter posle, ki so od žensk zahtevali prožnost, ustvarjalnost ter preračunljivost (Bravo, Bruzzone, 1995:54). Še več, ženske so bile spretnе manipulatorke, ki so se znale še najbolj težkim razmeram prilagoditi in si z veliko mero iznajdljivosti tudi pomagati. Zelo zgovoren je primer iz leta 1917, ko so stražniki aretirali Mohorčič Antonio iz Marezig, ker je na ulici

prodajala mleko po 1.20 kron liter, vendar »samo tistim, ki so ji poleg plačila dali še izkaznice za kruh«. Da bi se mlekarica izognila kazni, se je – po inšpektorjevih besedah – »po vsej verjetnosti predstavila z neresničnim imenom...²⁶⁷«. Podobno strategijo je ubrala tudi Mihalič Antonia, ki pa je mleko ponujala po 1 krono liter, medtem ko se ga je drugod prodajalo po 80 centov za liter²⁶⁸. Z vprašanjem in cenami mleka, ki so ga kmetice nosile v času prve svetovne vojne v mesto, se je ukvarjala v enem izmed svojih zapisov tudi Edinost (5.4.1916, št.96: 2):

»Piscu teh vrst so dobro znane razmere našega kmetovalca, pa naj gre za našo tržaško okolico kot tako, ali pa tudi za bližnji Kras ali bližnjo Istro. Zato se pa tudi strinja v polni meri z dopisom v nedeljski »Edinosti«, kjer je bilo rečeno, da je pomanjkanje mleka pripisovati pomanjkanju živine in pomankanju krme. Saj je vendar splošno znano, da vojaške oblasti potrebujejo velikanske množine krme, ki si jo nabavljajo potom rekvizicije tudi v naši okolici, ki itak ni prebogata na travnikih, in prav tako je tudi znano, da si more naš okoličanski kmetovalec le z največjo težavo nabaljati druga krmila, ker je dovoz iz zaledja zelo težaven in so taka krmila ne samo silno poskočila v ceni, temveč jih največkrat tudi ni dobiti za drag denar.

...Današnja cena mleka v Trstu je res visoka, toda če se pomisli, s kakimi težavami in stroški se mora boriti naš okoličanski kmetovalec, če hoče prerediti svojo molzno kravo, potem je ta porastek cene mleka umljiv, mu ne more očitati nihče oderuštva in mu tudi vsakdo rad privošča oni malenkostni zaslužek za njegovo delo in njegov trud«.

V nedeljskem dopisu v »Edinosti« torej ni šlo za to, da bi se »našemu kmetovalcu, našim mlekaricam iz tržaške okolice, s Krasa in iz Istre jemal njihov zaslužek, ki ga imajo s prodajo mleka, temveč edino le za tako ureditev načina prodaje mleka, da bi bilo mleko, kolikor ga prihaja v Trst, dostopno vsemu tržaškemu prebivalstvu, posebno pa ubožnejšim

---

²⁶⁷ AST, Direzione di Polizia di Trieste, Atti Presidiali Riservati (1814-1918), b. 424, prot.259/1/1917.

²⁶⁸ AST, Direzione di Polizia di Trieste, Atti Presidiali Riservati (1814-1918), b. 424, prot.55/1/1916.

slojem, ki so pač bogati na – otrocih, ki v prvi vrsti potrebujejo mlečne hrane, ki pa nimajo sredstev, da bi si to najpotrebnejše živilo nadomeščali z drugimi, ki so v ceni tako visoka, da so zanje nedosegljiva«.

Za mlekaricami niso nič manj zaostajale (tako med prvo kot med drugo vojno²⁶⁹) pri zviševanju cen svojega prodajnega blaga niti škedenjske krušarce:

»Vanda O., iz Škednja doma, je prinesla dne 20. decembra, da se ne izubi tradicija »big« v Trst na prodaj. Prodajala je kržiče, ki so tehtale 16 dkg., po 30 vinarjev, tako da bi prišel kilogram teh »big« nekako na 2 kroni. Tržni komisar Selva, videč to, je Vando naznanil sodišču....Sodnik jo je obsodil na 4 dni zapora. Obtoženka je sprejela kazen. Ista usoda je zadela Marijo O., tudi iz Škednja doma, dne 16. decembra. Tudi ona je bila obtožena, da je prodajala 'bige', tako drago, da bi prišel kilogram 1,84 K. Tudi ona je bila obsojena na 4 dni zapora« (Edinost, 16.1.1916, št.16: IV).

Nekaj dni kasneje je v Edinosti (26.1.1916, št. 26: II) izšel še članek o »napadih« na krušarce, ki naj bi s svojim predragim kruhom »odirale« mestno prebivalstvo:

»Tukajšnji delavski list z neko posebno slastjo napada revne okoličanke krušarce, češ, da odirajo meščanstvo s pretiranimi cenami. Mi tudi ne odobrujemo nobenega oderuštva. Zato ne odobrujemo tudi pretiranih cen krušaric. Pri teh poslednjih pa ni vse tako, kakor opisuje omenjeni list.

Pisca teh vrstic so že parkrat prosile napadane krušarice, naj jim preskrbi bele moke. Ponujale so mu celo 2 kroni za kilogram! One namreč morejo rabiti le popolnoma belo moko, ki se pa danes zelo težko dobi in ako jo kdo ima, je gotovo ne da po določenih cenah....Ker premnoge krušarice že iz prejšnjih časov žive le na tem, kar zaslužijo pri res mojstrsko napravljenem kruhu, je razumljivo, da skušajo tudi sedaj pri teh krizah – živeti! Niso toliko krive krušarice, pač pa bi bilo treba prijeti one, ki jim prodajajo moko po

---

²⁶⁹ Il Piccolo, XXII, 21.3.1944: 2.

nezakonitih cenah. Krivo pa je tudi meščanstvo, ker plačuje krušarski kruh po visokih cenah, ko ima na razpolago dovolj dober kruh po primerni ceni».

V vojnem času so ženske posebno rade dvigovale cene tudi drugih živil, predvsem olja (Il Piccolo, 10.4.1942, XX :2), riža (Il Piccolo, XX, 2.4.1942: 2; 26.2.1942: 2), koruzne moke²⁷⁰ ter zelenjave. Po poročanju Edinosti je, denimo, neka kmetica *»prinesla svežega fižola na trg in zahtevala za kilogram K 1,20. Cena temu fižolu je bila na drobno 96 vinarjev....«* (Edinost, 26.1.1916, št.16: IV). Zaradi previsoke cene je bila *»ovadena sodišču«* ter obsojena na tri dni zapora in 20 kron globe.

Nezakonito in drago so se prodajala jajca (Il Piccolo, 12.12.1942, XX: 2), ter maslo (Il Piccolo, 5.6.1942, XX: 2). Z maslom je povezan še zanimiv dogodek iz časa prve svetovne vojne, ki kaže, do kod je lahko segala ženska predrznost v težkih vojnih razmerah. Poročilo iz leta 1917 navaja, da je neka kmetica prinesla na trg Stare mitnice maslo. Ko so to opazile nekatere ženske, so ga želele kupiti, vendar ga je ta morala nesti k neki sorodnici Mariji Valenčič, zato ga ni hotela prodati. Ker so jo ženske hotele prisiliti, da naj jim proda maslo, so jo ovadile komisarju ter jo po krivem obtožile oderuštva. Komisar je sicer maslo pridržal v svojem uradu, dokler se niso stvari dejansko razjasnile. Izkazalo se je, da je kmetica govorila resnico in ni nameravala prekupčevati z maslom, zato ga je komisar vrnil Valenčičevi²⁷¹.

Med obema vojnama se ženske niso držale predpisanih cen tudi pri prodaji rib. Med drugo svetovno vojno je 69-letna Amalia Stara s Kontovela v ribarnici, v Barkovljah, prodajala ribe po višji ceni kot bi jih drugače morala (Il Piccolo, 29.5.1941, XIX: 4). Isto je počela njena sovaščanka Anna Štoka, ki pa se je s takimi posli ukvarjala tudi med prvo svetovno vojno, saj jo je že takrat, kot 30-letnico, komisar zasačil pri prodaji *»predragih«* sardel²⁷².

---

²⁷⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. 32/28.

²⁷¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3968, sez. VII, 1915.

²⁷² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. 32/192.

Posebno dobičkonosne so bile za ženske kupčije z racioniranimi živili oziroma trgovanje in goljufanje s prehrabnimi izkaznicami (predvsem s tistimi za kruh, mineštro, mast, oblačila)²⁷³. Med drugo svetovno vojno so nekatere Škedenjke nezakonito prodajale racionirano olje, slanino in sladkor po zelo visokih cenah in bile zaradi takega početja obsojene na denarno ter na šestmesečno zaporno kazen (Il Piccolo, 4.6.1941, XIX: 2). Leta 1941 je v svojem stanovanju prav tako (na skrivaj) prodajala mast in slanino neka Francesca Palcich: *»Že nekaj dni se je brigadirju mestnih redarjev, Giuseppeju Miotu, zdelo sumljivo, da vsak dan hodijo iz stanovanjske hiše, v ulici sv. Justa 16, ljudje s paketi in vrečkami. Po temeljiti hišni preiskavi je presenečeno ugotovil, da je Palčičeva skrivala v stanovanju 4800 kg slanine ter 5800 kg masti...«* (Il Piccolo, 29.5.1941, XIX: 4).

Med vojnama se ni razmahnilo samo oderuštvo, temveč še prekupčevanje in tihotapstvo: *»...znano je, da večje število žensk hodi tedensko v ene ali druge obmejne pokrajine, kjer z denarjem ali z izmenjavo oblačil oziroma perila pokupi nezanemarljive količine živeža in pod pretvezo, da je ta namenjen lastnim družinam, ga nosi v mesto in ga prodaja po oderuških cenah«*. Pred nekaj dnevi so agenti iz kontrolnega urada proti oderuštvu ustavili nekaj teh *»dam, (...) ki so ponujale več kot tri kvintale fižola...«*²⁷⁴. Med drugo svetovno vojno se je nezakonito prodajal grah na neki tržnici na območju Žavelj, ki so jo obiskovale *»številine branjevke, posebno tiste iz Škednja, ter zasebniki«*²⁷⁵. Tudi jabolka s tržaškega območja se je *»nezakonito odnašalo v mejne pokrajine«*, kjer so bile *»prodajne cene na drobno veliko višje«*²⁷⁶.

V času prve svetovne vojne se je v precejšnji meri povečalo zlasti *»število potujočih trgovcev, ki so brez posebnega dovoljenja prodajali (...) najrazličnejše vrste živil na*

²⁷³ Il Piccolo, XXI, 26.2.1942, 11.3.1942, 27.5.1942, 5.6.1942, 12.12.1942.

²⁷⁴ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3969, sez. VII, 1918, n. 39/160.

²⁷⁵ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Annona-Mercati, b. 224, *»Situazione del mercato ortofrutticolo 1944-1945«*, 29.5.1944.

²⁷⁶ Comune di Trieste, Archivio Generale, Sanità ed Igiene. Annona-Mercati, b. 223, *»Situazioni dei mercati ortofrutticoli«*, 1943, 10.11.1943.

*mestnih trgovih*²⁷⁷. Povsod naj bi mrgolelo prodajalcev slaščic, ki so ponujali svoje blago ne da bi upoštevali higienske predpise²⁷⁸. 67- etno vdovo Scoff Mario iz Trsta so zalotili pri prodaji slaščic v atriju hiše, kjer je tudi sama stanovala²⁷⁹, jabolčni zavitek pa je nezakonito prodajala v ul. Settefontane še Gorenc Giuseppina prav tako iz Trsta²⁸⁰.

Dobro se je obnesla prodaja sadje, ki so ga ženske ponujale kar po ulicah. Neko 32-letno Škedenjko so zasačili, ko je mimoidočim prodajala fige²⁸¹, medtem ko je komisar zaplenil neki kmetici košaro nezrelih breskev²⁸².

Ribe se je smelo v vojnem obdobju prodajati le na ribji tržnici, kupilo pa se jih je lahko samo s predložitvijo »izkaznic«²⁸³. Vendar pa se ženske niso kaj prida držale veljavnih predpisov, saj so nezakonito prodajale ribe tudi zunaj tržnice. Tako so mestni redarji dobili neko žensko iz Križa, ki je javno prodajala skuše, presenetljivo pa je pri vsem tem bilo to, da ji je pri tem ilegalnem poslu pomagal celo agent iz trošarinskega urada. Takole piše v dokaj nenavadnem sporočilu leta 1942, ki ga je mestni redar poslal poveljstvu²⁸⁴:

»Danes, približno ob 8.15, sem šel na glavno (železniško) postajo, kjer je neka 41- letna Križanka v samem trošarinskem uradu, z uporabo tehnice v tistem uradu, prodajala ribe različnim železniškim funkcionarjem, orožnikom ter agentom P.S.

Ženska je, potem ko sem jo zaslišal, izjavila, da je prodala osem kilogramov skuš po 16 lir za kg (predpisana prodajna cena na drobno za tole vrsto rib znaša 14.40 lir na kg).

---

²⁷⁷ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3964, sez. VII, 1915, n. 250/1.

²⁷⁸ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3964, sez. VII, 1915, n. 250/5.

²⁷⁹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. 33/20.

²⁸⁰ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. 33/147.

²⁸¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3957, sez. VII, 1915, n. 33/140.

²⁸² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3964, sez. VII, 1915, n. 282/1.

²⁸³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3969, sez. VII, 1918.

²⁸⁴ AST, Prefettura di Trieste, Gabinetto, (1923-1952), b.463, class.0318/1944, fasc. »Alimentazione. Pesca e mercato«. Relazioni e segnazioni.15.5.42/XX.

Poleg tega smo ustavili še druge Križanke, ki so sicer poskušale zbežati s postaje...vse se je pospremilo v ribjo tržnico, kjer smo jim zasegli 100 kg rib...

Vstavili smo sedem Križank, ki so bile stare od 49 let dalje, najmlajša je bila stara 15 let.

Leta 1915 pa se je še ena Križanka, po poklicu sicer mesarica, znašla v neki pritožbi samo zato, ker je imela za nekaj časa zaprto mesnico: *»...mesarica gospa vdova Giuseppina Cossutta iz sv. Križa trmasto vztraja, tako da ima, kljub protestom ter škodi, ki jo povzroča ubogemu kriškemu prebivalstvu, zaprto mesnico že pet tednov.*« V vasi, po besedah pisca, *»preživljajo žalostne trenutke, nastanjenih je veliko vojakov, ki prihajajo iz severnih bojišč, nezanemarljivo je tudi število bolnih otrok, žensk in trpečih starih ljudi*«, ki jim obenem grozi *»nenehna nevarnost kake epidemije (tifusa, kolere)*«. Mestna oblast je po prejetju pisma ukazala županu g. Giustiju Tanzeju naj *»prisili mesarico, da odpre svojo dejavnost za prodajo mesa v sv. Križu*«, Košutovi pa zagrozila, da če se tega ne bo držala, bo prijavljena, lahko pa bo še ob obrtno dovoljenje. Da bi občinski magistrat rešil težave pri nakupu živine, s katerimi se je mesarica soočala v vojnem času, ji je predlagal, da bi *»s posebnim dovoljenjem dvignila določeno količino govejega mesa v mestu...*«²⁸⁵.

Vojna je pomenila za ženske tudi vsakodnevni boj za denarne podpore, ki so jih med obema vojnama dajale oblasti, da bi olajšale položaj žensk in družin vpoklicanih vojakov (Bravo, Bruzzone, 1995: 51). Med prvo svetovno vojno naj bi za vsakega vpoklicanega moža država plačala od 0,855 do 1,5 kron dnevne preskrbninske pristojbine, vendar pa je pogosto prihajalo do krivičnega razdeljevanja ali celo odzema podpor, včasih pa niso družine vpoklicanih vojakov teh podpor niti dobile (Svoljšak, 2004:156): *»Anton Mikulič, po poklicu kočijaž, je bil 20. maja 1915 vpoklican pod orožje. Ker njegova družina ni imela drugih dohodkov razen skromnega njegovega zaslužka, je imela njegova žena v smislu zakona seveda takoj od dneva njegovega vpoklica, (...) pravico do redne zakonite podpore...*«. Žena pa kljub temu, *»da je tudi takoj storila potrebne korake, pa še do*

---

²⁸⁵ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b. 3958, sez.VII,1915,n. 43/190.

danes, in to vkljub opetovanim urgencam, ni dobila niti podpore niti odgovora o tej zadevi. ....Vsak komentar k tej stvari iz razumljivih razlogov opuščamo» (Edinost, 18.1.1916, št.18: 2).

Poleg zakonov, ki so predvidevali denarno pomoč za družine vpoklicancev, je med prvo svetovno vojno delovala še vrsta humanitarnih organizacij in ustanov, kot npr. Avstrijsko društvo Rdečega križa, ki je zbiralo denarno pomoč za prostovoljno oskrbo ranjenih in bolnih častnikov in vojakov, ter Vojno-skrbstveni urad, ki je zbiral darove za vojake na bojišču, za družine padlih vojakov, za vojaške okrepčevalnice ter pomoč pri organizaciji lokalnih uradov (Sedmak, 1995:114). Na humanitarnem področju so aktivno sodelovale tudi slovenske ženske in dekleta, saj so že septembra leta 1914 v Nabrežini pričele z zbiranjem denarja ter s pletenjem volnenih nogavic, rokavic in čepic.

Najbolj dejavna med njimi je bila soproga nabrežinskega zdravnika Venceslava Svobode, Angela, ki je s hčerkama nabrala med uradniki in delavci v kamnolomu »Cava Romana« 100 kron. Železničarske žene in hčere so poleg ročno pletenih predmetov nakupile še volnene srajce in spodnjice in jih odposlale Vojno-skrbstvenemu uradu. Denarne prispevke so pošiljale tudi skladom Rdečega križa (ibidem: 114-115). Za sežansko žensko podružnico Rdečega križa so leta 1916 Nabrežinke zbrale 91 kron in 90 vinarjev, Šempolajke 56 kron 46 vinarjev, v Slivnem so zbrale 44 kron 50 vinarjev, v Mavhinjah pa celo 189 kron 21 vinarjev (ibidem: 78). Za »*hrabre branitelje doberdobske planote*« je poslala 250 kron tudi ženska podružnica Ciril-Methodove Družbe, in sicer »*kot čisti dohodek dramatične predstave v Nar. domu*« (Edinost, 18.1.1916, št. 18: 2).

Tržaške Slovenke so ustanovile v tem času še »Organizacijo oskrbnic vojniških sirot« (Svoljšak, 2004:157), posebno dejaven pa je bil med prvo svetovno vojno tudi misijonski odsek Marijine družbe, ki se je potem, ko ni bilo mogoče pošiljati prispevkov za misijone, osredotočil na nudenje pomoči vojakom na fronti, ranjenim po bolnicah in beguncem. Članice so zbirale denarne prispevke, predvsem pa obleke, ki so jih pošiljale na fronto

(samo v letu 1915 so tja poslale 600 blazin ter drugih oblačil), v razne bolnišnice, npr. v Trst, na Prosek, v Nabrežino, Štanjel in Ljubljano. Tudi same družbenice so obiskovale bolnišnice in tja nosile cigarete, slaščice, časopise ter knjige (Prešeren, 1975 : 67).

V primerjavi s prvo svetovno vojno je druga svetovna vojna še bolj posegla v življenje slovenskih žensk. Imela je namreč značaj totalnosti, glede na to, da se je med bojiščem in zaledjem popolnoma zabrisala meja (Deželak Barič, 2004: 317). Bojišče je bilo lahko povsod, ženske pa so bile okupirane ravno tako kot moški, zato je bil povsem razumljiv njihov odklonilen in sovražen odnos do okupatorja (Švajncer, 2004: 146). To še posebej velja za tržaške Slovenke, ki so že od dvajsetih let prejšnjega stoletja dalje okusile najprej totalitarni fašistični režim z raznarodovalno in nasilno asimilacijsko politiko, ki je odpravljala slovenske šole, poitalijančeval priimke, prepovedal delovanje slovenskih društev, požigal domove in sedeže le teh, knjižnice, ukinil slovenski tisk, in nato še nacistično okupacijo (Zgodovina Slovencev, 1979: 716-720).

Zaradi nasprotovanja fašističnemu in nacističnemu totalitarizmu so zato številne ženske sodelovale v protifašističnem in osvobodilnem gibanju. Nekatere so odšle v partizane, druge so bile deportirane, pomagale so pri organizaciji partizanskih šol, zbiranju informacij, delovale so v skritih bolnicah, veliko preprostih žena pa je osvobodilni boj podpiralo tako, da so v svojih hišah sprejemale in gostile partizanske skupine (Bon, 2004: 96-98), zbirale so tudi živež, sodelovale v kurirski službi ter raznašale po mestu prepovedano slovensko knjigo in časopisje.

V. DRUŽBENO VREDNOTENJE ŽENSKEGA DELA

V.1. Ideologija spolne hierarhije na Slovenskem

Za presojanje vzrokov in osvetlitev negativnih reakcij, ki jih je žensko zaposlovanje povzročilo v slovenskem prostoru pred prvo ter v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno, je potreben prikaz takrat prevladujoče in uveljavljene predstave o podrejeni in sekundarni vlogi ženske v slovenski družbi.

Na produkcijo vzorcev ženske podrejenosti na Slovenskem je pomembno zaznamovalo seksistično androcentrično mizogino in redo-ljubno potrjevalno konstruiranje vzorcev moškosti in ženskosti z očitno strogo delitvijo območij delovanja na moško (javno in v prvi vrsti razumno) in žensko (zasebno in predvsem čustveno) (Jogan, Šadl, 1994:1-2)²⁸⁶.

Vlogi ženske in moškega sta bili tako opredeljeni bipolarno in hierarhično, z izrazitim enostranskim pojasnjevanjem moške in ženske narave (ibidem:15).

»Pred vsem vprašajmo naravo. Glas narave je svet...Kaj uči narava? Moškega je Bog odličil z razumom, žensko se srcem (Mahnič, 1894: 56). Da, recimo: ženska podrejenost ima svoj razlog v naravi sami, in ta razlog je: v moškem prevladuje razum, v ženski srce. ...v možu nadvladuje razum, kateri si več ali manj niže čustvo pokori....v ženski je manj razumnosti nego v moži, v koliker bolj je njen razum obvladan od čustva; a ravno v toliko stoji tudi niže od moža, v toliko mu mora biti kot narano popolnišemu podrejena (Mahnič, 1893: 320)....Ne kaker bi ženska razuma ne imela, pač pa je v moži razum bistreji,

---

²⁸⁶ Tradicionalna ustanova moralnega nadzora ter ključna utrjevalka tako družbenega reda kot ideologije spolne hierarhije je bila katoliška cerkev s svojo teološko razlago in socialno doktrino. Njeno androcentrično mizogino opredeljevanje ženske identitete in vloge so usklajeno dopolnjevala in potrjevala zlasti javna občila ter družbena znanost, posebno sociologija (Jogan, 2004:302). Med katoliškimi sociologi so se z »ženskim« vprašanjem v prvih desetletjih 20. stoletja ukvarjali predvsem J.E. Krek, A. Ušeničnik, A. Gosar in J. Jeraj in tako s svojim »znanstvenim« pojasnjevanjem utrjevali – že z množičnim tiskom razširjene – moškosrediščne vzorce identitete in delovanja žensk, z upoštevanjem vseh ravni in področij življenja – od »narave« žensk, njihove vloge v družini in zakonu, njihovega položaja na področju plačanega dela, mesta v izobraževanju vse do mesta v politiki (ibidem: 308).

prosteji, in krepkeji. V ženski je duhovnost bolj kot v moškem zatopljena v čutnost, katera razum zatemnjuje; v nji je razumnost preveč odvisna od čustva in čustvenih premenljivosti...» (Mahnič, 1894: 56).

Vsako drugačno pojmovanje ženske in moške narave (moža in žene) je bilo stigmatizirano, »*vsako izenačenje je njima in kulturi škodljivo*«, kajti »*posledice takega prizadevanja so moževne žene, možače in ženski možje, dve spaki*« (Jeraj v Jogan, 1990: 158)«.

Na podlagi takih nedvoumnih pojasnjevanj ter »*zakona narave*« se je vsakemu od njiju dodelilo tudi svoje mesto in nalogo v družbi, ki »*z naravo ostane*, in ki »*se ne preminja po človeških mnenjih in strasteh*« (Mahnič, 1893: 308).

Sklicevanja nosilcev družbenega reda na »*pravilni odnos*« med možem in ženo ter na »*pravično odvisnost žene od moža*« ter na njeno »*pravično podrejenost*« so dobila pravno podlago tudi v določilih Občega državlanskega zakonika, kjer je bilo v 91. členu pojasnjeno, da je »*mož glava rodbine. V tej lastnosti ima posebno pravico, voditi hišno gospodarstvo; obvezan je pa tudi, zakonsko ženo po svoji imovini dostojno vzdrževati in jo zastopati v vseh primerih*« (Jadranka, 1923, III, št. 10: 148).

V taki »*po ljubezni utrjeni družini*« (Koledar Goriške Mohorjeve družbe, 1932: 38), kjer vlada pravi red, moškega čaka položaj gospodarja, ženski pa vlogo pokorne in podrejene pomočnice. Moški je razumljen »*vsled naravne kreposti*« kot »*bolj aktiven*«, medtem ko je »*ženska bolj pasivna*« (Mahnič, 1894: 356), pa še mehka, neskončno in požrtvovalno ljubezniva, potrpežljiva, ustrežljiva, udana, hrepeni po žrtvovanju, tihem trpljenju in skritem mučeništvu.

V skladu z naturalističnim poudarjanjem in opevanjem prave narave žensk je tudi njihova dejavnost pojasnjena predvsem v zvezi z materinstvom, ne kakršnim koli materinstvom, temveč le tistim, ki je potekalo v okviru zakonske zveze (Jogan: 1990: 160). K materinstvu je sodila tudi njena vzgojiteljska vloga, s pomočjo katere naj bi se ponotranjale in

povsakdanjale družbeno želene ženske lastnosti (ibidem: 19-20), določeni družbeni vzorci, ki so omogočali celotno reproduciranje socialne hierarhije in hierarhije po spolu (ibidem: 43), ter versko moralni imperativi: »..vzgajala boš sina že v otroški dobi posebno v čednostih, ki sem jih tebi sami priporočal: ljubezen do Jezusa, do molitve; čistost, potrpljenje in požrtvovalnost; usmiljenje in radodarnost« (Stoletni koledar Goriške Mohorjeve družbe, 1934: 51).

Glede na to, da je čakalo ženske in dekleta »veliko poslanstvo prav v družini« (Koledar Goriške Mohorjeve družbe, 1946: 63-64), je bilo »glorificiranje doma ter družine« neločljivo povezano z ohranjanjem njihovega marginalnega družbenega položaja, prizadevanja nosilcev moči v slovenski družbi pa pretežno usmerjena v njihovo udomačevanje (domestifikacijo) (Jogan, 2001:9). Ženska edina prava vloga je biti v družini in tu delovati z vso ljubeznijo (Jogan, 1990: 169), z »molitvijo, dobrim zgledom in žrtvijo« (Koledar Goriške Mohorjeve družbe, 1946: 64), saj je bila prav ženska »eden iz dveh stebrov družine, a steber, na katerem sloni sreča in naravni razvoj mladega rodu« (Mahnič, 1894: 62).

V teh povečevanjih ter očiščenih podobah družine so prevladovale težnje po lepševanju resničnosti in enostranske, idealizirane predstava o domu, ki sicer niso ustrezale dejanskemu družbenemu položaju večine žensk, so pa pomagale pravilno usmerjati tudi upravljanje čustev. Pred morebitnimi upornostmi in zahtevami po spremembah se je zato velik del naporov oblikovalcev množične zavesti osredotočil v razvijanje ponižnosti in pokornosti v imenu strahu božjega. Za to se je predvsem zavzemala katoliška cerkev, ki je preko različnih organiziranih oblik delovanja, predvsem Marijinih družb, skrbela, da je bil lik Device Marije²⁸⁷, ki so ga intenzivno utrjevali kot edini pozitivni identifikacijski lik za ženske

---

²⁸⁷ Ženske so predstavljale v preteklosti večino »božjega ljudstva« ter bile glavne vzgojiteljice in razširjevalke vernosti, saj naj bi bile po katoliškem socialnem nauku (Jogan, 1986:10) zaradi svoje »primarne« narave veliko bolj naklonjene religijski identifikaciji, religijskemu osmišljanju in prisvajanju sveta (Jogan, 1990: 81) ter skrivnostno in prvinsko povezane Bogom (ibidem, 106). Kot »najlepšo in najbolj nujno karakterno potezo katoliške ženske« so zagovorniki katoliške doktrine poudarjali »pobožnost, religioznost« (Jogan, 1986: 28), obenem pa se zavzemali za feminizacijo vere, s poudarkom na sentimentalnosti, infantilnosti, moralnosti, idealizaciji družinske intimnosti, ki naj bi služile kot protiutež moškemu laičnemu in racionalnemu svetu oziroma znanosti in napredku (Scaraffia, 1988:220). Z razvojem industrializacije, urbanizacije, pismenosti in

že od druge polovice 19. stoletja dalje, še bolj prisoten v vsakdanji zavesti (Jogan, 2001: 9-10): »Zgled ti je brezmadežna Devica Marija, Mati Velikega Duhovnika. Skrbi predvsem za krepostno življenje. Glej, kako je Marija pobožna. Posnemaj Marijino čistost. Marija je lilija med trpljenjem. Brezmadežna. Ko je Bog Oče iskal mater svojemu Sinu, ni izbral bogatih. Izbral je čisto, nedolžno Devico. Pa potrpljenje in požrtvovalnost Marijina!« (Stoletni koledar Goriške Mohorjeve družbe, 1934: 50).

Z Marijinim likom, ki je posebljal ljubezen do trpljenja ter mirno prenašanje le-tega, je postala težka vsakdanja usoda žensk ter njihova vsestranska obremenitev veliko bolj sprejemljiva, samoumevna in znosna, vir iskanja odrešitve, ki pa je bil dosegljiv samo v primeru sprejetja primarne lastnosti pozitivnega nezemskega lika (Jogan, 2004: 305).

Ni naključje, da so morale družbenice Marijinih družb kot »razvrščena vojska Marijinih otrok« (Družinski prijatelj, 5.4.1907, št. 7: 105) živeti »sveto, udano, strogo spokorno življenje« (Svetilnik, 2.1.1903, I, št. 1: 11), saj je bila »podlaga delovanja« same družbe »Kristov nauk in Marijin zgled« (Svetilnik, 6.2.1903, III, št. 3: 10). Obenem je bil namen družb »gojiti ljubezen in čaščenje do svete device Marije s posnemanjem njenih čednostij« (Svetilnik, 16.1.1903, III, št. 2: 7), »pobožnosti in ponižnosti ter čuvati sv. čistost«, kajti

---

politizacije žensk ter z okrepitevijo zahtev po enakopravnosti spolov v zadnjih desetletjih 19. stoletja so se začeli rahljati temelji obstoječe miselnosti. Nove zgodovinske razmere so prisilile Cerkev k dodatnemu utrjevanju patriarhalnih stališč o ženskah ter sklicevanju na njeno »pravo naravo«, s še večjo zahtevo po čustvenosti kot idealu ženskosti ter potrebo po feminizaciji religijskih praks zaradi vse pogostejšega aktivnega in pasivnega moškega antiklerikalizma (De Giorgio, 1991: 158). V odgovor na izzive »časa« je Cerkev sprejela in določila Brezmadežno Marijino spočetje kot versko resnico: 8. decembra 1854 Pij IX. svečano izjavi, da je Mati Božja edina oseba, ki je bila obvarovana pred izvornim grehom (Michaud, 1991: 130; Jogan, 2001:24).

»Bog, ki čuva nad svojo cerkvijo, je zatorej hotel, da bi se brezmadežno Spočetje dogmatično določilo ravno v devetnajstem veku, veku naturalizma. Ko se je od vseh strani potrdilo, da v krščanskem ljudstvu živi vera v brezmadežno Spočetje, in se je izrazila želja po dogmatični določbi te resnice, jo je Pij 8. decembra 1854 slovesno oklical povzdignivši jo v dogmo... (Mahnič, 1893: 9). Čaščenje Marije je bilo v cerkvi vedno najmogočnije sredstvo za povzdigo krščanske nravi. Tako tudi v naši dobi. Brezmadežno Spočeta je srca vernikov, posebno mladine, oplodila se svetimi mislimi, je iz domišljije pregnala nečiste podobe, in vcepila duhovom ljubezen do najlepše čednosti (ibidem:10).

Zaželjen vzorec delovanja žensk je tako postal s pomočjo nove dogme še bolj fiktiven, saj je delovala podoba Matere Božje kot nedosegljiv vzor za vse predstavnice ženskega spola (Michaud, 1991: 130). Poleg tega se je po celi katoliški Evropi na sredini prejšnjega stoletja uveljavil in razširil kult oziroma čaščenje Marije v mesecu maju (italijanski jezuiti so ga sicer predlagali že na začetku 18. stoletja), ki je ponujal mladim dekletom ideal nedolžnosti, pokorščine in poslušnosti. Čistost je postala tako identifikacijski model ter središčna točka vzgoje mladih žensk (De Giorgio, 1991: 177).

»pred prečisto Devico« je morala družbenica stopati »čista« (Svetilnik, 19.12.1902, II, št. 24: 8). Prav tako je bila ena izmed dolžnosti članic »poučevanje in vzpodbujanje mlačnih kristijanov izlasti sorodnikov, prijateljev in znancev« ter »opravljati dela kristijanskega milosrdja« (Svetilnik, 16.1.1903, III, št. 2: 7). Poleg tega Marijine družbenice niso smele »stopati v slaba, nevarna društva«, strogo jim je bilo »zabranjeno čitati nevarne knjige in spise in obiskovati slabe veselice«, saj so »morale nositi v srcu sveto Marijino ime« (Svetilnik, 19.12.1902, II, št. 24: 8).

Ker je bila »veleblažena devica in mati božja Marija glavna zavetnica družbe«, njena beseda pa »mila, sladka«, so lahko pri njej družbenice iskale »zavetja v vsaki nevarnosti in pomoči v vsaki potrebi«. Marijina družba je bila namreč »izvežbana vojska, ki se zamore vspešno boriti proti vsakemu, še tako številnemu in predrznemu sovražniku ter zmagovalno rešiti zveličevalne blaginje zemljanov« (Svetilnik, 19.12.1902, II, št. 24: 8). Za »Marijine hčere-neomažena dekleta« ter »Marijine sestre – kristijanske žene in matere« (Svetilnik, 16.1.1903, III, št. 2: 7) je bila tako Marija največja tolažnica, ki jim je vedno lahko pomagala, da so se »okrepčale na potu lepega življenja« in »zadobile novega navdušenja v težkem boju ...trudapolnega življenja« (Svetilnik, 3.4.1903, III, št. 7: 11).

Skratka, z Marijinim likom so bile ženske enostransko (duhovno) razbremenjevane in vsestransko (materialno in duhovno) obremenjevane, zlasti po sklenitvi zakonske zveze (Jogan, 2001:11).

Zakonska zveza je bila namreč zaželena normalna oblika preživetja in uveljavitve žensk, eksistencialna ustanova za ženske in nenadomestljiva za družbo (Jogan, 1990: 50). Prav po zaslugi katoliškega nauka med zakonsko zvezo in družino pravzaprav ni bilo razlike: zakonska zveza je po svoji funkciji »produciranje« družine, družina pa je »bogopodobna« le, če temelji na zakonski zvezi, ki jo je vzpostavila Cerkev (ibidem: 75).

»Zakona niso ustanovili, ne prenovili ljudje, ampak Bog (...) Bog je zakonu dal tri dobrine: zarod, zvestobo, zakramentalno vez in milost. (...) glavna korenina vseh zmot je v krivem

nauku, da zakona ni postavil Bog in da ga ni Kristus povišav v zakrament, marveč da so ga iznašli ljudje.» (Koledar Goriške Mohorjeve družbe, 1932 : 37, 39).

Zato so bili globalni procesi osvobajanja, ki sta jih vnašali v množično zavest zlasti meščanska in socialistična revolucija, po stališčih oblikovalcev takratnega družbenega reda procesi »maličevanja« in uničevanja« družine (Jogan, 1990:76); kakršno koli vstopanje v javnost (v izobraževanje, na področje plačanega dela, v politično odločanje) pa je bilo neprimerno in v nasprotju z »naravo« (Jogan, 2004:306).

Ženska tako ni mogla vstopiti v resno znanost, saj ji *»narava sama ne dovoljuje, da bi se toliko in tako vstrajno bavila z resnimi vedami kot možki...«* (Mahnič, 1894: 58). Posvečati se more le *»gospodinjski in domači izobrazbi«* (Jeraj v Jogan, 1990: 179), skratka tisti, *»katero zahteva njena narava pa njen poklic v društvu«* (Mahnič, 1894: 60) in ki jo bo *»izposobila za vestno, razumno vpravljanje notranjih družinskih poslov...«* (ibidem: 62). Posebno izčrpen in pozoren do ženskega izobraževanja je bil Ušeničnik (Jogan, 1990: 178), saj se v svojih opažanjih pomudi celo pri neporočenih ženskah, za katere je po njegovih besedah potrebna *»tudi strokovna izobrazba«*, ki pa je bolj *»izhod v sili«* kot pa *»izraz potrebe žensk, da bi bile samostojne«*. Take ženske bi se lahko izšolale za vzgojiteljice, učiteljice ter prodajalke, višja izobrazba pa je ženskam dopuščena le kot potreba (določenega) socialnega statusa (ker pač k izobraženemu možu mora pripadati tudi izobražena žena). Za ta namen naj bi se izobraževale na posebnih ženskih licejih ter bile prepuščene le k tistim akademskim študijem, iz katerih ne bodo prišle preveč *»učenjaške«*.

Izrazito nesprejemljiva in utopična naj bi bila za ženske tudi želja po emancipaciji na političnem področju, ki se je pojavljala že od sedemdesetih let 19. stoletja dalje in se izražala v zahtevah po splošni aktivni in pasivni volilni pravici (Jogan, 1990: 29; Jogan, Šadl, 1994: 12). Enakopravnost na področju politike naj bi bila za mnoge branitelje

družbenega reda pravi »višek nenaravnosti«, ker bi jo na tak način, če povzamemo Ušeničnikovo strah vzbujujočo trditev, »odtujevalo rodbini«:

»...kako naj se spusti sedaj še v politično življenje, kako naj se udeležuje agitacije ob volitvah, pohaja shode, nastavlja kandidate, zasleduje debate v zbornicah in časnikih, ali celo sama kandidira in gre v parlament? Ali se da vse to strniti z vednimi domačimi skrbmi gospodinje, matere in žene? Potem, kakšno bo razmerje med možem in ženo? ali se ne bo žena v vsem čisto osamosvojila od moža? ali se ne bodo zanesli prepiri s shodov v družine? ali ne bo politično strankarstvo raztrgalo rodbinskih vezi? Dalje: kaj bo s tisto nežnostjo, sramežljivostjo, milino, ki dela ženskost tako ljubo? Ali rastejo rože in lilije po cestah javnega življenja?« (Ušeničnik, v Jogan, 1990: 181).

Če pa bi »bodočnost vsaj začasno« prinesla tudi žensko volilno pravico, bi po Ušeničniku najmanj škodovala ženska politična aktivnost na najnižjih ravneh, medtem ko bi bilo za Gosarja najprimernejše postopno uveljavljanje žensk v javnosti in tudi na političnem področju, vendar le, če ne bi trpelo družinsko življenje (ibidem: 183, 184). Do kolikšne mere so lahko vstopale v javno politično življenje in kako so lahko sodelovale pri »volilni borbi« nas pouči, na primer, prispevek v Slovenki (1900, IV, št.4: 93) o nekaterih »vzornih rodoljubkah« iz tržaške okolice:

»Da imajo tudi ženske smisla za politično življenje, pokazale so slovenske okoličanke, in zlasti vrle Škedenjke o baš minolih volitvah v deželni oziroma mestni zbor tržaški. Ker same niso v srečnem položaju, da bi izvrševale volilno pravico, skušale so na drug način koristiti sveti narodni stvari. Navduševale in bodrile so neodločne omahljivce ter s solznimi očmi rotile one, ki so bili na potu izdati svoj rod. Morda ni nihče tako živo občutil globoke bolečine nad narodnim efijalstvom v Škedenju nego tamošnje vzgledne žene in dekleta. Zlasti mej poslednjimi smo opazovali junakinje, ki niso skrivale svojega prepričanja iz bojazni za eksistenco. Kaj vse so storile v tem oziru, to se seveda večinoma odteguje razpravljanju v javnosti; toliko pa smemo reči: pokazale so se vzorne rodoljubke. Slava!«

Skratka, praktične rešitve so tako lahko bile inovativne le do tistih meja, ki jih je postavljala stroga patriarhalna (in razredna) urejenost, ki pa se ni navzven kazala kot takšna, temveč zgolj kot »naravni red« ali kot smotrnost (Jogan, 1990:83).

V. 2. Kritike ženskega dela

Ob prevladujočih androcentričnih opredelitvah ženske narave ter zagovarjanju politične odvisnosti in neenakopravnosti žensk je postala pri nosilcih družbenega reda predmet kritične presoje tudi njihova udeležba na trgu plačane delovne sile.

Čeprav so ženske skozi vso zgodovino z lastnim delom preživljale družino in si s tem tudi zagotavljale obstoj (Goldmann, 1996:11), se je množično vključevanje žensk v delovne procese začelo pojavljati predvsem v teku 19. stoletja, vzporedno z razvojem industrializacije, manufakturnega sektorja ter z naraščanjem dejavnosti v mestu. Medtem ko so hodila dekleta iz revnejših družin »v mesto služiti«, da bi si »nabrala kaj dote in bale in koristnega znanja«, se je »v večjih mestih in industrijskih središčih tvoril ženski proletariat«. Veliko število slovenskih »žena in deklet je bilo zaposlenih v tovarnah«, »par tisoč deklet« pa je služilo »belega kruha v upravnih službah in pri vzgoji« (Družina, 1929, I, št.5: 158). Po statističnih podatkih občinskega popisa so, denimo, ženske v Trstu že leta 1875 predstavljale 33,12 odstotkov vsega produktivnega prebivalstva²⁸⁸ (Censimento, 1877: IXXI).

Ženske kot delavke so v teh novih družbenopolitičnih razmerah pridobivale vidno, hkrati pa mučiteljsko figuro (Scott, 1991: 355): v primerjavi s prejšnjimi obdobji so namreč postale predmet številnih opazovanj, razprav ter vrednotenj o primernosti in moralnosti njihovih plačanih dejavnosti. Vključevanje žensk v delovne procese se je po eni strani sicer

---

²⁸⁸ Iz statističnih podatkov za leto 1900 je mogoče izvedeti še, da je bilo več ekonomsko aktivnih žensk na podeželju (22,6%) kot v mestu (18,1 %), vendar le, če k mestni produktivni ženski populaciji ne prištejemo

izkazalo kot pomembna gonilna sila v njihovem socialnem osvobajanju ter ukinjanju podrejenega položaja, po drugi strani pa je sprožilo burne odzive v vseh segmentih družbenopolitične stvarnosti. Branilci »pravega« reda, ki so zagovarjali ter opravičevali stereotipno konservativno predstavo idealne ženske in njene »avtentične narave«, so namreč zatrjevali, da je »življenjski poklic žene« le »materinstvo in kar je z materinstvom v bistveni zvezi« (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1931: 93), družina pa »glavno torišče ženskega delovanja²⁸⁹« (Mahnič, 1894: 359).

Zato ni bilo presenetljivo, da je vstop žensk na področje plačanega dela zbuja strah, saj je predstavljal hudo nevarnost za dezintegracijo patriarhalne družine (Seccombe, 1993: 107, 108) ter možnost »zamajanja celotnega sistema oblasti in gospodovanja« (Jogan, 2004: 307).

Na osnovi takih prepričanj je bilo potrebno ženske odvrniti od tega »zla« ter jih posvariti pred negativnimi posledicami, ki jih zaposlenost pušča na sami ženskosti, predvsem pa na njihovi primarni materinski in družinski vlogi (Scott, 1991: 355, 356). Krek (Krek v Jogan, 1990: 172), recimo, izjavi v skladu s stališči takratne družbe, da »obratno življenje« žensko »zlorablja«, tako da ta »ne more izvrševati svojih maternih in gospodinjskih dolžnosti, tira jo iz rodbine v tvornico in s tem končuje njo in njeno rodbinsko življenje«. Na škodljive posledice dela zunaj doma opozorja tudi izčrpen dopis v Slovenki iz leta 1901:

---

služinčadi. V nasprotnem primeru se razmerje obrne, tako da dobimo višji odstotek ekonomsko aktivnih žensk v mestu (27,3%) in nižjega na podeželju (25,8%) (Frühbauer, 1903: IXXIV).

²⁸⁹ Ta klic – »Žena je rojena za materinstvo, žena ostani v družini!« - pa je bil glede na resnične razmere, v katerih je morala živeti večina žensk, »krvava ironija« (Slovenka, 1901, V, št. 11: 285). Ženske (predvsem tiste iz nižjih plasti) so se morale kljub nasprotovanjem in zaničevanjem »vdeleževati borbe za kruh«, da so lahko skrbele zase in tudi za svoje družine. Iz opisa v Slovenki (ibidem) lahko jasno razberemo, kakšen je bil npr. dejanski položaj proletarskih družin na začetku 19. stoletja: »Današnje socialne oz. gospodarske razmere so take, da se proletarska t.j. delavska družina skoro absolutno ne more hraniti in vzdržavati z zaslužkom družinskega očeta samega. Saj velikanska večina delavstva ne zasluži redno vsak dan niti 3 K. Kdor le količkaj pozna gospodinstvo, mora priznati, da ob sedanji vsestranski draginji niti tri krone ne zadostujejo družini, ki ima samo enega otroka, za vse potrebščine življenja, ki bi bilo dostojno človeka. Sedaj pa pomislimo, kako naj živi družina – često mnogoštevilna – , katere hranitelj zasluži na dan manj nego dve kroni, a ob nedeljah in praznikih celo nič! To je ravno toliko, da visi uboga družina vedno med lakoto in smrtjo. ...No, proletarijat si skuša pomagati s tem, da se tudi žene vdeležujejo borbe za kruh. Dandanes že težko najdemo proletarsko družino, v kateri bi tudi žena ne pridobivala eksistenčnih sredstev, bodisi na ta ali oni način«. Podobno se je dogajalo v obdobju med obema vojnoma z učiteljicami, (ki kljub veljavnemu celibatu), »skoro vse, tudi ko se poroče, vršijo svojo službo naprej, ker moževi dohodki ne zadostujejo za

»Žalostno je potem z vzgojo otrok in z družinskim življenjem sploh, posebno tam, kjer hodi žena v tovarno ali na kako drugo delo izven hiše.« (Slovenka, 1901, V, št. 11: 285).
»...Kako malo je proletarska žena v sedanjih razmerah kos svoji materinski nalogi, o tem nas prepriča pogled na proletarske otroke. Posebno v večjih mestih, n. pr. tu v Trstu, se ta blede, razcapana deca klata po ulicah, kakor čreda brez pastirja. Žalostno je gledati, kako se ti otroci pehajo in trgajo, ako gre za zaslužek dveh novčičev, ali kako pobirajo odpadke užitnih stvari, da si ž njimi potolažijo glad. Žalostnejša je pa še statistika o kaznivih dejanjih te dece, o katerih skoro vsak dan poročajo časniki.« (ibidem: 287). Nenazadnje pa ti
»otroci tovarniških delavk mnogoštevilno umirajo takoj po rojstvu – ali pa kmalu potem pri rejnici. Tudi so mej tovarniškimi delavkami aborti in mrtvi porodi skoro na dnevnem redu. Vzroki leže na dlani.« (ibidem: 286)

V tem obdobju se ni samo izoblikovalo mnenje, da zaposlena ženska zanemarja družinske in materinske dolžnosti, temveč se je pri presojanju in vrednotenju ženskega dela pojavilo tudi vprašanje nadzora in zaščite delavk ter bojazen pred njihovim »moralnim izpridenjem in pomožatenjem«, ki so jo povzročala spolno mešana delovna okolja (Seccombe, 1997: 226). V delavnicah naj bi tako pretila »nevarnost za neomadeževano življenje radi mešanega spola ali od drugih nevarnih dražil za greh« (Zbornik katoliške doktrine, 1976: 95). Obenem je bila v množični zavesti močno zasidrana predstava, da so ženske, ki so »vedno daleč od doma«, malovredne, nemoralne in pokvarjene (Sullerot, 1969:33), ter si v primerjavi s tistimi delavnimi, pridnimi, doma zaposlenimi ženskami veliko težje dobijo moža (Repinc, 1997:142). Zato ne preseneča, da je bilo v očeh javnosti delo v tovarni sinonim za korupcijo in fizični razkroj družine.

Vzporedno s poskusi ekonomske osvoboditve žensk se pri producentih oziroma nosilcih družbenih razlag okrepi in opravičuje tudi ideologija enega hranilca oziroma skrbnika družine. Po njihovih trditvah mora biti zaslužek moža zadosten za vzdrževanje družine,

---

prehrano družine. ....Tudi na deželi je veliko revnih žena, ki si iščejo zaslužka v delu izven doma. Kaj naj

kajti le na tak način bi se lahko preprečilo naraščajoče »destruktivno« žensko zaposlovanje.

V primeru ženine zaposlitve je moški ponos utrpel pravo ponižanje, saj je to pomenilo, da mož ni dovolj zaslužil. Dober družinski poglavar pa je opravičil svojo avtoriteto le, če je oskrboval družino in ščitil »šibkejš« družinske člane pred moralnimi in fizičnimi nevarnostmi. Najbolj vneti zagovorniki tega »ideala« so bili sindikalisti, ki so na tej osnovi razvili celo koncept »zadostnih življenjskih mezd«, ki se je izražal v zahtevi po povišanju moških delavskih plač (Seccombe, 1997:204-206). Formula ni delovala samo kot izrazito ideološko orožje pri določanju višjih mezd za delavce, temveč je tudi pogojevala dohodkovne parametre ženskih in moških zaslužkov (ibidem: 215). Za podobne ideje se je ogrevala tudi cerkev, ki je trdila, da mora prejemati delavec tako plačo, *»ki je zadostna za vzdrževanje njega samega in družine...Matere naj delajo predvsem doma ter okoli doma in naj skrbe za domača opravila. Zloraba je, ki se mora na vsak način odpraviti, da morajo matere radi premajhne očetove plače zunaj doma iskati zaslužka in tako zanemarjati domače delo in domača opravila, posebno vzgojo otrok. Zato se je treba z vsemi močmi prizadevati, da bodo dobivali družinski očetje zadostno plačo in mogli z njo primerno poskrbeti za skupne domače potrebe.«* (Zbornik katoliške doktrine, 1976:144).

Skratka, ženske na trgu plačanega dela naj bi *»kot cenen delovni material«* konkurirale *»moškemu delavstvu«* (Jeraj v Jogan, 2000: 15), bile krive za splošno zniževanje mezd ter celo spodbujale moško brezposelnost (Sullerot, 1969: 96; Frühbauer, 1903: LXX- LXXI), zato jih je bilo treba na vse načine izriniti s trga plačanega dela.

Takšna stališča in nasprotovanja so tako služila kot sredstvo za oblikovanje diskriminacijskega odnosa do zaposlenih žensk ter ustvarjala nastavke za številne oblike zapostavljenosti na področju plačanega dela (Scott, 1991: 364). Delavke so povečini opravljale najslabše vrednotena dela ter prejemale zaradi načela dopolnilnosti-

---

rečemo pa o dekletih, ki služijo?» (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1929: 119).

suplementarnosti (po katerem je moški tisti, ki vzdržuje družino in ima zato večje potrebe) občutno nižje mezde od moških²⁹⁰ (Scott, 1991:373).

Med delavkami je bilo največ mladih samskih žensk (ibidem: 356), tej skupini so sledile še vdove, ločenke, žene invalidov ali brezposelnih moških, najmanj pa je bilo prav poročenih žena, saj je bilo pogostokrat zanje delo zunaj doma le izkušnja v obdobju mladosti, ki se je končala v glavnem s poroko ali materinstvom (Seccombe, 1997: 57-58). Zakonske žene so se znašle na trgu dela zaradi gospodinjskih in materinskih obveznosti v obrobnem položaju, ne samo v primerjavi z moškimi, temveč celo z ostalimi kategorijami delavk (Seccombe, 1997: 57-58), zato so ponavadi sprejemale le dela na domu (npr. perice), odklanjale pa so tudi zaposlitve v delovnih okoljih »brez varnosti« in prisotnosti sorodstvenih mrež (Palazzi, 1992:151). Z vstopom na trg plačanega dela so bile zaradi vsklajevanja in opravljanja poklicne ter »primarne« naloge stalno nadobremenjene:

»Ves dan ostajajo te žene z doma in le na večer se vračajo, da v jutro zgodaj zopet odidejo. Hranijo se z malenkostmi – lonček slabe kave ali malo sadja s koscem kruha, to je vsa njih hrana čez dan. Ko pridejo zvečer domov, so zmučene in trudne, noge so jim težke kakor svinec. ...tedaj jih čaka zvečer doma obilica gospodinskih poslov« (Slovenka, 1901,V, št. 11: 285). Podobno je ugotavljal progresivno usmerjeni Bebel, ki je v delu *»Ženska in socializem«* (1879) zapisal, da mora delavčeva žena zvečer *»na vso moč hiteti, da opravi vsa najnujnejša gospodinjska dela. Mož potem zavije v gostilno, da bi tam našel prijetnosti, ki jih doma pogreša. Medtem sedi žena doma in se jezi. Garati mora kakor črna živina, zanjo ni počitka ne oddiha, medtem ko mož izrabi kakor ve in zna prostost, za katero je dolžan hvalo naključjem, da se je rodil kot moški.«* (Bebel, 1960:

---

²⁹⁰ Iz nekaterih podatkov, ki veljajo za obdobje med obema vojnama, lahko ugotovimo, da, npr., zaslužek pri šiviljah ni bil *»povsod zadosten«*, medtem ko so *»vezilje, modistke in klobučarke lahko upale na neodvisnost«*. Industrijske delavke (posebno v Trstu, Podgori, Ajdovščini in na Reki) so imele *»nizke plače, mnogo manjše od moških«*, ker naj ne bi bile *»strokovno izučene.«* *»Predilniške delavke v Podgori«* so imele *»večjo plačo kot mnoge tipkarice v Gorici in Trstu.«* Pri služkinji je bilo vse odvisno *»od tega, v kako družino pride«*. ...Z učiteljskim poklicem pa se *»vse, kar se prisluži, daleč od doma tudi porabi.«* (Družina, 1929, I, št.5: 158). Že od druge polovice 19. stoletja so namreč učiteljice, na osnovi zakona o pravnih razmerjih učiteljstva v javnih osnovnih šolah, prejemale 80 odstotkov učiteljske plače (Žnidaršič, 2000: 8).

134). Zato pa lahko upravičeno govorimo o »trojnem zaslužnjenju« žensk, in sicer po naravi kot žen in mater, kot delavk in oskrbnic svoje družine ter kot pridobitnih delavk v tujem podjetju (M. Brezar v Jogan, 2001: 13)

Zaradi feminizacije določenih panog ter poklicne horizontalne in vertikalne segregacije so se ženske najlažje zaposlovale na tistih delovnih mestih, ki so jih moški zapuščali, ker so bila manj privlačna ali pa zanje ni bilo mogoče dobiti druge delovne sile (Scott, 1991: 377). Najštevilneje so bile zastopane med služinčadjo, v določenih storitvenih dejavnostih (kot npr. pranju, čiščenju) (Censimento, 1877: IXX), v manufakturni industriji, pri obdelovanju zemlje, poučevanju, trgovanju pridelkov oziroma izdelkov itd. (Frühbauer, 1903: XXXIV, XXXV). Šlo je za vse tiste prave ženske »pridobitne poklice«, ki so bili z njenim »naravnim« poklicem« *»miselno in stvarno sorodni, kakor vsa vzgoja in odgoja otrok, vse tako raznovrstne stroke gospodinjstva, nega in oskrba pomoči potrebnih ter dela usmiljenja«* (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1931: 93).

Ne glede na (ne)primernost del, ki naj bi se jih ženske »oprijele«, je bilo na osnovi takega kritičnega mišljenja in vrednotenja zaposlovanje žensk za zagovornike androcentrizma vedno le nekaj drugotnega, škodljivega, nenaravnega, kvečjemu znak družinskih denarnih problemov, nikoli pa ne - z razliko od moškega - simbol neodvisnosti in individualne identitete.

VI. POMEN ŽENSKEGA DELA

»Žalostna resnica je tudi, da si z ženinim zaslužkom v družini jako malo pomagano. Prvič se v nerednem gospodinstvu vedno več porabi, nego v urejenem, in drugič si žene same privoščijo marsikak izdatek, katerega bi ne bilo neobhodno potreba; tretjič pa je le preveč res, da se moške v takih družinah radi zaneso na ženin zaslužek ter se sami ne menijo dosti za delo, ali pa svoj zaslužek trošijo po gostilnah.« (Slovenka, 1901, V, št.2: 286)

»Dekle, bodi varčno. Čuvaj ono kar poseduješ. Ne delaj dolgov ampak plačaj sproti. Oglej si dobro denar predno ga izdaš. (...) Če tako urediš svoje življenje, gotovo si bodeš enkrat vesela pregledala svojo hranilno knjižico in porečeš: Hvala Bogu, preskrbljena sem.« (Družinski prijatelj, 25.10.1907, št. 20:325)

Ne glede na vsesplošno stigmatiziranje, marginaliziranje ter družbeno razvrednotenje ženskega dela s strani oblikovalcev družbenega reda, se je z množičnim zaposlovanjem žensk začela ustvarjati zgodovinska podlaga za ukinjanje njihovega podrejenega položaja kot tudi začetek njihove ekonomske samostojnosti in neodvisnosti, kljub skromnim zaslužkom, ki jih je večina žensk prejemala za opravljeno delo. Čeprav - kot je pravilno ugotavljala Kollontajeva v svojem delu leta 1918 (Kollontaj, 1982: 119) - sama uvedba delovne obveznosti še ni ustvarjala zadostne podlage za pravo osvoboditev ženske, se je kljub temu vse njihovo življenje v temelju spremenilo, saj jim je individualizacija mezd omogočala, da so lahko razpolagale s svojim denarjem, ne da bi bile ekonomsko odvisne od moža ali izvorne družine (Seccombe, 1997: 206). Iz nekaterih zgodovinskih dejstev izhaja, da ženske s svojimi prejemki, ki so si jih prislužile s številnimi pridobitnimi dejavnostmi, niso bile samo osvobojene ekonomske odvisnosti moža, temveč so v določenih primerih svojega »skrbnika in oblastnika« celo potisnile v položaj vzdrževane osebe. Marsikateri »prileten in reven«²⁹¹ moš, »nesposoben za delo«²⁹², je tako »živel od tistega, kar je žena zaslužila od svoje obrti«²⁹³; podobna usoda je večkrat doletela tudi

²⁹¹ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1963, Anno 1894-97, F. 3/5-1-5, n.49246.

²⁹² Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.2190, Anno 1898-02, F. 3/5-3, n.35069.

²⁹³ Servizio bibliotecario urbano, Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico, b.1963, Anno 1894-97, F. 3/5-1-5, n.49246.

kamnoseke, nosače ter zidarje, (Bogataj, 1989:185; Repinc, 1991: 62,66; Zubini, 1995: 204-206; Zubini, 1996: 188), ki so bili čestokrat le »sezonsko zaposleni in plačani na ure, ki so jih opravili« (Stanislava Bandi): »Edini dohodek je bil takrat mamin, bil je stalen in nujen, bil je dohodek, na katerega je lahko računala količinsko, (...) bil pa je tudi zelo zahteven, zato ker, se spomnim, da je v takih časih mama prinesla domov tudi po 50 rjuh in vse na roke oprala, bilo je kruto, ker so te babe dajale v pranje najtežje stvari...« (ibidem).

Prav tako je žena postala edina vzdrževalka in skrbnica družine v primeru moževe smrti; takrat je bila namreč prisiljena še krepkeje zagrabititi za delo in (po)skrbeti zase ter za svoje otroke:

»Nona je kupovala rože in jih preprodajala po Trstu, leta 1950 je umrl moj oče, takrat sem imela devet mesecev, moja mama je morala začeti zelo hudo delati, da je preživela družino, ker smo bili trije otroci, dobivala je zelo nizko socialno pokojnino, ker je oče umrl pri 40 letih in je imel zelo malo let delovne dobe. On je delal v pristanišču (...), v glavnem kot kopališki čuvaj, drugače je bil ribič, njegova dva brata tudi in njihov oče tudi. Ko je umrla nona (leta 1952), je mama ostala sama s tremi otroki in z dvema očetovima bratoma, ki sta bila delavna, vendar tudi zelo nerodna.«(Slava Starc)

Zbrani podatki nam tako dokazujejo, da kmečke ženske niso bile samo visoko produktivne članice skupnosti in družine ter ekonomsko neodvisne od družinskega poglavarja, temveč tudi to, da je bilo njihovo delo v številnih primerih neobhodno potrebno za preživetje družine. V tem trdem boju za obstanek so zato morale biti zakonske žene še posebej »aktivne, odporne, odločne, trde« (Kollontaj, 1982: 69), predvsem pa varčne ter dobre upraviteljice družinskega proračuna, da so lahko s svojim prisluženim denarjem vzdrževale sebe, družino, nemalokrat pa tudi svoje može.

VI. 1. Ženski denar in njegova poraba

Čeprav je v preteklosti veljalo, da denar upravičeno spada v moško domeno, ker so z njim praviloma upravljali le moški (Coria, 2002: 35-36), so se z razvojem ženskih postranskih gospodarskih panog vloge moškega in ženske znotraj družinske ekonomije na tem »denarnem« področju bistveno spremenile, včasih pa celo zamenjale. Ženske so bile tiste, ki so prinašale v hišo denar ter *»pomagale družini, da se je dihalo malo boljše...«* (Stana Korošec). Šlo je sicer za skromne in majhne zneske, *»...ni bila velika vsota, je bila pa stalna, za tisto sprotno, najnujnejše, da preživiš, bil je konkreten denar«* (Stanislava Bandi), ki pa je bil pomemben za gospodinjstvo, saj je bil nemalokrat tudi edini, ki ga je družina premogla. Ženski prisluženi denar od trgovanja in dopolnilnih obrti *»je bil za družino«* (Marija Guštin, Slava Starc), saj se ga je ponavadi porabilo za nakup hrane in zalog, kar nam potrjujejo tudi že zelo stari arhivski dokumenti. Iz pisma, ki ga, recimo, barkovljanski župnik pošlje leta 1843 tržaškemu magistratu izvemo, da so *»žene barkovljanskih kmetov cel dan zaposlene s pranjem mestnega perila, zaradi te obrti se večkrat na dan nahajajo v mestu po opravkih, prav toliko časa pa porabijo, da si preskrbijo potrebno hrano za svojo družino...«* (Navarra, 1990: 141). Podobno prakso je mogoče opaziti tudi v prvi polovici 20. stoletja, ko se perice s tedenskim zaslužkom odpravijo v trgovino in si tam nakupijo hrano za cel teden (Repinc, 1991:84):

»Čakala sem mamo...tam pri Domju je bila velika trgovina...in tam so vedno kupovale hrano, enkrat na teden...tisti človek (trgovec) je bil vedno dober in je vedno podaril piškote, bonbone...ne, je bilo, vedno je kaj prinesla...Prinesla je majhna, jajčasta jabolka, dobra sladka...zdaj jih ni več...imeli smo tri, štiri, pet, predalov v omari, prinesla je po dva kilograma, jih dala notri...tik tak jih ni bilo več...« (Stana Korošec).

Poleg poceni jabolk so otroci od svojih zaposlenih mater dobili večkrat kako *»lubenico«* (Regent Marta), *»kruh s figami«* (Bogatec Marija), po drugi svetovni vojni pa so bili deležni

še kakšnega kosa čokolade: *»...kupila je tisto, kar je dobila poceni na trgu, jaz sem vedno jedla čokolado z lešniki, tam jo je dobila zelo poceni, jedli smo precej neurejeno, ker ni bilo časa, v 50., 60. letih je kupovala konjsko meso, ki je bilo takrat zelo poceni; mi smo jedli vedno to, meso in jajce...«* (Slava Starc). Domov so nosile tudi *»ostanke«* (Bogatec Marija) ali *»kosti od pršuta, ki se jih je obralo in potem uporabljalo za mineštro«* (Slava Starc), včasih pa so *»ženske, ko so šle z mlekom, kupile v Trstu sardone, ker so bili najbolj poceni...«* (Marija Guštin). Skratka, zasluženi denar od ženskih poslov je šel v glavnem *»za jedačo«* (Dragica Purič), v trgovini se je kupovalo samo tisto, kar se je potrebovalo, pa še to v majhnih količinah, *»po denarju: četrt olja, pet dkg šalše (paradižnikove mezge), sol, sladkor...«* (Marija Guštin, Štefančič Mira): *»Žene so šle v trgovine s predpasnikom, dale so kavo kar v predpasnik, ker je papir vagal, če so kupile kaj kave, malo sladkorja, tista, ki ni imela fižola, je morala kupiti tudi fižol, za olje si imela stekleničko od kvartina, ni bilo litrov...«* (Alma Godina). Ker ni bilo denarja, so jim ponavadi vaški trgovci oziroma trgovke *»dajali na knjižico«* (Regent Marta), potem pa so odplačevale *»toliko, kolikor so mogle«* (Alma Godina), tako da so bile *»tiste majhne knjižice polne minusov in plusov«* (Stanislava Bandi): *»Imela sem moko, moko za polento, zdrob, vse vrste piškotov...dajali smo tudi na up tem ženskam, vendar so mi vse vrnile, ni nobena ostala dolžna...«* (Nada Pregarc).

Žena je bila tudi tista, ki je morala predvsem ob bližajočih se praznikih, rojstnih dnevih ali pomembnejših priložnostih *»dobiti denar«* (Stana Korošec), da je lahko potem kupila svojim otrokom oblačila ter obutev: *»Soldi od mleka so šli za hrano, za obleke.... Ko smo plele, smo mamo spraševale: 'Mati, kaj boste kupili obleko za božič, boste kupili?' 'Ma nimam!' Potem je vseeno stisnila...za vsake praznike je bilo.... Kaj hočeš, one so bile bolj nazaj....ni bilo denarja na pretek...«* (Marija Guštin).

»Mi je vse šivala, meni je šivala, vsaj trikrat na leto sem morala imeti novo obleko, uboga je bila prav reva, ta naša zahtevnost ni poznala meja, za veliko noč je bilo treba obvezno imeti novo oblekco, za rojstni dan in prvi dan pouka...«(Slava Starc).

Matere so običajno same kupovale v mestu blago ali obleke, hčerke so jih spremljale le takrat, ko so bile že malce starejše: *»Mama mi je kupila oblekce, take, da se jih še danes spomnim...spomnim se, kako so bile lepe...skrajšala jih je...In nono je kričal: 'Bom jaz nesel na čok, kaj nisi mogla narediti malo daljše, da se jih bo dlje časa nosilo'...«* (Marija Guštin).

»Enkrat, ko sem bila večja, me je peljala kupit blago za obleko. 'Mati', sem rekla, 'bom zbrala jaz!' Vseeno smo šle v bolj fino trgovino...in prodajalka je rekla: 'Ecco, questo xe l'ultima moda'...(evo, to je zadnja moda). 'Mati, jaz hočem prima moda (prvo modo) ne ultima (zadnjo)! 'Ma, molči, prav je tako, kot govori!' 'Ma ne, hočem prima moda, ne ultima'... mislila sem, da je 'ultima' stara moda...« (Stana Korošec).

Ko pa mati ni mogla *»več kot toliko kupiti«*, so se morala mlada dekleta *»na vse kraje metati«*, samo, da so *»dobila za par nogavic«* (Mira Štefančič). Zgodilo se je, da si lahko šele s petnajstimi leti kupil *»prvi plašč«* in *»prve najlonke«* (ibidem), *»pelerino«* pa šele potem, ko si *»znosil toliko repe v Trst«* (Dragica Purič). Veliko napora je bilo potrebno tudi za nakup novih čevljev, saj si včasih *»moral delati en mesec, da si jih lahko kupil...«* (Marta Regent):

»Bila sem majhna, jokala sem, ker sem hotela, da mi mati kupi čevlje. Rekla je, da bom šla v ponedeljek z njo in da mi bo kupila čevlje, vendar je imela premalo denarja...sem spet jokala...mislila sem, da če bom jokala, me bo vzela.... Potem je moj oče rekel: 'Deklici se ne reče tako, ker se ji ne sme kar tako obljubiti'. Oče je kar rekel, 'pojdi, pojdi', vendar kaj je on vedel, mati je morala poskrbeti za denar s pranjem perila. Enkrat pa me je vseeno peljala. Zraven trga je bila kavarna, kamor so hodile vse žene na malico, na kosilo, potem, ko mi je kupila čevlje, mi je kupila še kakav in pinco...oh, bilo je tako dobro...« (Stana Korošec).

Pri izbiri čevljev je bilo treba imeti še določeno mero previdnosti, morali so biti predvsem trdni in ne preveč fini, da so lahko služili svojemu namenu: *»Mama je kupila čevlje meni in*

sestri, lakaste s sivim zgoraj. Nono je strašno kričal, da tisto ni za na Kras, da naj nese zamenjat in naj kupi boljše čevlje...in jaz sem jih skrila...Sicer pa jih mama ne bi nesla nazaj...» (Marija Guštin). Kljub temu se marsikatera punca ni odrekla estetskemu kriteriju, čeprav je morala za lepoto malce potrpeti:

»Imela sem velike noge, ni bilo mogoče dobiti čevljev... Ti povem eno: enkrat so bili tako lepi na Mazzinijevi ulici, plavi in beli mokasini, štirinajst dni sem jih hodila gledat in je pisalo številka 39, jaz pa sem imela 41...Ma sem jih kupila veš, ker so bili lepi...prisežem...bila sem še punca...mokasine se je dalo razširiti...nekajkrat sem šla z njimi tudi k maši...« (ibidem).

Kadar so bili ženski posli donosnejši ali ko so ženske imele *»več možnosti«*, da so prišle do bolj *»gotovega solda«* (Marija Bogatec), so si lahko tudi *»same privoščile marsikak izdatek«* (Sovenka, 1901, V, št. 2: 286). Osebno razpolaganje z denarjem je bilo opazno predvsem v oblačilni kulturi žensk iz tržaške okolice. Ricci je sicer že leta 1769 v svojem poročilu omenil, da pozna *»veliko družin, kjer daje gospodar zaslužek od prodanega suhega sadja ženi in hčerki za nakup oblačil«* (Cusin, 1932: 9, 14), vendar je do dejanskega razcveta in razvoja teh ženskih oblačil oziroma kmečkih narodnih noš ter zlatega nakita prišlo šele v 19. stoletju (Segalen, 1983:141), ko se za okoličanke niso povečale samo možnosti za zaslužek, temveč tudi za nakup novih, za kmečko prebivalstvo dostopnejših industrijskih tkanin (Košuta, 1997:16). Ženske noše so bile namreč zelo drage, izdelane iz dragocenega blaga (svile, brokata, včasih iz volnenega satena), z okrasnimi vezeninami in čipkami ter vezenimi šali z resami (ibidem: 21-33): *»...za svečane dni nosijo okoličanke svilnata, močno in redno po dolgem nabrana krila bele ali svetle barve z modrim, večinoma svilnatim predpasnikom. Opasujejo se z zelo dolgimi, raznobarvenimi svilnatimi trakovi. (...) Na glavi imajo redkokedaj kako pokrivalo, a poprej so nosile posebno lepe, dragocene peče.«* (Rutar, 1897: 171). *»...vidi se, da okoličani niso gledali na stroške, ko so si obleko napravljali...«* (ibidem: 170).

Ni presenetljivo, da so imele posebno bogate noše Škedenjke: te so bile - po trditvah sodeč – celo bolj »šteman« (lepše oblečene) od Brežank, ker naj bi zaradi uspešnejših krušarskih poslov razpolagale tudi z večjimi vsotami denarja (Košuta, 2006: 20). Nad njihovo prikupnostjo in nad njihovimi nošami je bil očaran tudi sam Girolamo Agapito, ki je leta 1826 takole zapisal: *»Škedenjke so na splošno lepe postave in navadnih ter prikupnih potez. Njihova narodna noša ni preobložena z ekstravagantnimi okrasi, temveč s svojo ljubko preprostostjo prispeva k sproščeni drži. Uporabljajo zelo dragocene tkanine za svoje srajce, ki jih krasijo lepe vezenine, posebno na rokavih; za svoje predpasnike in rute uporabljajo svileno blago in dragocene čipke ter se na splošno okusno in razkošno oblačijo.«* (Jakomin, 2004: 28).

V Škednju je imela nošo *»vsaka, že male deklice so imele. Vse je kupila žena s kruhom. V Trstu so bili večina naši ljudje, tudi kakšen Italijan...so kupile in so dale vsak dan malo... je stalo dosti, ni bilo lahko, treba je bilo počasi. Naša nona je rekla: 'Sedaj bo treba kupit en nov trak za predpasnik'....Med sabo so si delale konkurenco. Eni so bili premožni, imeli so dosti zemlje, več krav, in so jim rekli 'blagovnice, benestanti' (dobrostoječi). Naša nona je bila med revnimi, imeli so majhno hišico, en košček zemlje, vendar ni bilo živine pri hiši...in naša nona je bila lepa, bila je poznana po lepoti, vendar so druge nanjo gledale kot na eno ubožico. Za sv. Rešnje telo oziroma za sv. Lovrenca, našega zavetnika, si je kaj novega kupila, imela je vedno zelo dober okus...zamenjal si trak in si spremenil vse, predpasnik je ostal isti, ni ga bilo treba zamenjati. Znala je, kje je treba kupiti, imela je tudi oko...ona je tista, ki je pomagala pri peki in prodajala kruh...vse so tako, vse so počasi, ma je bilo...«* (Alma Godina).

Dopolnilne dejavnosti so tudi ženskam iz drugih tržaških vasi omogočile, da so si lahko včasih privoščile nakup kakega kosa blaga za nošo ali celo nakita:

»Nona je bila taka bolj fina, prodajala je rada bolj take vijolice, zaslužek je v glavnem potrosila za svoje osebne potrebe. Kupovala je nakit, take bolj fine stvari za nošo, za

obleke, tako, da se je zelo ponašala. Imeli smo dve noši, ena je šla menda v grob, eno imam še. Imela je zelo lepo blago, lepo se je postavljala, prav nasprotno od moje mame, ki je bila izredno skromna. Spomnim se, da me je (nona) peljala k svoji omari in mi razkazovala te svoje obleke...» (Slava Starc).

Posebnost tržaške noše je bil namreč še nakit, ki so si ga ženske ponavadi kupile s svojim denarjem in ga zato pogosto odplačevale na obroke (Košuta, 2006:45): *»Lepa navada okoličank, zlasti nepokvarjenih, je, da imajo ob praznikih polna nedra vrtnic in drugih lepih cvetic, izmed katerih se bliščijo zlate verižice in drag ovratni nakras, kar prav ukusno diči oprsje in se kaj lepo podaja zdravim ličicam.« (Rutar, 1897:171). »Okoličanke so nosile tudi zlato posebne vrste. Uhani, prstani, zaponke – to se je vse razlikovalo od meščanskih draguljev. Na uhanih so imele obeske: koške, zvitke in grozde. Na prstih so nosile večkrat zvito zlato, z rdečim kamnom....Ker so nosile samo naše okoličanke tako vrsto zlata, so morali zlatarji izdelovati to zlato samo zanje.« (Ženski svet, 1925, III, št.2 :81).*

Ženske pa niso denarja porabile samo za nakup hrane, blaga ali nakita za noše, temveč so skrbele tudi za izobraževanje svojih otrok, ki je zanje predstavljalo *»obliko družbenega kapitala«* (Seligmann, 1989: 705): *»Vlagale so v otroke, vse je bilo za otroke. Zmeraj so pekle kruh, preživljale družine, skoraj pri vsaki hiši je bila ali ena učiteljica ali dve, pridne matere, bile so posestnice, lastnice, imele so kos njive.... S kruhom so se preživljale, pošiljale še može, da so imele še kakšen novček in študirale otroke, zelo so gledale za otroke...«* (Alma Godina). V Škednju so, na primer, *»ugledne družine, ki so bile najbolj bogate z zemljo in pohištvom, imele po sedem, osem otrok...in eden, dva sta šla študirat, ali za violino, flavto, violončelo, bili so zelo inteligentni ljudje, zelo pridni, imeli smo tukaj v vasi dva advokata, zdravnika, inženirja...*

Možje so pomagali ženi, posebno, če ni bilo sestre je moral mož pomagati. Brat od moje none je imel ženo, ki je bila zelo pridna, ma so imeli šest otrok, dva fanta, drugo so bile

punce...seveda je on samo pomagal ženi....tri punce so nosile kruh v Trst, ena je študirala in en sin je tudi študiral, pri hiši sta bila dva učitelja...ogromno kruha je šlo v Trst....

Tudi mojo mamo so vpisali na konservatorij, ker je lepo pela, vendar študija ni končala, ker je pri sedemnajstih letih zanosila. Moj oče je bil tudi študent, ko sem se jaz rodila (leta 1910), nista bila poročena...takrat je bil škandal...sedaj je normalno.... Poročila sta se 12. leta, 14. leta, ko se je začela vojska, so očeta vpoklicali, mamo in mene je vzel nono, ker je bil dolžan skrbeti za naju. Oče je odpotoval iz Ljubljane, šli so naravnost na fronto v Rusijo, takoj, prvi teden, ko je bil tam, so ga ujeli in je bil ujetnik v Sibiriji. Mama je ostala sama, vendar so starši skrbeli zanjo, je imela krasne starše, lahko bi rekli, da je bila gospa...« (ibidem).

Prav tako je s prodajo rož in rib »mama sfinancirala študij vsem trem otrokom, vse je bilo na njej. Od leta 1970 dalje je pomagal tudi brat, v tistih kritičnih letih, od leta 1950 do leta 1965-68, je bila ona tista, na kateri je temeljilo skoraj vse...« (Slava Starc). Koliko truda, odrekovanja in žrtvovanja je bilo potrebno, da je lahko perica s pranjem perila izšolala hčerko pa se da razbrati iz sledeče pripovedi:

»...jaz sem šla z desetim letom od doma, takrat (leta 1955) je bilo treba plačati 15. 000 lir na mesec za dijaški dom in mama je vse to krila in si sposojala in nikoli ni rekla nimam.... Da je bil ta denar potreben, jaz osebno nisem čutila, moram priznati, ker mama, v času vsega mojega študija, z izredno zadržanostjo ali s preveliko ljubeznijo do mene, mi tega nikoli ni omenila. Tam sem ostala osem let. Mama je skrbela za stalno plačilo, osem let, nikoli s kakšnim očitkom, ne morem ali kaj.... Zame se je vedno našlo, ne vem, kako je naredila. Danes vem, čemu se je ona vsemu odrekla, ona ni šla k frizerki, ona ni imela nove obleke, novih čevljev, ona si je vse sebi odrekla. Torej, jaz sem imela to hudo odgovornost, čutila sem, da mami lahko vračam le tako, da ji ne povzročam nobenih problemov. Jaz sem morala biti pridna. Jaz sem se zavedala, da mame ne morem prizadeti..., da ji lahko pomagam samo tako, da ji ne delam težav. Mama je bila

zadovoljna, ni toliko gledala na to, kaj sem dosegla, ampak, da vsa žrtev ni bila zaman, da sem jaz imela en svoj poklic, tudi čislan poklic» (Stanislava Bandi).

Ob vsem tem so bolj »podjetne« ženske svoje prihodke vlagale tudi v »nepremičnine«. Ponavadi so soprogom pomagale pri gradnji hiše, nekatere pa so jo s pridnostjo, delavnostjo ter iznajdljivostjo in pogumom celo same uspele zgraditi oziroma popraviti.

»Nonotu so ponudili gostilno, rekli so mu: 'Tu je ena gostilna, tisti, ki jo ima, gre k soldatom, pojdita vidva s Tonco dol, ona je zelo pridna'. In sprejela sta in šla, bila sta zelo pridna, nona je bila zelo pridna za kuhat...imeli so dosti dela, če delaš, imaš tudi denar, in so si začeli zidat hišo. Na najlepšem se je tisti, ki je imel prej gostilno, vrnil domov od vojakov, zato je bilo treba proč iz gostilne, hiša je bila na pol zgrajena, več kot toliko ni bilo. Tisti krušarci nasproti gostilne, ki je prej noni nosila kruh, je nona enkrat prodala predpasnik, enkrat uhane...je dajala tako...in tisto je šlo vse v hišo.... Kasneje so nonotu ponudili društveno gostilno, potem so končali hišo in kupili to hišo, ki so jo začeli graditi leta 1904, prišli so iz Benetk delat to hišo, bila je ta lepša hiša v Škednju...

Potem je nona kupovala drva od Čičev, ti so prihajali iz Čičarije in so nosili dol fašine (fašina je bila tista, ki je naredila plamen)²⁹⁴ za peko kruha, ona je imela solde in je kupila cel voz, da so ob sobotah hodile k njej žene po fašine; po eno, dve, tri fašine...in nona je s tistimi njenimi soldiči naredila hišo, kamor je muzej, pritličje za enega sina, potem za drugega, tretjega...« (Alma Godina).

»Leta 1957 smo popravili celo hišo, v bistvu z maminim denarjem. Mama je imela stalno denar, ona ni imela nikoli dolga... ostali so štirje zidovi, mi smo vse popravili takrat...bila je ena ogromna vsota. Ona se je odločila, da bo popravila hišo, čeprav očetovi bratje niso hoteli. Mi smo dobili tudi precej pozno električno, ona je bila tista, ki se je zavzemala za to...« (Slava Starc).

---

²⁹⁴ S fašino je informatorka mislila na zvezan snop vej, dolgih 70 ali 80 centimetrov, ki so jih Čiči z vozovi vozili v Škedenj in jih tam prodajali krušarcam (Jakomin, 2003 :67-68).

Z uspešnimi in donosnimi prodajnimi posli se je dalo kupiti včasih še kako njivo (Jakomin, 2003: 91, Ana Racman): *»Poznala sem eno, ki si je naredila solde z rožami. Pred (drugo svetovno) vojno se je dobro prodalo trobentice in zvončke. Njen mož je delal v železarni, dobival je nizko plačo, ona je šla v Bošket in nabrala trobentice... lepe trobentice.... Z njimi ni šla na trg, temveč jih je nesla v trgovine...vse je prodala.... Prišla je domov s polnim predpasnikom denarja, stresla na mizo in rekla možu: 'Vidiš, kaj sem jaz dobila in glej, kaj boš ti dobil ob koncu tedna'...'Sanjaš', je rekel.... Ona si je s trobenticami in majnicami kupila njivo...« (Ivanka Emili).*

V 19. stoletju so tudi nekatere Brežanke – kot je razvidno iz njihovih oporok - kupovale zemljo in posojale svoj denar ter zaračunavale obresti (Verginella, 1996: 238). Čeprav nam oporočni viri ne povedo, ali je bil *»zaslužek od prodaje kruha v Trstu vložen v kreditno dejavnost na vasi, lahko sklepamo, da je pridobitvena panoga, s katero se se ukvarjale Brežanke, nekaterim omogočila, da so posojale denar, vsaj dokler se v Bregu niso pojavile kmečke posojilnice.«* (ibidem : 239). Za obdobje po drugi svetovni vojni pa vemo, da se je denar ponekod posojal *»ob določenih priložnostih«*, vendar le v *»družinskem krogu«* (Slava Starc).

Nenazadnje se je moralo *»dati kakšen sold h kraju za balo (doto), tako so rekli...takrat se je kupilo rjuhe, prte, brisače, take stvari, ki si jih rabil, ko si se poročil«* (Dragica Purič), ob vsem tem niso smeli manjkati tudi *»tepihi za spalnico«*, za katere si delal *»en mesec«* (Ljudmila Škabar), ter *»kovter«*, ki si ga lahko ravno tako kupil, če si v Trst *»...nosil mleko en mesec...«* (Marija Milič). Vse se je vedno kupovalo *»počasi«*, tudi *»šparati je bilo treba«* (Marija Guštin), kaj več si si lahko privoščil samo, če si dlje časa delal:

»Delala sem pet let in pol, sem si pa dosti pomagala. Moja mama je rekla: 'Glej, jaz ti ne morem dosti pomagat, šparaj in si kupi!' In sem si kupila sama...perilo, vse kar je bilo treba, kuhinjo, novo, lepo, mož je pohištvo za sobo, jaz kuhinjo...kovter, vzela sem volno,

tam, kjer sem delala...neka perica, ki je prala v Trstu, je poznala šiviljo, ki je delala te kovtre...sem se oblekla, obula...bilo je kar v redu...» (Stana Korošec).

Pri nakupovanju teh »ženskih stvari« je bila ponavadi vedno zraven tudi mati, da je lahko nadzorovala nakupe in hčerkam pomagala z nasveti:

»Ko sem služila v Trstu, je naša mama je prišla vsaka dva meseca k meni, imela sem denar, kupili sva skupaj perilo, ker se je bala, da bom zapravila, tako je mislila...šla sem z njo...kupili sva kovter, toliko metrov blaga za rjuhe in blazine, jaz sem si potem vse sama naredila...« (Ljudmila Škabar).

»...prvikrat, ko sem si sama kupila šest brisač, je mama kričala name, zakaj sem jaz, saj bi lahko kupili skupaj ali da bi ona...bila je tako malo ljubosumna.... Kupila sem si z denarjem od mleka, ma sem šparala tiste cente, ne vem koliko časa...smo pa imela dekleta več perila kot sedaj! Čez dan smo delale, zvečer in ponoči štikale (vezle)...« (Marija Guštin).

Zgornji podatki nam prepričljivo razkrivajo, da so bile prav ženske tiste, ki so imele »po rokah« (Ljudmila Škabar) denar ter so z njim upravljale. Bile so namreč družinske blagajničarke, saj je bila pri hiši »ena blagajna in tisto je imela žena oziroma mati« (Regent Marta). Ves denar je bilo treba zato dati mami, »ker je bilo za živeti« (Marija Guštin), »ona je imela vse...za jedačo, ko je bilo treba kupiti otrobe, moko za žival, to je imela vse mama čez...ona je imela ves denar, oče je imel samo tistega od češenj, za davke,(...) za orodje...« (Dragica Purič).

Žena je tudi »odločila, kaj se bo kupilo v trgovini« (Alma Godina), kaj bo z njenim in celo moževim denarjem, skratka »imela je vse čez« (Nada Pregarc): »Mama je odločila, kam bo šel denar od mleka, trgovino so imele čez ženske, one so odločile, kaj bodo kupile, moški so dobili denar in so tudi dali ženskam...« (Marija Guštin):

»Mož ni hotel nikoli denarja, moj mož je bil tukaj 42 let, prišel je iz Zabrežca. Moj mož me nikoli ni vprašal, Nada, če ti umreš, kam bom jaz šel, pojdi narediti oporoko, on ni nikoli

tega vprašal...pomagal mi je v pekarni, urejala sem blagajno, on je rekel: 'Nada, daj mi za bencin!' Delal je, naredil je vse, ampak je rekel: 'Znajdi se!'» (Nada Pregarc).

Zakonske žene so sicer svojo blagajniško funkcijo odlično opravljale, saj so znale zelo dobro *»ravnati z denarjem«* (Ljudmila Škabar) ter ga *»obračati«* (Stanislava Bandi, Slava Starc), ob vsem tem pa so bile še izjemno varčne, držale so *»bolj nazaj«* (Stana Korošec), znale so *»prišparati«* ter kupovati, *»kadar se je splačalo«* (Slava Starc):

»Mama je znala dobro obrniti denar, s tistimi ribami, ki jih je prodajala, je zaslužila več kot očetovi bratje. Oni deset zabojev, ona je z enim samim zaslužila ravno toliko ali celo več. Denar je bil zanjo sredstvo, imela ga je doma. Mislim, da je imela za vse te potrebe, za hišo, da je kaj uredila, spalnico, knjige smo vedno kupovali, dajalo ji je svobodo, da je z njim razpolagala, znala ga je obrnit in znala prišparat, v pravem trenutku je znala kupit te rože, prodati, nič ji nikoli ni ostajalo, izkoristila pa je vse možnosti, ki jih je imela tukaj doma. Znala je tudi kupit, pri teh stvareh je znala ogromno prišparat, hrano je kupovala v Trstu, kjer se je splačalo...prišla je vedno ob tistih urah, ko so zapirali, ob dveh, dali so ji tisto, kar je ostalo...« (ibidem).

»Denar je mama znala obrniti, denar je bil svet, ampak ni bilo to škrtarija, meni ni nikoli manjkalo, kljub takemu negotovemu prihajanju sredstev domov. Jaz sem imela vse knjige, obleke, zame je bilo vedno...« (Stanislava Bandi).

VI. 2. Ženske kot posrednice med kmečko in mestno kulturo

Delo in pridobitvene dejavnosti so ženskam omogočile, da so *»šle od hiše, v svet«* (Stanislava Bandi), skratka da so lahko vstopile v zunanji svet ter začasno izstopile iz vaške skupnosti. Vsakodnevno so tako zapuščale svoje kmečko okolje ter se srečevale z mestnim (Segalen, 1983: 141). Do mesta so sicer imele *»precej distanciran«* (Slava Starc), *»nevtralen odnos, bil pa je stalen in pasiven, ni bil to aktiven, da bi ženske vplivale*

direktno na razmerje« (Stanislava Bandi). *»Pregrada«* med samim mestom in podeželjem je namreč vedno obstajala, ker je bil ta *»stik le v podrejenem stanju nudenja uslug«*, je pa to *»nudenje uslug«* pripomoglo k temu, da nisi ostajal *»v njivah«* in bil *»izoliran«* (ibidem). Veliko *»veselje«* je bilo, ko si lahko šel iz vasi, bil si *»zadovoljen, da greš v Trst, vendar tako kot si šel, tako si tudi prišel, ker ni bilo denarja, da bi se kaj kupilo...«* (Dragica Purič); kvečjemu *»smo si kupile eno štručko kruha, vendar nič noter, gledale smo lepo robo, vendar kupit nismo mogle«* (Marija Milič), *»pa tudi zahtevale in vprašale nismo nikoli nič, ker smo vedele, da nimamo denarja...«* (Marta Regent). Kjub temu je imelo mesto za vaške ljudi poseben čar, *»bilo je lepo«* (Ljudmila Škabar), zdelo se jim je celo *»strašno lepo«* (Dragica Purič), prav posebne so bile tudi meščanke, ker *»so bile drugačne, imele so en duh, dišale so po rožicah, medtem ko smo mi po dreku...«* (Marija Milič):

»Vedno sem šla v Trst. Spomnim se, da sem šla z mamo, bilo je lepo mesto, fino, gosposko...so bili ljudje s klobuki ali so bili odkriti ali so imeli ruto...bile so fine trgovine, Vidmar, Weiss, eno fino mesto, dol na trgu Unità je bil Jole samo za otročiče, na Ponterošu so bile naše kmetice, same Slovenke, večina s Proseka, tam so prodajali piščance, vampe, rože...bil je poln trg žensk...« (Alma Godina).

Trst je bil predvsem za rosno mlada dekleta, ki so se s posli šele začela ukvarjati ali za tista, ki so šla služiti, vsekakor *»nekaj novega, nepoznanega«* (Ljudmila Škabar):

»Drugi dan, ko sem začela delati pri družini, so me poslali na Ponterošo. Jaz, v Trstu, si misliš...šla sem samo z mamo...'Dio Cristo', sem rekla, 'signora, gospa moja, jaz bom šla na Ponteroš, ampak kako, jaz ne znam!' 'Mila', je rekla, 'je lahko', naredila mi je skico...'greš čez ulico Carducci, boš prišla k sv. Antonu, naprej na levo je naša mesnica, boš vzela meso, ko boš šla nazaj...« (Ljudmila Škabar).

»Prvikrat me je mama poslala v Trst z enim fižolom, ne vem, če sem imela trinajst, štirinajst let. Je rekla: 'Pojdi s tramvajem v Trst, če greš naravnost, boš prišla k sv. Antonu

in potem boš videla dol morje in tam je Ponterošo in vprašaj po Urši', bila je ena s Kontovela, tista je bila kot kraljica...« (Marija Guštin).

Tudi imena ulic so jim bila povsem tuja, zato si je bilo treba vedno *»zapomniti kak dimnik, da si lahko šel nazaj, ker drugače nisi vedel kako...«* (Marija Milič): *»Spomnim se, da so mi rekli: 'Kar pri morju pojdi, in potem, ko vidiš tisto okroglo zeleno, obrni noter, proti Ponterošu, od Ponteroša pa na tramvaj'...«* (Dragica Purič).

Mesto je bilo tako zanje nova družbena stvarnost, ki jih je hkrati silila k spoznavanju nove kulture, novega, bolj odprtega in emancipativnega načina življenja, predvsem pa tujega jezika. V mestu je bilo *»vse po italijansko«* (Mira Štefančič), medtem ko so kmečke ženske prihajale iz *»izključno slovenskega okolja«* (Slavica Bandi). Italijanski jezik je zato, predvsem starejša generacija žensk, bolj slabo obvladala, ponavadi le v tolikšni meri, da je lahko opravljala svoje pridobitne dejavnosti, lažje je bilo samo tistim, rojenim v 20. letih, ki so se - po uvedbi Gentilejeve reforme - v šoli učile samo italijanščino (Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 44) ali tistim, ki so šle služiti. Prav služkinje so bile zaradi stalnega stika z meščanskimi družinami najbolj izpostavljene novi mestni stvarnosti. Službujoča dekleta so se morala prilagoditi mestnemu načinu življenja in se pogostokrat celo naučiti čisto navadnih praktičnih stvari, ki pa so bile zanje povsem nove: *»Rjuhe in prte je vzela perica, osebne stvari sem prala jaz, v kopalnici, likala sem tudi... si misliš, prvi gvant...naš tata je imel par hlač in en plašč še od poroke...joj...tudi pometat nisem znala s tisto metlo, ki so jo oni imeli.... Kaj hočeš, mi smo imeli tisto sirkovo metlo, pometali smo proti sebi, smeti so šle vse v noge, ne...Vse sem se potem navadila...«* (Ljudmila Škabar).

»Čudno je bilo tudi zaradi hrane« (Stanislava Bandi), saj so Italijani jedli pašto, polpete ter drage ribe (Ivanka Emili, Ljudmila Škabar, Stana Korošec): *»...enkrat so me poslali v ribarnico po ribe, si misliš ti, kdo je poznal ribe, samo tiste, ki jih je prinesla Genia iz Križa, sardele...potem mi je gospodinja spet obrazložila, (kako naj pridem do ribarnice)...vse je povedala, potem sem bila kot doma«* (Ljudmila Škabar).

Ravno tako so se vplivi mestnega sveta odražali v načinu njihovega oblačenja. Že v drugi polovici 19. stoletja so se, na primer, tržaške okoličanke navdušile za naramne rute (t.i.beneške carpone), ki so jih videvale v mestu in ki so bile takrat splošno razširjene v visoki meščanski modi. Vezeni šali z resami so bili dragi, večinoma drap barve in izjemno veliki, tako da so jih ženske razdelile na štiri dele ter iz enega dobile za svoje noše kar štiri manjše šale. Ponavadi so jih kupovale od meščank, ko so jim ti odslužili, ali na Monte di Pietà, v znani tržaški zastavljalnici dragocenih predmetov (Košuta, 2006: 40-41).

Tudi v kasnejšem obdobju se ta vez z meščansko »modo« ni pretrgala. Pogostokrat so namreč krušarce, perice, mlekarice in služkinje vzpostavile prijateljske vezi s kako meščansko družino in tako prejemale v dar ponošene obleke za otroke ali čevlje, od svojih delodajalcev so dobile včasih sladico, kavo ali manjše darilo, k njim pa so se lahko zatele še ob slabem vremenu ali ob kakem nepričakovanem porodu (Repinc, 1997:140; Repinc, 1991:86; Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 44-45):

»...nona je nosila kruh v jerbasih, pomagala je županovi ženi, ki je bila krušarca, hodila je v Trst vsako jutro. Vedno je rekla, da, ko je bila pozimi burja, po ulici Montecucco in ulici san Marco, je vsem ženskam vzdignilo krila, tako da so imele vse hlebce popokane od burje....ker niso imele spodnjih hlač.... Nosila je po hišah, bile so nemške družine, dobre družine, ugledne, imeli so jo radi, če je bila mokra, so ji dali za preobleč, pripravili kavo... Nona je nosila kruh tudi eni 'mantenuti' (od moža vzdrževani) in, ko ni bilo gospoda, je lahko šla naprej, ko je bil on doma, je samo dala kruh in konec. Ta dva stola pa je dala tudi ena gospa, h kateri je nona nosila kruh...« (Alma Godina).

»...vedno mi je družina, pri kateri sem služila, pomagala tudi s tem... oni so me oblačili, ker so večkrat zamenjevali obleke. Spomnim se, da mi je prvi modrček kupila signora, zmeraj sem bila lepo oblečena, bili so zelo pridni ljudje, punčke so bile tudi pridne...« (Ljudmila Škabar).

»Z bratom sva prodajala drva, tam na železniški postaji, kjer so živele družine železničarjev; naš Lojzko je rekel: 'Ti vprašaj tukaj, če vzamejo drva, jaz grem gor'. Jaz nisem nikoli vprašala...za prodajat nisem bila vredna nič.... Ko je prišel dol, me je vprašal, kaj so rekli. Jaz sem mu vedno odgovorila: 'Ne vzamejo'... potem je enkrat pogruntal in me je fejest prebutal....res, je bilo to...on je bil strašen za prodajat: vse je povedal, koliko nas je pri družini, tako da je potem prinesel domov toliko lepih oblekic...« (Marija Milič).

S svojimi vsakodnevnimi ekonomskimi dejavnostmi so ženske stkale široko obsegajoče družbene mreže (od mestnih oblasti, ki so jim izdajala dovoljenja za opravljanje njihovih raznovrstnih poslov, do številnih strank, ki so jih imele v mestu) (Seligmann, 1989: 703), zato ni presenetljivo, da je ta mestna stvarnost vnašala v njihovo življenje določene novosti glede vsakdanjih stvari, načina oblačenja, prehrane in vzorcev vedenja. Čeprav »niso imele časa« (Marija Guštin), da bi si kaj preveč ogledovale po mestu in se »brigale še za kaj drugega, razen za to, da so skušale čim hitreje opraviti posel...« (Alma Godina), so ženske kljub temu imele »oči in so znale krast« (ibidem); bile so zelo »odprte, pridne, marsikaj so tvegale, bile dovzetne za nove stvari in v teku s časom« (Slava Starc), saj so »v mestu videle pri drugih, ki imajo« (ibidem):

»Naša nona je bila stara, rojena je bila 1870, vendar je bila tako napredna. Bila je iz Škednja, ona je znala vse.... Pomislite, ob eni priliki, potem, ko so popravljali hišo, so žice od elektrike ostale zunaj. 'Veš', je rekla nona, 'Valentin', ta je bil moj nono, 'hočem, da tisto ne bo viselo po zidu', zato so morali po njenem ukazu žice zakriti. Potem so imeli stopnice, da se je šlo v prvo nadstropje, nona je bila precej težka in močna, zato je z naporom hodila gor, nono je rekel: 'Bomo dali ročaj, imam en fajn kol dol v njivi, bomo iz tistega lepo napravili'. 'Kaj boš dal?' je rekla, 'jaz hočem, da mi daš takega, kot ga imajo na parnikih, iz medenine!' In nono je rekel: 'Na katerem parniku pa si bila ti?' Je znala vse... Ženske so bile vsak dan v mestu, videle so stvari in so spoznale in pobrale vse gor, zelo; nona je znala kuhat, njena mama, recimo, ni delala vampov, rižote...bila je polenta, fižol in kaka

solata, kar je dala zemlja...vendar je bila nona vseeno pridna kuharica in je znala, za peko kruha pa niti ne govorim...» (Alma Godina).

Vsakodnevno odhajanje v mesto pa je ženskam omogočalo tudi medsebojno srečevanje, ustvarjanje prijateljskih vezi ter *»izmenjavo novic in dogajanja v slovenskem krogu...«* (Stanislava Bandi). Ponavadi so v mesto *»hodile vse skupaj«* (Marija Guštin), *»v skupini, posebno, če se je ulovilo uro«* (Dragica Purič) ali so se *»čakale na določenem mestu«* (Marija Guštin): *»...enkrat je ena čakala pri pilu še ostale in si je mislila, ma kaj nič jih še ni...nič... Zdelo se ji je čudno, da niso dale krave nič mleka in potem udari v zvoniku dve... Uboga je slišala, da je dve uri zjutraj in je šla domov in je pogledala na uro in ugotovila, da je prezgodaj vstala...«* (ibidem).

Med potjo so bili še postanki, da si se odpočil, zraven pa te je še čakalo kako posebno presenečenje: *»Bila so mesta, kjer si lahko počival«* (Dragica Purič), *»pri steni smo počivale, pri Gabričah...tam je bil vedno kdo, ki je kazal svoje 'orodje'...nek mož je bil, tak zmešan...«* (Marija Milič). V času teh kratkih potovanj iz domačega okolja v mestno središče so ženske predvsem *»opravljale«* (Marija Guštin), *»se pogovarjale in smejale, da je bilo strašno lepo...«* (Mira Štefančič). S tem medsebojnim druženjem so tako uspele vzpostaviti močno komunikacijsko mrežo, saj so bile, v nasprotju z moškimi, povečini vpetimi v vaško okolje, vedno na poti. Cesta je zato zanje postala kraj srečanj in druženj, pogovorov, zabave, skratka kraj, kjer so krožile novice o najnovejših vaških dogodkih (Bellavitis, Filippini, Sega, 1987: 36). Šlo je za žensko opravljanje, radovednost, ti njihovi pogovori so bili bolj neformalne narave, usmerjeni v zasebno sfero, ker so bile v središču ženskega zanimanja zlasti rojstva, smrti, poroke, ljubezni, nosečnosti (Reiter, 1975: 264: Segalen, 1983: 139): *»Po poti smo govorile vse sorte, je rekla naša Angela eni z vasi, ko smo šle z mlekom, pravi: 'Ma, kako ste vi dobila tako lepega moža, ker ste vi tako grda', res, ta je bila grda, njen mož je pa bil lep možki...«* (Marija Milič).

»...opravljale smo...kakšne so skrivale, ko so nosile...potem, ko so druge izvedele, so rekle: 'Marička, kaj imaš nov predpasnik?' Tako so rekle, da vejo, da je prišlo ven...« (Marija Guštin).

Mlada dekleta, ki so že delala ali služila v mestu, so se družila še ob koncu tedna; običajno so nedeljske popoldneve prebila v kinu, včasih tudi na plesih: »Punce smo hodile v kino v Trst, zbrale smo se in šle, po štiri, pet nas je šlo, tista, ki je bila bolj pri denarju, mi je plačala vlak in kino. Šle smo popoldne, zjutraj smo šle k maši, ob 15.30 si šel v kino...vsaj ob nedeljah si se imel lepo...« (Mira Štefančič).

»...enkrat tedensko, v nedeljo, sem prišla domov. Popoldne sem šla, potem ko sem skuhala gospodarjem kosilo, ker mi za večerjo ni bilo treba skrbeti. Če pa nisem šla domov, sem šla z drugimi dekleti v kino. V Trstu so delale tudi druge, ob nedeljah smo se dobile, največ smo hodile v kino, pri openskem tramvaju... najprej smo šle v kino, potem iz kina smo šle na ulico Castagnetto in tam smo plesali... ja, poleti zunaj, pozimi notri...bilo je veliko Slovenk. Potem so bili fantje od sv. Ivana, bilo ni nobene hudobije...hodili smo še v Sežano, Dutovlje, v Tomaj.... Jaz sem delala v Trstu, prišla sem s tramvajem gor in šla peš v Sežano, ker smo se punce zmenile...fantje in punce skupaj tja in domov....ni bilo problemov...« (Ljudmila Škabar).

Dnevne odsotnosti od doma ter stalni, vsakodnevni stiki z mestnim življenjem so tako ženskam nudili možnost sklepanja novih poznanstev, v prostih delovnih dneh pa še ples in zabavo, obenem so, sicer nezavedno in prikrito, vplivali tudi na njihovo miselnost, vrednote ter obnašanje. Ženske so postale hkrati posredovalke med ruralnim in urbanim okoljem, saj so bile v veliki meri tiste, ki so vsakodnevno vzpostavljale in ohranjale vez z mestom in njegovim odprtim, svobodnim ter sekulariziranim načinom življenja (Seligmann, 1989: 698, 703). Prav ta svobodomiselna mestna stvarnost pa je bila za varuhe družbenega reda in moralistične pisce še posebej moteča, nevarna in škodljiva, ker naj bi s svojo razuzdanostjo in s pohujšljivostjo omamljala in kvarila kmečki živelj. Do teh »slabih,

neokusnih in nedostojnih elementov moderne dobe« ter do »uživanja željne miselnosti«, ki se je iz »*plitkih in brezmiselnih mestnih krogov*« (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1929:122) širila v vasi, naj bi bila po mnenju varuhov najbolj dovzetna vaška mladina, izpridenje pa naj bi še posebej grozilo najobčutljivejšemu delu prebivalstva, in sicer dekletom ter ženam, ki naj bi bila v stiku z njim celo oropana »*telesne in duševne lepote*« (ibidem). Kmečka mladina je namreč pod udarom »*moderne dobe*« opuščala narodne noše, ker so bile »*preveč nekomodne in drage*« ter »*opičje posnemala mestno pokvarjenost v noši*« (ibidem): »*Morejo naša zdrava in poštena kmečka dekleta obleči kroje, ki spadajo v grešni svet, ki podčrtavajo in napravijo vidno in nizkotno, kar hoče sramežljivost zakriti? – Bojmo in varujmo se takih krojev, ker posledice take noše so naravnost razdejavne.*« (ibidem). Mestna moda, ki je bila »*znak pokvarjene dobe*«, za ženske pa »*nedostojna in pohujšljiva*« (ibidem), je kajpak kvarila tudi fante: »*Za razuzdanost fantov so deloma dekleta odgovorna, veliko odgovornost nosi pri tem njihova noša. V vasi, kjer so ničvredni fantje, so gotovo tudi dekleta malovredna. One so nekake vodnice, zato bi morale biti fantom luč. ...Dekle, ki je vsa ošemljena in ki razkazuje in poudarja le telesnost, se mora poštenemu fantu upirati in ne more mu biti vodnica.*« (ibidem:123). Nič kaj zgledne »vodnice« niso bile, na primer, škedenjske mladenke, ki so se že leta 1908 tako ogrele za to mestno pokvarjeno in nedostojno modo, da so celo začele hoditi v cerkev brez rute: »*Nektere osebe ženskega spola imajo grdo navado da pridejo k sv. Obhajilu brez rute, z odkrito glavo! To je jako nespodobno! Zato se Vam danes naznanja da za naprej vse žene deklice in dekleta bodo morale pristopiti k Božji mizi vselej z ruto na glavi sicer ne bodo obhajane.*« (Jakomin, 1989: 61). Tudi za kasnejše obdobje je veljalo, da mlada škedenjska dekleta, ki rut niso nosila, so bila bolj »moderna«, odprta in pogosto izobražena: »*Ko so leta 1914 očeta vpoklicali k vojakom, ga je mama šla pozdravit v Ljubljano, mene ni mogla vzeti s sabo v Ljubljano, ker sem padla. Bila je mladoporočenka, bila je res gospa, lepo, fino oblečena...na nemški strani...v Ljubljani so ji rekli Lahinja, Ljubljančanke*

nas niso mogle videti, ker so bile ljubosumne, ker smo mi tukaj bili meščani, oni so bili kmetje. One so nosile robce na glavi, tukaj so tudi nosile, vendar navadne ženske...ni bila nobena odkrita.... Moja mama je bila odkrita, nona ne, nona je bila vedno pokrita, ker je rekla, da pri kuhanju ne smejo padati lasje...mama ne.... Mama je študirala na Ciril-metodovi šoli, kamor sem tudi jaz hodila...bila je zasebna šola.... Mama je imela krasen glas, zato jo je nono poslal na konservatorij Tartini...Bila je krasna, moderna ženska, vendar ne razkošna, bila je mila, krotka, ni znala ene grde besede, lahko bi jo dal na oltar...» (Alma Godina).

Vendar pa se pri številnih mladih ljudeh v stiku z mestom ni pojavljala samo »pokvarjenost v noši« in »želja po velemestnem življenju« (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1929: 122), temveč še duhovna mlačnost ter vse večje oddaljevanje od cerkve moških, zlasti pa žensk: »Malomarnost v verskih zadevah se žalibog vedno bolj širi tudi med našim ženstvom. Zakaj? Ker se tudi ženske odtujujejo cerkvi, odtujujejo verskemu pouku. Suha maša ob nedeljah jih že zadovolji, več ne smatrajo za potrebno; kaj čudo, da omrzne njih versko življenje.« (ibidem: 118). Do podobne ugotovitve je prišel tudi dekan, nekdanja najvišja oblast v Bregu, ki je v dopisu tržaškemu škofu že leta 1904, zapisal: »Najdejo se nekateri moški in ženske, ki, razen velikih praznikov, ne prihajajo v župno cerkev – zaradi trgovine z mestom Trst. ...V župniji je opaziti neko brezbržnost v veri, mlačnost do krščanskega življenja in ogromno ošabnost, da se mora paziti pri opominjanju – preveč žganja se popije, tudi nekatere ženske ga srkajo.« (Verginella, 1993: 542). Še hujše razmere so vladale v škedenjski župniji, kjer se je župnik na velikonočno nedeljo leta 1905 zgražal nad razuzdanimi dekleti, ki niso pokazala spoštovanja niti do mrtvih: »Se naznanja vsem župljanom da ako mladeniči in dekleta ali deklice se bodo še enkrat tako nespodobno obnašale pri sprevodih merličev kakor se je godilo zadnjič v Kontradi, ne bodo nosile več prižganih sveč pri trugi, zraven nosačev, marveč stopati bodo morale od

zadej za trugo! Še divjaki v Afriki imajo večje spoštovanje do svojih mrtvih, kakor nektera razuzdana dekleta, posebno v Kontradi ! Sram jih bodi!» (Jakomin, 1989: 57).

Da bi se ženske čim »tesneje priklenile na Boga oziroma oklenile vseh naprav cerkve« (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1929:118-119) in da se ne bi »pogreznile v nečistost« (ibidem: 122) so cerkveni krogi začeli v začetku 20. stoletja ustanavljati tudi po okoliških vaseh Marijine družbe, ki pa – sodeč po takratnih zapisnikih sej – še zdaleč niso bile tako uspešne kot tiste v mestu, ki so se jih v množičnem številu udeleževale zlasti slovenske služkinje. Za vaška dekleta in žene je namreč lik Marije Device ostajal nesprejemljiv in prezahteven, da bi se z njim lahko poistovetile, predvsem pa je bil zelo omejujoč, saj so odraščale v dokaj odprtem vaškem okolju, za katerega je bilo značilno, da je ženska populacija zaradi vsakodnevnih delovnih obveznosti vsakodnevno zahajala v mesto in si tam služila kruh (Verginella, 1993: 543-544):

»Nona je rekla: 'Jaz pošljem otroke v cerkev, ma jaz ne grem, ker nimam časa!' Naša nona nas je učila molit; 'Otroci prekrižajte se', je rekla, 'hodite z Bogom!' Varuj se, Bog daj mir in srečo in božji blagoslov, tisto je bilo ena stvar, ki je morala rasti v družini, ki je učila društvo in spoštovanja, več ni bilo. Naš nono je vedno rekel: 'Ah, tisti klerikalci!' Da so klerikalci...mi nismo bili tako...medtem ko gor (na Slovenskem) so vedno molili, so več molili, kot kaj drugega.... Kamor je bila rojena moja tašča (na Dolenjskem), oni so se stalno križali. Moj mož je rekel: 'Kaj je res potrebno, da se tolikokrat prekrižajo?' Mi smo bili bliže mesta, pri nas je bil to bolj način spoštovanja...« (Alma Godina).

Zaradi bližine mesta ter posledično liberalnejšega načina življenja na vasi, so se ženske lahko zadrževale tudi na »plesiščih ali drugih sličnih zabavah« (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1929: 118) ne da bi se kaj bistveno obremenjevale s svarili in opozorili katoliško usmerjenega tiska, ki je menil, da je s tovrstnim početjem »ogroženo njihovo poštenje in dobro ime« (ibidem). Njihova »gizdavost in lehkomišljenost« (Mahnič, 1893: 310) je pritegnila pozornost celo samega škofa Mahniča, slednjega pa so še posebej zmotile

njihove veselice, kjer naj bi *»ženske, matere, mej njimi tudi kmetice – do enajste, do polnoči na svojo roko gospode vabile, jim napivale in banketirale«* (ibidem: 312). Zato ni presenetljivo, da je morala zaradi udeleževanja plesov ali potepanja po vasi v večernih urah tudi marsikatera članica zapustiti, na primer, Marijino družbo v Dolini (Verginella, 1993: 543). Nič bolje ni bilo v Križu, kjer se je leta 1908 župnik Andrej Furlan odločil, da bodo kip Marije božje nosili možje, *»ker se niso hotela dekleta zdržati plesa niti en mesec pred procesijo«* (Košuta, 2003: 97). Kriška dekleta pa se niso posebno navduševala niti nad samo Marijino družbo, ustanovljeno leta 1912. V začetku je k njej pristopilo le 12 deklet, najstarejša je imela 17 let, pozneje je bilo sprejetih še 14 deklet. Družba je životarila med vojsko, medtem ko je po vojski *»vsled neprestanih plesov začela naglo propadati, tako da so koncem I. 1920 ostale zveste pravilom družbe le 3 družabnice; zato je župnik - voditelj dne 8.dec. 1920 razpustil družbo.«* (ibidem).

Kljub temu, da sta v začetku 19. stoletja *»brezverski duh«* (Jakomin, 1989: 61) ter sekularizacija začela počasi prodirati v vaško sfero in Trst je bil s svojim svobodnim, odprtim načinom življenja za preproste ljudi vedno bolj privlačen in mamljiv, je po drugi strani ostajal v zavesti prebivalcev slovenskega podeželja še vedno tisti kraj, kjer je bilo *»vsako slovensko ime gerdo in nespodobno«* (Godina - Verdelski, 1870: 23). Od nekdanj so namreč kmetje doživljali odnos med mestom in podeželjem v znamenju materialnega izkoriščanja in pomanjkanja spoštovanja, saj je mesto vedno vladalo podeželju, določalo cene, poti ter vrednotilo njihovo kulturo in navade (Bravo, Bruzzone, 1995: 52). Sploh je to veljalo za italijanski Trst v odnosu do slovenskega podeželja, ki je bilo v očeh meščanov manjvredno, zaprto, nerazvito. Poniževalen in zaničljiv odnos so Tržačani pogosto pokazali tudi do slovenskih kmetic; zanje so bile najpogosteje *»juce, jucke«* (Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 54) ali *»carsoline«* (Kraševke) (Marta Regent), saj *»je bilo videti, da so prihajale s Krasa«* (Alma Godina), ker so *»bile nerodno oblečene«* (Marija Milič):

»...bose smo šle do Barkovelj, v Barkovljah smo se hitro obule, da ne bi rekli, da 'xe venuda la carsolina' (da je prišla Kraševka). Vsem, ki so prišle iz okolice s kmečko robo, so rekli 'carsolina'...'carsolini' (Kraševci) so bili tisti z zemljo, če si rila plevel, nisi imela rokavic, koliko plevela pa smo porile...« (Marta Regent).

S svojo prisotnostjo so slovenske žene vedno (z)motile meščane: slednji se pericam, recimo, niso nikoli umaknili, za njimi pa so upili »ušiva lavandera« (perica) (Repinc, 1997: 140). Nič bolje niso ravnali z mlekaricami, smejali so se jim, če so mleko razlile, posebno pozimi, ko je bilo vse ledeno (Mlekarice iz tržaške okolice, 2000: 61). Nenazadnje so slovenske kmetice postale celo tarča političnih napadov, tako v obdobju fašizma kot v času volitev v tržaški mestni svet, kar nam razkriva tudi tale zapis v Edinosti iz leta 1898:

»...uprizarili so neverjetno proganjanje proti nam. Ne samo, da so nas vrgli ob tla na volitvah, ampak uprizarili so gonjo, kakor si je gnusneje in kruteje ne moremo misliti. Niso nas proganjali le kakor politiško in narodno stranko - to bi bilo na vsezadnje odpustljivo – ampak proganjali so pojedince, siromake, v njih ekzistenci. Zasedovali so nas na ulicah in v družinah, uprizarili so proti nam divjo gospodarsko vojno. ... Proganjali so po ulicah uboge kmetice ter jim razmetavali tja po trgih, kar so prinesle ure in ure daleč, da bi si pridobile novčič, katerega puščajo zopet v mestu in ne odnašajo seboj družega, nego najpotrebnišega za prehranitev od danes do jutri. Mleko, ki so je donašale te trpinke, je teklo kar v potokih po ulicah, njih koši so trkljali po trgih v velik »gavdijum« pouliške sodrge, po raznem sadju so gazili brutalno znani mestni organi, furlanski mlekarji so z nasiljem branili kmeticam, da niso mogle prodajati mleka naravnost gospodinjam in da so morale prodajati njim, Furlanom, pod nič. Sploh so se dogajali povsodi, kamor si se obrnil, prizori, da se je morala človeku krčiti duša in ga je morala biti sram, da živi v devetnajstem stoletju in v pravni državi!« (Edinost, 23.9.1898, št. 183:3).

VII. EKONOMSKA SAMOSTOJNOST KOT SREDSTVO PRIDOBIVANJA MOČI ŽENSK V ZASEBNI SFERI

»Ženske so zelo delale...možje so bili spoštljivi do žensk, nekatere so jih tudi dobile.... Tisti, ki so delali po kamnolomih, so se vstavili po gostilnah, osmicah, in žena je doma čakala, da ji bo mož kaj prinesel, da bo lahko šla v trgovino...Ena, uboga, jih je dobila, ona ni nič delala...« (Mira Štefančič).

»Mama je prišla enkrat malo jezno po očeta v gostilno...potem je rekel eden iz vasi, bil je hudoben, tepel je ženo: 'Lojze, dej jo!' Moj oče je rekel: 'Ne, žena možu božji dar, kadar mož pelje ženo pred oltar!' Naš oče je ne bi udaril, nikoli.... Tudi ko so se prišli fantje ženit k nam, je on vedno rekel: 'Vzemi jo, ampak ne je tepsti!' Vsakemu je to rekel...« (Marija Milič).

Produksijske dejavnosti, s katerimi so se kmetice množično ukvarjale, so pripomogle k rahljanju prevladujoče patriarhalne organizacije družbenega in družinskega življenja, predstavljale pa so tudi pomemben dejavnik pri ustvarjanju zametkov za njihovo ekonomsko osvobajanje, saj so jim omogočile večjo stopnjo ekonomske samostojnosti. Delo je tem ženskam dajalo *»veliko zadoščenja«* (Alma Godina), neko *»samozavest«* (Stanislava Bandi), *»svobodo«* (Slava Starc), pomenilo jim je *»en dohodek, na katerega so lahko računale, s katerim so razpolagale«* (Stanislava Bandi), predvsem pa to, da so *»upravljale z denarjem«* (ibidem). Z nadzorom nad ekonomskimi viri so lahko učinkoviteje posegale v družinsko sfero in usmerjale družinske strategije (Verginella, 1996: 245), v določenih primerih celo *»zmanjšale ali nevtralizirale moževo prevlado«* (Lamphere, 1974: 106), saj je ženski dohodek pri hiši vplival tudi na razmerja moči v družinskem krogu. V tej družinski sferi so namreč ženske samozavestno kraljevale; iz pričevanj je razvidno, da v njej nastopajo odločno in se znajo *»postaviti zase – z ostro besedo in mehkim srcem«* (Alma Godina), zato v tem pogledu še zdaleč niso trpeče in udomačene pomočnice ter pasivna družinska bitja, ekonomsko odvisna od družinskega poglavarja, kakor so jih večkrat skušali naslikati nosilci družbenega reda²⁹⁵. Tudi ideološki vzorci, ki so v

---

²⁹⁵ Tudi v veliki večini strokovne literature so kmečke ženske predstavljene zgolj kot pasivne in trpeče žrtve, ki so v tej kmečki – izrazito androcentrični - družbi zaradi patrilinearnosti in patrilokalnosti ter nevidnega in

preteklosti opevali ženske kreposti, kot so pasivnost, vdanost, popustljivost, mehkoča, se pri teh ženskah izkažejo lahko samo kot oddaljen ideal, saj je trda dejanskost terjala od njih drugačne lastnosti (Kollontaj, 1982: 69). To se je še najbolj odražalo v družini, kjer je ponavadi žena, zlasti če je bila po značaju »*bolj močna in živa*« (Stana Korošec), ukazala, »*na vsak način prevladala*« ter »*imela v rokah škarje in platno*« (Alma Godina):

---

neplačanega dela, ki ga opravljajo na kmetiji, obsojene na podrejen položaj, posledično pa tudi izključene iz vseh procesov moči (Rogers, 1975: 732; Whatmore, Marsden, Lowe, 1994: 64). Vzroki za takšno pojasnjevanje tičijo v strogi družbeni segregaciji in delitvi dela med spoloma, na osnovi katere naj bi bila moškimi dodeljena najbolj prestižna produktivna dela, v večjih pravnih in drugih formalnih pravicah, ki moškimi omogočajo, da zasedajo v primerjavi z ženskami višje položaje v skupnosti, ter v vsepovsod navzočih vzorcih ženskega javnega izkazovanja spoštovanja do moških (Rogers, 19: 732, 733). Od 80. let dalje so antropologi s svojimi študijami začeli sicer dvomiti o takih razlagah, ponovno so vzeli v pretres mediteransko etnografijo ter skušali preseči stereotipno podobo (pasivnih, podrejenih in zadržanih) žensk ter (aktivnih, močnih in samozavestnih) moških; obenem so ovrgli še trditve o nevidnosti kmečkih žena, ponudili nov vpogled tako v njihova vsakodnevna domača opravila kot v njihovo produktivno delo zunaj doma ter se trudili, da bi se izognili na spolu temelječim opozicijam (npr. časti/sramoti, sorodstvu/ prijateljstvu, javnemu/zasebnemu), za katerimi so se pogosto skrivali androcentrični predsodki (Gilmore, 1990:953), ki so se v antropologiji pojavljali tudi že pri samem preučevanju problemov povezanih z močjo, nadzorom ter odločanjem (Rogers, 1975: 727). Antropologi so se namreč v okviru politične antropologije usmerili predvsem na področje političnih procesov, tako da je bila pri definiciji teh zanje pomembnejša javna kot zasebna narava procesov (Swartz v Rogers, 1975: 727-728), poleg tega je bilo v njihovo analizo vključeno samo tisto, kar je vidno in formalno, in sicer institucionalne strukture moči. Vendar pa - kot navaja Cohen (Cohen v Rogers, 1975: 728) - je za stvarnejši pristop treba razlikovati med močjo in oblastjo (legitimno močjo) ter obenem upoštevati, da se vsa moč v neki skupini ne more kopičiti zgolj v strukturah avtoritete, čeprav slednje, kot formalno organizirana omrežja vlog, lažje vidimo in opazimo, kakor strukture moči. Če antropologi postavljajo v ospredje le formalni nivo političnih procesov oziroma formalne oblike moči, bodo moški vedno v premoči in prevladi, medtem ko bodo ženske v tem pogledu ostale brez moči, ker pri taki formulaciji modelov moči ni prostora za njihovo t.i. »neformalno moč«.

Ob vsem tem je treba opozoriti še na dejstvo, da v antropologiji sam odnos med moškimi in ženskami oblikami močmi ni bil predmet temeljite in poglobljene obdelave, tako da nam na tem področju primanjkuje tudi ustreznih podatkov, predvsem pa primernih analitičnih pripomočkov (Rogers, 1975: 728), s katerimi bi lahko zaobšli semantično dvoumnost pojmov kot so moč, vpliv, avtoriteta itd., ter fenomenološko razumeli, o čem pravzaprav govorimo, ko mislimo na »žensko moč«. Ker pojem moči v zasebni sferi (*domestic power*) ni bil ločen od same politične moči ali od sorodnih konceptov, kot so avtoriteta, vpliv in legitimnost, je potrebno pred kakršnim koli prikazom ter analizo podatkov najprej poskrbeti za operativno definicijo tega pojma. Za izhodišče slednje je mogoče postaviti Webrovo klasično razlago moči, kjer je ta opredeljena kot možnost, da nek akter v družbenem odnosu uresniči svojo voljo, kljub uporu ali nasprotovanju drugih, ki v tem družbenem odnosu sodelujejo (Gilmore, 1990: 954; Haralambos, Holborn 2001: 509). Moč tako razumemo kot dejansko (de facto) zmožnost prevladovanja pri procesih odločanja v vsakem formalnem ali neformalnem odnosu, medtem ko je moč v zasebni sferi po Gilmorejevih navedbah »*dejanska verjetnost prevladanja v zakonskih odločitvah neodvisno od 'pravih', to je javnih, pravno veljavnih (de jure) standardov*« (Gilmore, 1990: 955). V medsebojnih odnosih zato lahko prihaja do (bolj ali manj) asimetrične razporeditve moči med zakoncema relativno neodvisno od institucionalne urejenosti, vendar je treba poudariti, da učinki take moči ostajajo na mikroravni. Ženske namreč v določenih družinskih okoljih, predvsem zaradi učinkovitega sodelovanja pri številnih domačih odločitvah ter nadziranja pomembnih ekonomskih virov, lahko ohranjajo svoje pozicije »neformalne moči«, s katerimi jim uspe vsaj delno ublažiti moško premoč, vendar pa - kot potrjujejo tudi zbrani podatki v nalogi - njihove izključenosti iz območja družbene (makro) moči ni mogoče nadomeščati z večjo močjo na mikro ravni.

»Se je videlo, ja, če žena ukaže pri hiši, takrat, ko je bil mož bolj mehke. Kako hočeš skriti take stvari, to lahko skriješ en mesec, ne več. Ma kaj veš, da mora imeti žena v rokah stvari, so stvari, kjer mož nima kaj iskati, mož bo povedal, če je treba dat za hišo, kaj bomo zidali, kaj bomo orali, za dat solde, bomo šli iskat drva...drugo pa ima ženska čez...je zmeraj, kot je bilo...tisti, ki je bolj močen, tisti zmaga...« (Marija Guštin).

»Moja prijateljica je imela mamo, ki je prala, obe sta prali. Vstajala je z mamo ob štirih, da je potem začela prati. Nosila je perilo že ob četrkih, imela je kako gostilno, je prinesla in je odnesla, je zaslužila. Mati je bila živa, ostra, je ukazala vse ona, bila je močna.... Mož je bil kmet, vendar je ona imela vse čez. Imeli so tudi lušno hišo, pripravljali so lug, mož je kuhal lug na dvorišču, pomagal jima je, on je bil v njivah, zvečer, ko je prišel domov, je to kuhal...« (Stana Korošec).

»Mama je bila ena lepa ženska, mirna, pridna za delat, z očetom sta se razumela, vendar je ona ukazala, mama je vse dosegla pri očetu, naš tata ji je dal vse. Moj tata je bil zame Bog, zato ker, kar je on rekel, smo mi punce vse poslušale, ubogale, mama pa je bila bolj prijateljica kot mama...zato ker je bilo šest hčerk...same punce...« (Marta Regent).

Če pa se razmerje moči med zakoncema navzven ni pokazalo v dovolj jasni luči, potem se je lahko odkrilo kdo »komandira le med kako debato, kadar je rekel kak mož: 'Kaj misliš, da je kot pri vas, kjer nosi tvoja žena hlače, pri nas ni tako!' Takrat je lahko prišlo ven...so rekli: 'Pri tebi ukazuje, ma pri nas ne ukazuje!' Tisti heci, magari, brez hudobije...pomenilo je, da je žena komandirala.« (Ljudmila Škabar).

Zasebna sfera je tako postala prostor ženskega delovanja ter kraj, kjer je ženska lahko aktivno sodelovala pri zakonskih odločitvah ne glede na pravno veljavne standarde (Rogers, 1975: 728; Lamphere, 1974: 106). Mož in žena sta bila namreč, če sta hotela preživeti v težkih razmerah, ekonomsko in družbeno odvisna eden od drugega (Rogers, 1975: 729), zato je bil njun zakon kot »društvo« (Alma Godina), kjer sta se oba »skupaj odločala« in kjer »ni bilo nobene zahrbtnosti in skrivanja« (Nada Pregarc). Za uspešno

gospodarjenje je bila posebej pomembna tudi medsebojna pomoč, saj sta si »mož in žena morala zelo pomagati, iti na roko« (Mira Štefančič), ob vsem tem pa se še »razumeti in se domeniti« (Marija Milič). Kljub temu pa je treba izpostaviti, da je bilo polje ženske moči zelo negotovo in omejeno, saj je bilo odvisno zlasti od osebnostnih značilnosti in čustvenih razmerij med zakoncema; le v primeru prevzemanja celotnega ekonomskega vodenja gospodinjstva in upravljanja družinskega proračuna ter nadziranja glavnega dela ekonomskih virov se je ta ženska »neformalna« moč znotraj družinskega kroga lahko dodatno okrepila:

»Pri naši družini je imela mati vse čez, pa ne zato, ker bi bila po osebnosti močna ali gospodovalna, ampak zato, ker je bil oče alkoholik. Ona je morala, oče je bil nenasilen alkoholik, posebno v nedeljah ga je zaneslo.... Ljubezen do brane besede, do pisane besede mi je dal oče, mama ni brala, mama je morala vse postoriti, ker ji oče ni pomagal nič, čisto nič, niti pri hišnih delih, pri periških je pomagal rjuhe spravljat in v ponedeljek nosil culo na avtobus, drugače se je popolnoma naslonil na mamo.... Odločitve so bile skupne, samo do konca jih je izpeljala ona, bila je totalno gonilna sila, vse se je vrtelo okoli nje, po eni strani ni bila zaletava, izredno dosti je razmišljala, preden je naredila, včasih je zgledalo, da je ta njena neodločnost prav mučna, ampak je bilo zato, ker ni imela sredstev...« (Stanislava Bandi).

Gospodinjstvo so ženske tudi učinkovito in skrbno vodile, odločale so, kako potrošiti (svoj ali možev) denar in kako razporediti velik del skromnih zalog družine; poleg tega so s prisluženim denarjem oskrbovale družino s hrano ter tako določale kdaj, kaj in koliko bodo družinski člani jedli, s pripravljanjem hrane pa še ustvarjale odvisnost, s katero so podrejale sebi tako otroke kot može (Gilmore, 1990: 954; Counihan, 1999: 49). Zaradi tega aktivnega upravljanja družinskega gospodinjstva ter vodenja svojih ekonomskih dejavnosti se v tem okviru niso pojavljale samo kot prave »družinske poglavarke« (Schlegel, 1972: 146), temveč so delovale tudi kot samostojne osebnosti, razpolaganje z

osebnimi ekonomskimi viri ter uporaba teh na podlagi lastnih odločitev pa jim je v tej zasebni sferi zagotavljala še visoko stopnjo avtonomije. Če povzamemo navedbe Dubischeve (Dubisch v Rogers, 1975: 734), ki meni, da je moč med možem in njegovo ženo v kmečki skupnosti določena v veliki meri z relativnimi prispevki, ki jih vsak partner prispeva nuklearni družini, potem lahko sklenemo, da ženska moč v družinski sferi ni bila sicer zanemarljiva, je pa bila – kot kažejo zbrani podatki - strogo zamejena in ni presegala družinskega okvira. Ženska moč se je zadrževala le na mikroravni, njeni učinki pa niso pripomogli k zmanjševanju ženske izrinjenosti iz polja družbene (makro) moči, spreminjanju institucionalne urejenosti in družbeno utrjenim vzorcem ter odpravljanju ženske obrobnosti v širšem družbenem prostoru.

VIII. SKLEP

*»To pranje je postalo za 40 let v bistvu njeno delo, moja mama pa ga je opravljala z izredno potrpežljivostjo. Kar se tiče tega poklica, je bila to edina perspektiva. Bila je gotova perspektiva, vendar izredno kruta. Torej, mama je dobila stranke in te stranke je izredno spoštovala. Strašno se je bala bolezni in tudi porodov, da jih ne bo mogla obdržat. Kadar ni mogla, pri porodih ali boleznih, si je pomagala tako, da je najela ljudi, da so ji pomagali. Tako je bilo tudi, ko sem se jaz rodila ...
Zakaj je bilo to potrebno? Prvič, ker je bil to dohodek, dohodek, ki je bil stalen, na katerega je lahko računala količinsko, bil je dohodek, ki ji je omogočil tudi neko samozavest, češ, tudi jaz pomagam pri vzdrževanju te družine in družinskih potreb, bil pa je nujen, ker je bil oče zidar.
Mami je bilo strašno hudo, ko je bila prisiljena, zaradi naduhe, opustiti pranje... Opazovali smo so jo, videli smo, da mama ne zmore in nagovarjali smo jo naj pusti. Enkrat, leta 1967, je ona s tem nehala, vendar ne, ker bi rada. Njej je to pomenilo en dohodek, na katerega je lahko računala, s katerim je lahko razpolagala. To ji je bilo zelo pomembno. Midva z bratom pa sva videla samo njeno muko in nečloveško obveznost, da ni mogla biti nikoli prosta... Tako je prišel trenutek, ko je mama pustila, je pa bila izredno prizadeta... prizadeta, ker ni mogla več prati, saj ji je to dajalo neko zadoščenje... imela je naporno obveznost, je pa šla v svet. Edini trenutek, ko je šla iz hiše. Upravljala pa je tudi s svojim denarjem, ta del mi otroci nismo razumeli, mi smo videli samo njeno muko, čeprav sedaj vem, da to ni bilo pošteno...« (Stanislava Bandi).*

V zgodovini je prevladovalo androcentrično in mizogino konstruiranje vzorcev moškosti in ženskosti, ki je žensko predstavljalo le kot družinsko, pomočniško in manjvredno bitje. Ženska je namreč veljala za nesamostojno osebo, ki je bila obsojena na položaj vzdrževane osebe ter potrebna moževega varuštva in zaščitništva: pripadala je družini, njene funkcije so bile notranje in zasebne narave, zato ji je bila poverjena in naložena skrb za versko in moralno vzgojo, upravljanje doma ter osrečevanje moža (Koch, 1997: 240). Ženska je bila zaradi izpolnjevanja tega svojega primarnega poslanstva v razlagah nosilcev moči zato lahko le žena in mati, ki je vedno ostajala »brez poklica« (Sohn, 1992: 115). Predstave o neaktivni, nerazumni, pasivni ter odvisni ženski pa se ob upoštevanju zgodovinskih dejstev pokažejo za neustrezne in zmotne: ženska pasivnost oziroma neaktivnost je namreč veljala le za javno (družbeno, politično, kulturno, pravno) področje, medtem ko se je zunaj tega prostora od ženske vloge vedno pričakovala skrajna aktivnost in koristnost (rojevanje, skrb za potomstvo, gospodinjstvo itd.). Iz pregledanega arhivskega gradiva ter ustnih pričevanj je obenem razvidno, da so ženske (iz nižjih družbenih plasti) v ugodnih tržno zmogljivih okoliščinah nastopale tudi kot nosilke pridobitnih dejavnosti. S

temi svojimi ekonomskimi dejavnostmi so tako lahko izboljševale družinski proračun, v primeru moževe brezposelnosti, bolezni ali smrti pa celo prevzele odgovornost za vzdrževanje družine. V svojih majhnih poslih so se izkazale za zelo samozavestne, klene ter pogumne, v najtežjih ekonomskih in družbenih razmerah pa so znale biti tudi predrzne, iznajdljive in prebrisane. Svoje delo, čeprav nujno potrebno in naporno, so cenile in spoštovale, saj jim je prav to vključevanje v delovne procese omogočilo, da so lahko izstopile iz ozkega družinskega okvira in »šle v svet«. Zamenjava socialnega okolja je zanje pomenila srečevanje in soočanje z novo, v tem primeru italijansko kulturo, italijanskim jezikom ter z meščanskimi navadami. Nezavedno so prinašale v svoje izvorno (vaško) okolje nove vrednote, novo modo, predvsem pa nov način življenja in tako postale uspešne kulturne ter ekonomske posrednice, ne da bi s tem ogrožale svojo kulturno in nacionalno identiteto.

S svojim prisluženim denarjem so samostojno in učinkovito upravljale. Kot družinske blagajničarke so bile izredno skromne, varčne, ki so ob pravem trenutku znale kupiti ter obrniti denar: oskrbovale so družino s hrano, poskrbele za izobraževanje otrok, svoje lastne prihodke so včasih porabile za nakup osebnih stvari, z večjimi zneski pa so tudi pomagale pri gradnji ali nakupu hiše. To njihovo samostojno upravljanje z denarjem in aktivno poseganje v družinsko gospodarjenje je zato v marsikateri družini omajalo celo tradicionalne odnose moči znotraj družinskega jedra. Z vstopanjem na trg delovne sile so si namreč ženske pridobile relativno visoko avtonomijo odločanja na ravni lastnega in družinskega življenja, ne glede na njihovo strogo zamejeno moč v javnem (zlasti političnem) prostoru.

Njihovo množično vključevanje na področje plačanega dela je pripomoglo k ukinjanju njihove podrejenosti ter odpravljanje obrobnosti predvsem v okviru zasebne sfere. Čeprav je bilo področje plačanega dela za ženske pogosto vir čezmernega izkoriščanja, je opravljanje plačanih dejavnosti ustvarjalo tudi nastavke za začetek emancipacije na vseh

področjih družbenega in osebnega življenja žensk. Izstop iz družinske ter vstop v družbeno sfero je za te ženske pomenil preseganje ozkih družbeno postavljenih in priznanih okvirov ter večjo stopnjo ekonomske samostojnosti, s katero so si pridobile večjo avtonomijo kot tudi možnost socialnega napredovanja in osebne valorizacije v vsakdanjem življenju.

Zato ni presenetljivo, da zasledimo v razlagah takratnih nosilcev družbene moči izrazito sovražno držo do tega ženskega vključevanja v sfero plačanega dela. Ker je ženska glavna utrjevalka vere in moralnosti, njena vloga pa je morala biti skrčena na »naravno« vlogo matere in gospodinje, vzgojiteljice ter skrbnice moških in otrok, je njen vstop na trg delovne sile ter stik z mestnim svetom pomenil tako prekinitev in odpravo prevladujoče prakse kot tudi spodkopavanje takrat veljavnega institucionalnega reda. Skrb vzbujajoče je bilo zlasti njeno vsakodnevno odhajanje od doma in zapuščanje družine, ki naj bi po trditvah varuhov družbenega reda pripeljalo do oddaljitve od vere, razkroja družine, naraščanja moralne in duhovne bede, ogroženosti in omajanja patriarhalnosti. Zelo škodljivo za žensko pa naj bi bilo tudi delo v tujem, sekulariziranem mestnem okolju, ker naj bi ustvarjalo konfliktnost pri opravljanju njene naravne vloge ter možnost doseganja ekonomske samostojnosti in neodvisnosti, kar je bilo za »pomočniško in družinsko« bitje težko sprejemljivo. Tedanja androcentrična in mizogina družba se je sicer z imperativi o naravnosti in nenravnosti ter z ustanavljanjem Marijinih družb dokaj hitro odzvala na ta porajajoča ženska emancipativna znamenja, vendar procesa ni mogla zaježiti, saj je bilo za ženske iz nižjih socialnih slojev delo zunaj doma ključnega pomena tako za njihovo ekonomsko preživetje kot tudi za preživetje njihovih družin.

Prav zaradi te njihove vsakdanje navzočnosti na trgu delovne sile so nam, čeprav preproste ter pogosto nepismene, za sabo pustile veliko sledi: iz izjemno bogatega arhivskega gradiva ter (skromnega števila) zbranih ustnih pričevanj lahko tako razberemo njihove (ponavadi vedno prezrte in zamolčane) življenjske zgodbe, v katerih nam ženske

razkrivajo svojo identiteto, trpko usodo, spregovorijo pa tudi o svojih težavah, skrbah, upanju in željah.

V prihodnje bi bilo zato smiselno, da bi bolj sistematično raziskali to tematiko s tem, da bi obogatili razprave s še ne pregledanim arhivskim gradivom, vse to pa podkrepili s čim večjim številom ustnih pričevanj še živečih informatork in informatorjev, saj bi le tako prispevali k celovitejši obravnavi ekonomske vloge žensk v preteklosti.

IX. VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Biblioteca civica di Trieste, Archivio storico del Comune di Trieste

Biblioteca civica di Trieste, Archivio diplomatico

Archivio Generale del Comune di Trieste

Archivio di Stato di Trieste:

- Prefettura di Trieste – Atti Generali
- Prefettura di Trieste – Gabinetto (1923-1952)
- I.R. Direzione di Polizia – Società
- Ispettorato provinciale dell'alimentazione di Trieste – SEPRAL
- Direzione di Polizia – Atti Presidiali Riservati (1814-1918)

Časopisni viri

Edinost

Koledar sv. Mohorja

Ženski svet

Jadranka

Dom in svet (1894)

Slovenka

Primorski gospodar

Svetilnik

Družina

Rivista mensile della città di Trieste

Družinski prijatelj

Primorski dnevnik (1977)

Il Piccolo (1940-1945)

L'Indipendente (1878)

Adria (1878)

Samostojne publikacije

Apih, E. (1957): *La società triestina nel sec. XVIII..* Einaudi Editore, Torino.

Apih, E. (1988): *Trieste.* Editori Laterza, Roma-Bari.

Bamboschek, L. (2003): *“Venderigola in piazza”. I mercati triestini tra cronaca e storia.* Edizioni Il Murice, Trieste.

Barbagli, M. (1988): *Sotto lo stesso tetto: mutamenti della famiglia in Italia dal XV al XX secolo.* Il Mulino, Bologna.

Bebel, A. (1960): *Ženska in socializem.* Cankarjeva založba, Ljubljana.

Bednarik, R. (1932): *Goriška in tržaška pokrajina v besedi in podobi.* Sigma, Gorica.

Bogataj, J. (1989): *Domače obrti na Slovenskem.* DZS, Ljubljana.

Bourdieu, P. (1998): *Il dominio maschile.* Feltrinelli, Milano.

Boserup, E. (1982): *Il lavoro delle donne.* Rosenberg & Sellier, Torino.

Bravo, A., Bruzzone A.M. (1995): *In guerra senza armi. Storie di donne. 1940-1945.* Editori Laterza, Roma-Bari.

Bridenthal, R., Koonz, C. (1977): *Becoming Visible Women in European History.* Houghton Mifflin Company, Boston.

Caprin, G. (1973): *I nostri nonni.* Edizioni “Italo Svevo”, Trieste.

- Cattaruzza, M.** (1979): *La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale.* Tommaso Musolini editore, Torino.
- Censimento del 1875** (1877): Il Municipio di Trieste Editore. Trieste.
- Counihan, C.M.** (1999): *The Anthropology of Food and Body. Gender, Meaning and Power.* Routledge, New York, London.
- Cumin, G.** (1929): *Guida della Carsia Giulia.* Stabilimento tipografico nazionale, Trieste.
- Curiel, C.** (1922): *Trieste settecentesca.* Remo Sandron editore, Napoli.
- Cusin, F.** (1932): *Le condizioni giuridico – economiche dell'agro triestino nel secolo XVIII.* Stabilimento Tipografico Mutilati, Trieste.
- Davis, J.C.** (1989): *Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev.* Slovenska matica, Ljubljana.
- Elshain, J.B.** (1991): *Donne e guerra.* Il Mulino, Bologna.
- Erjavec, F.** (1934): *Zbrano delo, II. zvezek.* Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana.
- Erjavec, F.** (1937): *Zbrano delo, III. zvezek.* Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana.
- Fabi, L.** (1994): *Gente di trincea. La grande guerra sul Carso e sull'Isonzo.* Gruppo Ugo Mursia Editore, Milano.
- Frühbauer, A.** (1903): *Cenni sommari sul censimento della popolazione a Trieste.* Il Municipio di Trieste Editore, Trieste.
- Giudicini, P., Alvisi, C.** (1994): *L'arzadoura. Donne e gestione familiare nella realta contadina.* Franco Angeli, Milano.
- Godina - Verdelski, J.** (1870): *Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice.* Založil J. Godina-Verdelski, Trst.
- Goldmann, Annie** (1996): *Le donne entrano in scena. Dalle suffragette alle femministe.* Giunti Gruppo Editoriale, Firenze.

- Gregorčič, S.** (1948): *Zbrano delo. Poezije, nezbrane pesmi (1889-1906)*. II. Knjiga. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. DZS, Ljubljana.
- Grizonič, N.** (2003): *Kraška ohcet. Poročni običaji na Tržaškem Krasu - Le nozze carsiche. Usi nuziali sul Carso triestino*. Slovenski raziskovalni inštitut, Občina Repentabor, Gorica.
- Hanawalt, B. A.** (1986): *Women and Work in Preindustrial Europe*. Indiana University Press, Bloomington.
- Haralambos, M., Holborn, M.** (2001): *Sociologija*. DZS, Ljubljana.
- Jakomin, D.** (1989): *Cerkev v Škednju – La Chiesa di Servola*. Trst – Trieste.
- Jakomin, D.** (2003): *Škedenjska krušarca*. Dom Jakoba Ukmarja, Trst.
- Jakomin, D.** (2004): *Podoba Škedenjke v umetnosti in času – La Servolana nell'arte e nella storia*. Škedenjski etnografski muzej, Trst.
- Jogan, M.** (1990): *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.
- Jogan, M., Šadl, Z.** (1994): *Družbena konstrukcija identitete glede na spol od konca 19. do konca 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana.
- Jogan, M.** (2001): *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Kažipot po Trstu** (1884), izdala tiskarna Štoka, Trst.
- Košuta, M.** (1997): *Tržaška noša in njena vezenina*. Založba Devin, Trst.
- Košuta, M.** (2003): *Križ od noše do noše*. Založba Devin, Trst.
- Košuta, M.** (2006): *Ano lejto je pasalo*. Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec, Škedenj.
- Kovačič, K.** (2001): *Tržaške rožnarce in cvetlični trgi*. Annales – Series Historia et Sociologia (Anali za istrske in mediteranske študije), Koper.
- Kunaver, D.** (1996): *Živali pod streho domačo v ljudskem izročilu*. Samozaložba, Ljubljana.

- Lerner, G.** (1986): *The Creation of Patriarchy*. Oxford University Press, New York-Oxford.
- Lewis, J.** (1986): *Labour and Love. Women's Experience of Home and Family, 1850-1940*. Basil Blackwell, Oxford.
- Luzzatto Fegiz, P.** (1929): *La popolazione di Trieste (1875-1928)*. Officine grafiche de la editoriale libraria, Trieste.
- Mlekarice iz tržaške okolice** (2000). Slovensko kulturno društvo Tabor, Opčine-Trst.
- Palazzi, M.** (1997): *Donne sole*. Edizioni scolastiche Bruno Mondadori, Milano.
- Prešeren, J.** (1975): *Marijina družba »Marije Milostljive« v Trstu*. Marijina družba »Marije Milostljive«, Trst.
- Primorski slovenski biografski leksikon** (1986): Goriška Mohorjeva družba, Gorica.
- Revelli, N.** (1985): *L'anello forte. La donna: storie di vita contadina*. Einaudi, Torino.
- Rutar, S.** (1896): *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra*. Matica Slovenska, Ljubljana.
- Prešeren, J.** (1975): *Marijina družba »Marije Milostljive« v Trstu*. Izdala Marijina družba »Marije Milostljive« v Trstu, Trst.
- Salvatici, S.** (1999): *Contadine dell'Italia fascista: presenze, ruoli, immagini*. Rosenberg & Sellier, Torino.
- Scematismo** (1843): *Indicatore generale della città di Trieste per l'anno 1843*. Lapsch & Comp. Tip. del Litorale, Trieste.
- Schlegel, A.** (1972): *Male Dominance and Female Autonomy. Domestic Authority in Matrilineal Societies*. Hraf Press, New Haven.
- Seccombe, W.** (1997): *Le trasformazioni della famiglia nell'Europa nordoccidentale: mille anni di storia tra feudalismo e capitalismo*. La Nuova Italia Editrice, Firenze.
- Seccombe, W.** (1993): *Famiglie nella tempesta: classe operaia e forme familiari dalla rivoluzione industriale al declino della fertilità*. La Nuova Italia Editrice, Firenze.

- Segalen, M.** (1983): *Love and Power in Peasant Family. Rural France in Ninetenth Century.* Oxford University Press, Oxford.
- Segalen M.** (1986): *Historical Anthropology of Family.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Sieder, R.** (1998): *Socialna zgodovina družine.* Studia Humanitatis, Založba Škuc, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
- Slomšek, A.** (1857): *Blaže in Nežica v nedelskej šoli.* Natisnil Janez Leon, Celovec.
- Sullerot, Evelyne** (1969): *La donna e il lavoro. Storia e sociologia del lavoro femminile.* Etas Kompass, Milano.
- Tilly, L.A., Scott, J.W.** (1981): *Donne, lavoro e famiglia nell'evoluzione della società Capitalistica.* De Donato, Bari.
- Timeus, G.** (1903): *Igiene alimentare. Il latte.* Editore il Municipio di Trieste, Trieste.
- Timeus, G.** (1906): *Il latte fornito alla città di Trieste e i provvedimenti d'igiene alimentare infantile.* Editore il Municipio di Trieste, Trieste.
- Titl, J.** (1965): *Socialno-geografski problemi na koprskem podeželju.* Založba Lipa, Koper.
- Trdina, J.** (1998): *Vinska modrost.* Magnolija, Ljubljana.
- Vas, ljudje in čas** (1975): Založništvo tržaškega tiska, Trst.
- Verginella, M.** (1996): *Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju.* Knjižnica Annales 14. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper.
- Volpi-Lisjak, B.** (1995): *Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave.* Založništvo tržaškega tiska, Trst.
- Zgodovina Slovencev** (1979): Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Zubini, F.** (1995): *Barcola.* Edizioni Italo Svevo, Trieste.
- Zubini, F.** (1996): *San Giovanni.* Edizioni Italo Svevo, Trieste.

Žnidaršič Ž., S. (2000): *Ora et labora - in molči, ženska!* Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880-1910. Založba /*cf. Ljubljana.

Zbornik (1976): *Katoliška socialna in politična doktrina*, I. zvezek, FSPN in Partizanska knjiga. Ljubljana.

Židov, N. (1994): *Ljubljanski živilski trg*. Viharnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.

Whatmore, S., Marsden, T., Lowe, P. (1994): *Gender and Rurality*. David Fulton Publishers, London.

Wiesner, M. (2003): *Le donne nell'Europa moderna*. Edizioni Einaudi, Torino.

Članki v revijah, zbornikih ter časopisih²⁹⁶

Antonija G. (1925): "Naši običaji in noše v spodnji tržaški okolici". *Ženski svet*, letnik III., št. 2, str. 48-49, 81-83.

Arru, A. (1988): "Il matrimonio tardivo dei servi e delle serve". *Quaderni storici*, št.68, str. 469-496.

Arru, A. (1996): "Uomini e Donne nel mercato del lavoro servile". V: Groppi, Angela (ur.): *Il lavoro delle donne*, Editori Laterza, Bari, str. 247-268.

A.S. (1916): "V Barkovljah". *Edinost*, 18.1.1916, št. 18, str. 2.

Barbič, A. (2000): "Kmetica in kmečka družina v tranziciji. Teoretična razmišljanja in empirične in empirične ugotovitve." V: Jogan, Maca (ur.): *Tranzicija in (ne)enakost med spoloma*, Družboslovne razprave, št. 34-35, str. 97-125.

---

²⁹⁶ Zaradi velikega števila časopisnih člankov sem na tem mestu navedla le najpomembnejše.

- Barbič, A., Miklavčič Brezigar, I.** (1989): "Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem: gospodinjstvo delo v tujini – nuja in priložnost nekoč in danes." *Glasnik slovenskega etnološkega društva*, št.39, str. 39-48.
- Bellavitis, A., Filippini, N. M., Segar, M. T.** (1987): "Un'economia femminile a Venezia". *Memoria*, št. 21, str. 24-44.
- B.M.** (1927): "Ženski poklic". *Koledar Družbe sv. Mohorja za Goriško*, str. 101-102.
- Boh, K.** (1986): "Ženska in preobrazba družine v industrijskih družbah". V: Jogan, Maca (ur.): *Ženske in diskriminacija*, Delavska enotnost, Ljubljana, str. 130-137.
- Bon, S.** (2004): "Slovenske ženske v osvobodilnem gibanju in povojni obnovi: primer Trst". V: Žižek, Aleksander (ur.): *Ženske skozi zgodovino*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, str. 95-101.
- Bubnič, A.** (1975): "Zadnje perice v Bregu". *Dan*, št. 3, str. 14-15.
- Bravo, A.** (1980): "Donne contadine e prima guerra mondiale". *Società e storia*, št. 10, str. 843-862.
- Cattaruzza, M.** (1978): "L'emigrazione di forza – lavoro verso Trieste dalla metà del XIX secolo alla prima guerra mondiale". *Movimento operaio e socialista*, št. 1, str. 21-66.
- Coria, C.** (2002): "Il sesso occulto del denaro". *DWF*, št. 12, str. 35-44.
- Debelli Turk, L.** (1980): "Župnija in njena vloga v življenju Slovencev pri sv. Jakobu". V: Debelli Turk Lida (ur.): *Sv. Jakob: zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju*. Zbornik ob poimenovanju šentjakobske OŠ po J. Ribičiču, str. 159-179.
- De Giorgio, M.** (1991): "Il modello cattolico." V: Fraise Geneviève, Perrot Michelle (ur.): *Storia delle donne. L'Ottocento*. Editori Laterza, Roma-Bari, str.155 -191.
- Dekle v družini** (1946). *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, str. 63-64.
- Deželak Barič, V.** (2004): "Politizacija ženske na Slovenskem v času druge svetovne vojne". V: Žižek, Aleksander (ur.): *Ženske skozi zgodovino*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, str. 317-322.

- D.K.** (1950): "Trnjeva pot slovenske služkinje v Trstu". *Koledar Družbe sv. Mohorja za Goriško*, str. 65-70.
- Drab.** (1931): "Jedro družabnega vprašanja". *Koledar Družbe sv. Mohorja za Goriško*, str. 87-95.
- Fischer, J.** (1986): "Spreminjanje socialne sestave v slovenskih deželah v drugi polovici 19. stoletja – problem zaposlovanja žensk". V: Jogan, Maca (ur.): *Ženske in diskriminacija*, Delovska enotnost, Ljubljana, str. 59-66.
- Friedl, E.** (1967): "The Position of Women: Appearance and Reality". *Anthropological Quarterly*, št. 40, str. 97-108.
- Fr. L.** (1927): "Kmetška žena". *Ženski svet*, letnik V., št. 12, str. 368-370.
- Gilmore, D. D.** (1990): "Men and Women in Southern Spain: 'Domestic Power' Revisited". *American Anthropologist*, št. 4, str. 953-968.
- Govekarjeva, M.** (1923): "Kako privežem moža trajno na dom?". *Ženski svet*, letnik I., št. 3, str. 64-65.
- Gregorec, S.** (1934): "Materi bodočega duhovnika". *Stoletni koledar Goriške Mohorjeve družbe*, str. 48-52.
- Gromova, M.** (1925): "Marija Skrinjarjeva". *Ženski svet*, letnik III., št. 3, str. 145-147.
- Guštin, D.** (2005): "Soška fronta in njeno slovensko zaledje". V: Vodopivec, Peter, in Kleindienst, Katja (ur.): *Velika vojna in Slovenci: 1914-1918*. Slovenska matica, Ljubljana, str. 62-74.
- Hajduk, I.** (1901): "Najboljše so Slovenke!". *Svetilnik*, leto I., št. 1-2, str. 12.
- Hanawalt, B.A.** (1986): "Peasant Women's Work in the Context of Marriage". V: Hanawalt, Barbara. A. (ur.): *Women and Work in Preindustrial Europe*. Indiana University Press, Bloomington, str. 1-19.
- Hinde, P.R. A.** (1988): "L'influenza del servizio rurale e domestico sulla demografia inglese, 1850-1914". *Quaderni storici*, št. 2, str. 469-490.

- Hufton, O.** (1991): "Donne, lavoro e famiglia". V: Zemon, Davis Natalie, Farge Arlette (ur.): *Storia delle donne. Dal Rinascimento all'età moderna*. Editori Laterza, Roma-Bari, str. 13-52.
- Ivanka** (1900): "Zavod sv. Nikolaja v Trstu". *Slovenka*, letnik IV., št. 4, str. 90-93.
- Ivanka** (1900): "Zavod sv. Nikolaja v Trstu". *Slovenka*, letnik IV., št. 7, str. 165-166.
- Ivanka** (1901): "O razmerah proletarskih žen". *Slovenka*, letnik V., št. 11, str. 285-288.
- Iz Sežane** (dopis). *Edinost*, 12.5.1894, št. 57, str. 3.
- Jenko-Groyerjeva, E.** (1932): "Kmečka žena, njeno delo in zdravje". *Ženski svet*, letnik X., št. 3, str. 83-86.
- Jogan, M.** (2004): "Opravičevanje podrejenega položaja žensk do začetka druge svetovne vojne na Slovenskem". V: Žižek, Aleksander (ur.): *Ženske skozi zgodovino*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, str. 301-310.
- Katarina** (1929): "Pomenimo se o modi". *Koledar Družbe sv. Mohorja za Goriško*, str. 121-123.
- Koch, F.** (1997): "La madre di famiglia nell'esperienza sociale cattolica". V: Marina D'Amelia (ur.): *Storia della maternità*. Editori Laterza, Roma-Bari, str. 239-272.
- Kolarič, P.** (1968): "Stoletni razvoj slovenskih organizacij pri sv. Ivanu". V: Lojze Abram (ur.): *Slovenska čitalnica pri sv. Ivanu 1868-1968*. Slovensko prosvetno društvo "Slavko Škamperle", Sv. Ivan, Trst, str. 7-42.
- Kalc, A.** (2003): "Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj". *Zgodovinski časopis*, št. 3-4, str. 337-376.
- Kremenova** (1916): "Zavod sv. Nikolaja v Trstu". *Edinost*, 27.1.1916, št. 27, str. 2.
- Kremenova** (1916): "Zavod sv. Nikolaja v Trstu". *Edinost*, 9.2.1916, št. 40, str. 2.

- Lamphere, L.** (1974): "Strategies, Cooperation, and Conflict Among Women in Domestic Groups". V: Rosaldo Zimbalist Michelle, Lamphere Louise (ur.): *Women, Culture, and Society*. Stanford University Press, California, str. 97-112.
- Laslett, P.** (1988): "Servi e servizio nella struttura sociale europea". *Quaderni storici*, št. 2, str. 345-354.
- Ledinek, Š., Rogelja, N.** (1996): "Šavrinke, Šavrini, Šavrinija". *Primorska srečanja*, št. 185/186, str. 654-655.
- Mahnič, A.** (1893): "Žensko poglavje". *Rimski katolik*, letnik V, izdajal prof. Anton Mahnič, Gorica, str. 307-321.
- Mahnič, A.** (1894): "Žensko poglavje". *Rimski katolik*, letnik VI, izdajal prof. Anton Mahnič, Gorica, str. 56-64.
- Mahnič, A.** (1894): "Žensko poglavje". *Rimski katolik*, letnik VI, izdajal prof. Anton Mahnič, Gorica, str. 354-361.
- Manoukian, A.** (1988): "La famiglia dei contadini". V: Melograni, Piero (ur.): *La famiglia italiana dall'Ottocento a oggi*. Editori Laterza, Roma-Bari, str.3-58.
- M.G.** (1923): "Ženska in zakonik". *Jadranka*, leto III, št. 10, str. 147-150.
- M.G.** (1923): "Mati – vzgojiteljica". *Jadranka*, leto III, št. 12, str. 187-189.
- Michaud, S.** (1991): "Idolatrie rappresentazioni artistiche e letterarie". V: Fraisse Geneviève, Perrot Michelle (ur.): *Storia delle donne. L'Ottocento*. Editori Laterza, Roma-Bari, str.130-154.
- Mihelič, D.** (2004): "Žena v predkapitalističnem obdobju na Slovenskem".V: Žižek, Aleksander (ur.): *Ženske skozi zgodovino*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, str. 23-30.
- Mikuletič, F.** (1952): "Ko so žene ravnale može in pekle ročice". *Jadranski koledar*. Založništvo tržaškega tiska. Trst, str.123-125.
- Na južnem kolodvoru.** *Družinski prijatelj*, 1907, leto IV., št. 19, str. 308.

- Na korist Zavodu sv. Nikolaja.** *Edinost*, 8.11.1898, št. 220, str. 2.
- Navarra, E.** (1990): "Famiglie e terre a Barcola fra '700 e '800. *Archeografo triestino*, letnik IV, str. 121-157.
- Občni zbor sv. Nikolaja v Trstu.** *Družinski prijatelj*, 1907, leto IV., št. 13, str. 196-197.
- Občni zbor sv. Nikolaja v Trstu.** *Družinski prijatelj*, 1907, leto IV., št. 14, str. 218.
- Okrožnica sv. očeta papeža Pija XI. o krščanskem zakonu.** *Koledar Goriške Mohorjeve Družbe*, 1932, str. 37- 42.
- Opitz, C.** (1990): "La vita quotidiana delle donne nel tardo Medioevo (1250-1500)". V: Klapisch-Zuber, Christiane (ur.): *Storia delle donne. Il Medioevo*. Editori Laterza, Roma-Bari, str. 330-401.
- Pajkova, P.** (1894): "Aforizmi o ženstvu". *Dom in svet*, letnik VII, str. 606-608.
- Palazzi, M.** (1990): "Famiglia, lavoro e proprietà: le donne nella società contadina fra continuità e trasformazione". *Annali dell'Istituto »Alcide Cervi«*, št.12, str. 25-87.
- Palazzi, M.** (1992): "Solitudini femminili. Nubili e vedove fra Sette e Ottocento". V: Barbagli, Kertzer (ur.): *Storia della famiglia italiana 1750-1950*. Il Mulino, Bologna, str.129-158.
- Pescarolo, A.** (1996): "Il lavoro e le risorse delle donne in età contemporanea". V: Groppi, Amelia (ur.): *Il lavoro delle donne*. Editori Laterza, Roma-Bari, str. 299-344.
- Poklic naših hčera.** *Družina*, 1929, letnik I., št. 5, str. 158.
- Razingarjeva, Z.** (1931): "Gospodinja na kmetih". *Ženski svet*, letnik IX., št. 3, str. 82-84.
- Reiter, R.R.** (1975): "Men and Women in the South of France". V: Reiter, R. Rayna (ur.): *Toward an Anthropology of Women*. Monthly Review Press, New York, str. 252-282.
- Repinc, M.** (1991): "Delo peric med obema vojnama". *Rovte - Kolonkovec*. Kulturno društvo Rovte – Kolontovec, str. 63-90.
- Repinc, M.** (1997): "Perice v Boljuncu". *Etnolog*, št. 7, str. 127-143.

- Rogers, S.C.** (1975): "Female Forms of Power and the Myth of Male Dominance: model of Female/Male interaction in Peasant Society". *American Ethnologist*, št.2, str.727-756.
- Rožencvet, J.** (1934): "Kmečka gospodinja". *Ženski svet*, leto XII, št. 10, str. 217-223.
- Scaraffia, L.** (1988): "Essere uomo, essere donna". V: Melograni, Piero (ur.): *La famiglia italiana dall'Ottocento a oggi*. Editori Laterza, Roma-Bari, str.193-254.
- Scott, W. J.** (1991): "La donna lavotrice nel XIX secolo". V: Fraisse Geneviève, Perrot Michelle (ur.): *Storia delle donne. L'Ottocento*. Editori Laterza, Roma-Bari, str. 355-385.
- Scott, W. J., Tilly, A.L.** (1976): "Emancipazione o integrazione: il lavoro femminile nell' Europa del XIX secolo". *DWF*, št. 4, str. 11-50.
- Sedmak, D.** (1995): "Nabrežina in Nabrežinci med prvo svetovno vojno". *Nabrežina skozi stoletja*. Občina Devin – Nabrežina, str. 103-126.
- Seligmann, L.J.** (1989): "To Be In Between: The Cholas as Market Women". *Society for Comparative Study of Society and History*, št.4, str. 694-721.
- Sestra Marija** (1929): "Naša dekleta – naša nada." *Koledar Družbe sv. Mohorja za Goriško*, str. 117-119.
- Slovenska dekleta, pozor!** *Družinski prijatelj*, 1907, leto IV., št. 2, str. 20.
- Slovenska Marijina družba v Trstu.** *Svetilnik*, 1903, leto III., št. 2, str. 7.
- Slovenska Marijina družba v Trstu.** *Svetilnik*, 1903, leto III., št. 6, str. 10.
- Slovenska Marijina družba v Trstu.** *Svetilnik*, 1903, leto III., št. 7, str. 11
- Slovenski "Marijin dom" v Trstu.** *Svetilnik*, 1903, leto III., št. 3, str. 10.
- Socijalno vprašanje in zavod sv. Nikolaja v Trstu.** *Slovenka*, 1900, letnik IV., št.2, 42-43.
- Sohn, A.M.** (1992): "I ruoli sessuali in Francia e in Inghilterra: una transizione incerta". V: Françoise Thébaud (ur.): *Storia delle donne. Il Novecento*. Editori Laterza, Roma- Bari, str. 111-140.

- Stuard, S.** (1987): "The Dominion of Gender: Women's Fortunes in the High Middle Ages". V: Bridenthal, Renate, Koonz, Claudia, Stuard Susan (ur.): *Becoming Visible - Women in European History*. Houghton Mifflin Company, Boston, str. 153-171.
- Svoljšak, P.** (2004): "Tudi jaz sem pomagala do velike zmage". V: Žižek, Aleksander (ur.): *Ženske skozi zgodovino*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, str. 153-158.
- Šmitek, Z.** (1987): "Delitev dela med možem in ženo". V: Krnel-Umek, Duša, Šmitek, Zmago (ur.): *Kruh in politika. Poglavlja iz etnologije Vitanja*. Partizanska knjiga, Ljubljana, str. 52-65.
- Št.** (1906): "Nekoliko o kokošarstvu". *Primorski gospodar*, št. 7, str. 97-100.
- Št.** (1907): "Gorje hiši, ki ima zapravljivo gospodinjo". *Primorski gospodar*, št. 4, str. 49-52.
- Štrukelj, P.** (1958): "Pranje perila v okolici Ljubljane". *Slovenski etnograf*, str.131-152.
- Švajncer, J.J.** (2004): "Ženska v slovenski vojni in vojaški zgodovini". V: Žižek, Aleksander (ur.): *Ženske skozi zgodovino*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, str.141-151.
- Tinica** (1897): "Slovensko gospodinjstvo". *Slovenka*, letnik I., št. 14, str. 4-5.
- Tržaška slovenska Marijina družba.** *Svetilnik*, 1901, leto I., št. 3, str. 7.
- Tržaške okoličanke in volilna borba.** *Slovenka*, 1900, letnik IV., št. 4, str. 93.
- Tul, I.** (1907): "Občni zbor Zavoda sv. Nikolaja". *Družinski prijatelj*, leto IV., št. 12, str.183.
- Tul, I.** (1939): "Kruh iz domače peči". *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, str. 92-93.
- Valenčič, V.** (1970): "Vrtnarstvo". V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog*, I. zvezek. Državna založba Slovenije, Ljubljana, str. 273-278
- Valenčič, V.** (1964): "Ljubljanski tržni redi in prepoved prekupčevanja". *Kronika*, št. 12, str. 184-193.
- Verginella, M.** (1993): "Vloga žene in moža v slovenski publicistiki 19. stoletja in v dokumentih s tržaškega podeželja". *Zgodovinski časopis*, št. 47, str. 531-545.

- Vilfan, S.** (1983): "Prometni položaj slovenskih dežel in preskrba zahodnih mest (od 14. do 17. stoletja)". *Zgodovinski časopis*, št. 1-2, str. 63-85.
- Vilfan, S.** (1957): "Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom". *Kronika*, št. 2, str.69-87.
- Vodé, A.** (1939): "Kako živi naša kmečka žena". *Ženski svet*, leto XVII, april, str. 82-84.
- Vodé, A.** (1939): "Delež kmečke in delavske matere v narodnem občestvu ". *Ženski svet*, leto XVII, maj, str. 105-106.
- Volpi-Lisjak, B.** (2000): "Moška poklica Slovencev ob morju". *Etnolog*, št. 12, 91-105.
- V.Š.** (1926): "Marijina družba v Trstu". *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, str. 27.
- V.Š.** (1937): "Zaščita matere in otroka na kmetih". *Ženski svet*, leto XV, št. 10, str. 223-226.
- Wiesner, M.** (1987): "Spinning Out Capital: Women's Work in the Early Modern Economy". V: Bridenthal, Renate, Koonz, Claudia, Stuard Susan (ur.): *Becoming Visible - Women in European History*. Houghton Mifflin Company, Boston, str. 221-247.
- Za varstvo slovenskih deklet.** *Družinski prijatelj*, 1907, leto IV., št. 14, str. 205-206.
- Zavod sv. Nikolaja.** *Slovenka*, 1898, letnik II., zvezek 14, str. 324-327.
- Zavod sv. Nikolaja.** *Svetilnik*, 1902, leto II., št. 5, str. 11.
- Zavod sv. Nikolaja.** *Svetilnik*, 1902, leto II., št. 8, str. 11.
- Zavod sv. Nikolaja.** *Družinski prijatelj*, 1907, leto IV., št. 2, str. 24.
- Zavod sv. Nikolaja.** *Družinski prijatelj*, 1907, leto IV., št. 4, str. 57
- Zavod sv. Nikolaja.** *Edinost*, 28.9.1898, št. 187, str. 3.
- Zavod sv. Nikolaja.** *Edinost*, 17.11.1910, št. 318, str. 2.
- Zavod sv. Nikolaja.** *Edinost*, 25.1.1916, št. 25, str. 2.
- Zavodu sv. Nikolaja.** *Družinski prijatelj*, 1902, leto IV., št. 23, str. 373.
- Zavod sv. Nikolaja v Trstu.** *Slovenka*, 1900, letnik IV., priloga "Slovenki" št. 11.
- Zavod sv. Nikolaja v Trstu.** *Edinost*, 26.11.1910, št. 327, str. 2.

Zmagoslava (1899): "Iz zavetišča sv. Nikolaja ". *Edinost*, 2.1.1899, št. 1, str. 3.

Zorko, S. (1978): "Društveno življenje v Rojanu". V: Volpi Buzečan, Anna, Košuta Jagodic, Vida (ur.): *Rojan skozi čas po spominih, slikah in zgodovinskih virih*. Izdal pripravljalni odbor za poimenovanje OŠ v Rojanu po bazoviških junakih, Rojan, str. 32-36.

Žagar, J. (1986): "Služkinje v Ljubljani". *Traditiones*, št. 15, str. 19-51.

SEZNAM INFORMATORK IN INFORMATORJEV

Ime in priimek	Leto rojstva	Kraj bivanja
Olga Hrvat	1926	Zabrežec
Stanislava Bandi	1945	Dolina
Slava Starc	1949	Kontovel
Ljudmila Škabar	1929	Repen
Ivanka Emili	1925	Repnič
Dora Zobec	1921	Boršt
Ana Racman	1931	Bazovica
Marija Guštin	1929	Repen
Stana Korošec	1922	Boljunec
Nada Pregarc	1939	Boršt
Mira Štefančič	1921	Križ
Marija Bogatec	1926	Križ
Marta Regent	1931	Prosek
Alma Godina	1910	Škedenj
Marija Milič	1921	Samatorca
Dragica Purič	1925	Praprot
Zora Kocman	1921	Samatorca
Marta Kapun	1941	Trst
Dušan Jakomin	1925	Škedenj